

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS
SOCIAL SCIENCE JOURNAL

VOL. 9 (2020) No. 2

METSZETEK
Társadalomtudományi folyóirat
Vol. 9 (2020) No. 2

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:

KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIĘCKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Olvasószerkesztő:

Dr. Szekeres Melinda

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Webdesign:

Fábián Márton

Szerkesztőségi munkatársak:

Béres Zsuzsa
Molnár Éva

ISSN 2063-6415

Kiadja: a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Felelős kiadó: Prof. Dr. Keményfi Róbert dékán
Webcím: metszetek.unideb.hu
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Vendégszerkesztő: RÁCZ ANDREA

RÁCZ ANDREA – SIK DOROTTYA: Gyermekes családok és a velük dolgozó szociális szakemberek percepciója a családok jól-létét, társadalmi mobilitását előmozdító szolgáltatásokról	3
KOPASZ MARIANNA – HUSZ ILDIKÓ: A család- és gyermekjóléti szolgálatok szerepe a társadalmi mobilitás elősegítésében – a munkatársak nézőpontjából.....	29
SIK DOMONKOS: Szolidaritási paradoxonok hálójában – a segítségnyújtás morális ellentmondásaitól az ellátórendszerek diszfunkciójáig	52
OLÁH DEZSŐ: Cigányok/romák pasztorációja. Az egyházak társadalmi szerepvállalása	87

KÖZELKÉP

FARKAS ATTILA: Politika és média – A magyar médiahálózat szerkezete 2018 őszén.....	108
---	-----

VÉLEMÉNY

KRÉMER BALÁZS: A „Harari-jelenség” – töprengések a tudományos sikerről és a teljesítményről	131
---	-----

IN MEMORIAM

Interjú Béres Csabával	139
------------------------------	-----

RECENZÍÓ

A. GERGELY ANDRÁS: Foucault, még Foucault után	149
OLÁH ESZTER: Mindent az alapjövedelemről?.....	159
KOCSIS ZSÓFIA: Az elmélet és a gyakorlat találkozása.....	163

OLVASS FELESLEGESET!

SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA

SARÁNY ORSOLYA: „Úristen! Úton vannak a lengyelek”: Egy morális pánik narratívája.....	169
--	-----

Abstracts.....	177
----------------	-----

Contents

ANDREA RÁCZ – DOROTTYA SIK: The perception of the families and the concerned social workers about the promotion of the well-being of the families and social mobility	3
MARIANNA KOPASZ – ILDIKÓ HUSZ: The role of family and child welfare services in promoting social mobility – from a staff perspective.....	29
DOMONKOS SIK: Entangled in the web of solidarity paradoxes – from the moral contradictions of helping to the dysfunctions the welfare system.....	52
DEZSŐ OLÁH: Pastoral care for the Gypsies/Romas. Societal engagement of the Churches	87
ATTILA FARKAS: Politics and Media – The Hungarian Media Sphere in the fall of 2018	108

Gyermekes családok és a velük dolgozó szociális szakemberek percepciója a családok jól-létét, társadalmi mobilitását előmozdító szolgáltatásokról

RÁCZ ANDREA^{1,2} – SIK DOROTTYA³

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy az észak-magyarországi régió egyik hátrányos helyzetű kistérségében különböző településnagyságú területeken, illetve a budapesti agglomerációhoz tartozó településeken élő gyermekes családok hogyan vélekednek az elérhető oktatási, gyermeknevelési, egészségügyi és szociális ellátásokról és szolgáltatásokról, ezekről egyáltalán rendelkeznek-e információval, valamint a gyermekes családokkal dolgozó szakemberek mit gondolnak a nyújtott szolgáltatás szakmai tartalmáról és minőségéről, valamint arról, hogy ezek a családok jól-létét, társadalmi mobilitási esélyeit mennyiben tudják szolgálni. Kutatásunk keretében készült egy lakossági kérdőíves lekérdezés, valamint interjúk készültek szakemberekkel és gyermekes családokkal. Eredményeink jelzik, hogy a gyermekek képességeit fejlesztő, tehetségük kibontakozását célzó, jól-létüket előmozdító szolgáltatások hiányában, a meglévő, igen korlátozott kapacitásokkal és így alacsony minőségben működő oktatási, egészségügyi, szociális szolgáltatások és a szűkösen elérhető kulturális és szabadidős lehetőségek elérésével a hátrányos helyzetű családokban felnövő gyermekek mobilitási esélyei nagymértékben korlátozottak. A gyermekjóléti szociális munka eszköztára szűkös, a szociális intervenciók a tűzoltásra épülnek.

KULCSSZAVAK: szociális munka, gyermekjóléti szolgáltatás, társadalmi mobilitás, gyermekes családok segítése

¹ Rácz Andrea, ELTE TáTK Szociális Munka Tanszék, e-mail: racz.andrea.aniko@tatk.elte.hu

² A tanulmány megírását a 'Mobilitás és immobilitás a magyar társadalomban' c. MTA Kiválósági Együtműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projektje támogatta, valamint az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja, valamint Szolidaritás a késő modernitásban c. OTKA kutatás (Sik Domonkos FK 129138). A kutatás az ELTE TáTK Szociális Munka Tanszékén valósult meg *Szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer működési mechanizmusai* címmel.

³ Sik Dorottya, ELTE TáTK Szociális Munka Tanszék, e-mail: sik.dorottya.borbala@tatk.elte.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ABSTRACT

The perception of the families and the concerned social workers about the promotion of the well-being of the families and social mobility

In the study our goal is to analyse the perception of the families and concerned social workers. The research was established in two regions in Hungary: in an underprivileged and disadvantaged micro-region in North Hungary and in the agglomeration around Budapest. The main focus was the perception of the available educational, social, child welfare and health services and supports. The starting point was their knowledge about these services. Beside the perception of the families, the opinion of the experts in the social support system about the value and quality level of their work is important. Analysing the quality of these services and supports is crucial to understand the mobility chance of the children living in these micro-regions. In our research public questionnaire and interviews with the families and experts were completed. The results show, that without capability and talent development for the children and the lack of welfare services, the mobility chance and opportunity of this families are extremely low. With the current social, education and health care system, and the lack of cultural possibilities, these children stuck in their disadvantaged circumstances without the hope or chance for better opportunities. The social interventions in the current child welfare system is only enough for damage control and not for prevention or increasing equality.

KEYWORDS: social work, child welfare services, social mobility, support for families with children

Bevezetés

A Szociális munka globális definíciója (2014) értelmében a szociális munka célja a társadalmi változás előmozdítása a nagyobb jó-lét érdekében, így a szociális munka típusú beavatkozásra akkor van szükség, amikor egy adott helyzetben elkerülhetetlen a fejlődés irányába való elmozdulás az egyén, család, csoport és közösség szintjén. „Mozgatórugója azon strukturális feltételek lebontásának és megváltoztatásának az igénye, melyek hozzájárulnak a marginalizációhoz, a társadalmi kirekesztéshez és az elnyomáshoz.” (A szociális munka globális definíciója 2014: 97) Tanulmányunkban éppen ezért a szociális munka érték- és célrendszeréből indulunk ki, és azt vizsgáljuk, hogy a kutatás helyszínéül szolgáló észak-magyarországi régió egyik hátrányos helyzetű kistérségében különböző településnagyságú területeken, illetve a budapesti agglomerációhoz tartozó településeken élő gyermekes családok hogyan vélekednek az elérhető ellátásokról és szolgáltatásokról, ezekről egyáltalán rendelkeznek-e információval, valamint a gyermekes családokkal dolgozó szakemberek mit gondolnak a nyújtott szolgáltatás szakmai tartalmáról és minőségéről, valamint arról, hogy ezek a családok jól-létét, társadalmi mobilitási esélyeit mennyiben tudják szolgálni. Elsőként 12 szakemberrel készült interjú alapján a szakemberek álláspontját ismerjük meg, majd a két vizsgálati helyszínen készült lakossági kérdőíves felmérés főbb eredményeit mutatjuk be, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó lakossági rövid interjúkban (102 db) megfogalmazott vélekedéseket. Eredményeink jel-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

zik, hogy a gyermekek jól-létének, sikeres jövőjének a kulcsa a szocializációjuk során számukra hozzáférhető jóléti szolgáltatásoktól, azok minőségétől és az előttük megnyíló lehetőségektől nagyban függ. A megfelelő szociális és gyermekjóléti ellátórendszer, a jó színvonalú oktatási és egészségügyi szolgáltatások megléte mellett a gyermekeknek egyenlő esélyük lenne a társadalmi mobilitásra, a tehetségüknek és tudásuknak legmegfelelőbb társadalmi pozíció elérésére, illetve arra, hogy kiteljesedjenek abban a szakmában, ami a számukra a lehető legoptimálisabb. Ezen ideális állapottól eltérően ma Magyarországon a gyermekjóléti szolgáltatások által nyújtott támogatások korlátozottsága okán nem biztosítottak a hátránykompenzáló lehetőségek, így a mobilitási csatornák beszűkültek. A szakemberekkel és családokkal készült interjúk tanúsága szerint a lakóhely, a szülők munkaerőpiaci státusza, iskolai végzettsége, a családok anyagi helyzete mellett a lokálisan elérhető szolgáltatások nagyban korlátozzák a gyermekek és családok mobilitási lehetőségeit.

Gyermekjólét és társadalmi mobilitás

Vajda (2000) szerint a XX. század társadalmi-gazdasági-kulturális változásai elválasztották egymástól a gyermek- és felnőttkort. A XXI. század a későmodernitás világa, ahol a fejlett világban a gyermekek száma csökken, az iskolai problémák, a gyermekszegénység és a gyermeki speciális szükségletek nőnek, komoly kihívás elé állítja a társadalmakat és megkérdőjelezi a XX. században kialakult gyermekkorral kapcsolatos eszményeket (Vajda 2000). A gyermekkor változása, a gyermekekre irányuló jogok kialakulása, a gyermeki szükségletek észlelése és erre való reagálás igénye a gyermekekkel foglalkozó segítő hálózat széles körű kialakulását hozta magával. A gyermekvédelem területén a szolgáltatások, segítségnyújtási formák kiépülése és megvalósítása terén a gyermekek védelmének biztosítása, egyéni szükségleteinek kielégítése a cél. Amikor a gyermekkorról mint társadalmi konstrukcióról gondolkodunk, a gyermekkorról alkotott kép gyakran együtt jár a szegénységgel, kirekesztettséggel, bántalmazással és elhanyagolással. A gyermekek védelme, a gyermeki jól-lét szorosan összefügg a társadalmi mobilitás kérdésével. Ha a társadalomban a mobilitási lehetőségek, mobilitási utak nyitottak a társadalom tagjai számára, különös tekintettel a gyermekekre, azok lehetőségeire, úgy a gyermekvédelem prevenciók szemlélete, a családokat rendszerben kezelő gyermekjóléti rendszer pozitív irányú változásokat képes hozni a családok és a gyermekek életében. Az esetleges hátrányok megfelelő beavatkozásokkal történő csökkentése, a különböző társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését célzó intézkedések – összhangban a gyermekvédelem alapvető céljaival és prevenciók szemléletével – a társadalmi integráció és mobilitás szempontjából is különösen fontosak (Stryker et al. 2019). A kirekesztettség, a mobilitási lehetőségek beszűkülése egy folyamat eredménye: az érintett családok és háztartások több fontos társadalmi dimenzióban, mint iskolázottság, munka-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

erőpiaci helyzet, lakóhely, lakhatási körülmények, kulturális javakhoz való hozzáférés stb. meglévő hátrányait átörökítik a következő generációkra (Messing – Molnár 2011a). Az átöröklődő depriváció, szegénység és kirekesztettség hatását ellensúlyozni olyan társadalmi kapcsolatokkal lehet, amelyek átvívnék a kirekesztett közösségek és hidat képeznek az egyén és a különböző társadalmi szervezetek, állami intézmények között. Ha nincsenek ilyen formális és informális kapcsolatok az egészségügy, oktatás, munkaerőpiac stb. területén, akkor elkerülhetetlen a társadalmi mobilitás ellehetetlenülése, és a kirekesztett társadalmi csoportok további leszakadása (Messing – Molnár 2011b). A társadalmi mobilitás esélyei csak azok számára válnak lehetővé, akik hozzáférhetnek a nem szegregált, jó minőségű oktatáshoz, és rendelkeznek a többségi, nem szegény, nem roma társadalomhoz kötő hídszerű kapcsolatokkal (Váradai 2015). Az OECD (2009) kutatásai alapján az oktatási és munkaerőpiaci hatások határozzák meg leginkább a mobilitási csatornák hatékonyságát. Az OECD (2018) jelentése is alátámasztja, hogy a gyermekek esélyei és a családok mobilitási lehetősége szorosan összefüggenek családjuk szocioökonómiai státuszával és a rendelkezésre álló szociális és gyermekjóléti szolgáltatások minőségével.

Fontos röviden szót ejtenünk a hazai gyermekvédelem helyzetéről is ebben a kontextusban. A rendszerváltást követően az 1993-as szociális törvény is foglalkozott a gyermekek védelmével, de nem önmagában nézte a gyermeket, hanem a család részeként. *„A törvény, mely a rászorultak támogatása, a szociális segítségnyújtás és a szociális munka társadalmi szervezetsége szempontjából alapvető és egyértelműen pozitív változásokat hozott.”* (Czirják 2008: 31) A gyermek családon belüli speciális helyzete az 1997-es Gyermekvédelmi törvénnyel került a fókuszba, mely törvény a gyermekjóléti és gyermekvédelmi struktúrát is kialakította. A gyermekvédelmi törvény szemléletének a lényege a család többirányú támogatása és a klienscentrikusság területi munkába való beépítése (Czirják 2008). Alapvető fontosságú, hogy a hatósági gyermekvédelmet megelőzze az ellátások önkéntes igénybevétele. A korai kutatások is a rendszer hiányosságaira hívták fel a figyelmet, az 1990-es évek végén sok helyen előfordult, hogy önálló helyisége sem volt a gyermekjóléti szolgálatnak és közel 60%-ban egyszemélyesek voltak a szolgálatok, amely a minőségi szakmai feladatellátást igen bekorlátozta, nem beszélve a hiányos tárgyi feltételekről. Jellemző volt az is, hogy a szolgálatok sokszor kényszermegoldásokat alkalmazva működtek: védőnőket, pedagógusokat, családsegítő szakembereket foglalkoztattak, akik mellékállásként végezték a gyermekjóléti feladatok ellátását (Papp 2000). És bár a célok jól artikuláltak voltak, hiszen a törvény hangsúlyt fektet a prevencióra és ennek megfelelően a gyermekekkel és ifjúsággal foglalkozó szakemberek alapfeladatává teszi a felvilágosítást a gyermeki jogokról, illetve lehetőségeikről a társadalmi részvétel szempontjából, a prevenció gyakorlati megvalósulása mindig is háttérbe szorult, az határozza meg, hogy mennyi a mindenképpen szükséges tűzoltás után rendelkezésre álló pénz, erő és energia (Czirják 2008: 35). Pataki és Somorjai (2006) szerint a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

gyermekjóléti szolgálatok a törvény életbe lépését követő hosszú idő után is a hűmán szolgáltatások hierarchiájában alul helyezkednek el. A jelzõrendszer mûködése a mai napig nem zavartalan, legkritikusabb az együttmûködés az egészségügyi szférával. A Rubeus Egyesület (2015) kutatása a gyermekjóléti szolgálatok mûködése kapcsán is megerõsíti, hogy a prevenciós szemlélettel összeegyeztethetetlen módon a szakemberek szinte csak a veszélyeztetett gyermekekkel tudtak foglalkozni. A magas esetszám, a szakemberek eszköztelensége, az összehangolt jogszabályok hiánya és a szakemberek kiégettsége a szektort tartósan jellemzi. A magas esetszám túzóoltásra elég csak, alapos, intenzív családgondozásra, megelõzésre nem. A 2016-tól életbe lépett változásokkal kialakult duális rendszerben a gyermekjóléti alapgondozás és családsegítés egy intézményben kapott helyet, ez a család- és gyermekjóléti szolgálatok szintje, járási szinten pedig a család- és gyermekvédelmi központok látják el a feladatokat. Elvált a családsegítés, amely a gyermekjóléti szolgálat feladata lett és a hatósági munka, amely az esetenedzserek munkaköre a központok szintjén. A családsegítõ és a gyermekjóléti szolgáltatás integrációja a szakmát megosztó folyamat, nincsenek szabványutak, a változás vegyes képet mutat, minden intézmény saját képére igyekezett formálni a segítői tevékenységet (Darvas et al. 2016, Kopasz 2017). A Gyermekvédelmi törvényben megfogalmazott feladatoknak éppen az a része teljesíthetetlen, amelyek a megelõzést és a folyamatos, jó színvonalú gondozást szolgálnák. A gyermekek mobilitási esélyei a szolgáltatások elérhetõségétõl és azok minõségétõl nagyban függenek.

A gyermekjóléti szolgáltatás mozgástere a szakemberek véleménye szerint

A vizsgált térségekben összesen 12 interjú készült szakemberekkel, 6-6 a vizsgálati területeken. A megkérdezettek között 1 helyi döntéshozó, 3 intézményvezetõ, 2 esetenedzszer és 6 családsegítõ szerepelt. A félig strukturált interjúk célja a településen elérhetõ ellátások és szolgáltatások feltérképezése volt, valamint annak megismerése, hogy a szakemberek mit gondolnak az ellátások szakmai minõségérõl, a kliensrendszer helyzetérõl és hogy véleményük szerint a nyújtott szolgáltatások hogyan tudnak a szociális problémák megoldásához és tágabb értelemben a társadalmi mobilitási esélyek növeléséhez hozzájárulni.

A megkérdezett szakemberek véleménye alapján elmondható, hogy a kistelepülések, kistérségi társulásokban ellátott falvak helyzete, az ott élõk számára elérhetõ szolgáltatások minõsége és egyáltalán léte messze alulmarad a városokban meglévõ szolgáltatásokhoz képest. A kistelepülésekre jellemzõ szegénységgel, munkanélküliséggel, szenvedélybetegséggel, iskolai problémákkal, korai terhességgel összefüggõ komplex családi problémákat sem a települési, sem pedig a járási, kistérségi társulási szolgáltatások nem tudják kezelni, jellemzõen a szakemberhiány miatt. A jelzõrendszer mûködése és a jelzõrendszeri tagok aktivitása eltérõ. Az egyházi, illetve

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

civil szervezetekkel változó intenzitású kapcsolatban vannak a megkérdezett szakemberek. A magas esetszámok és az ebből fakadó nehézségek minden interjúban megjelentek: a magas esetszám akadályozza a minőségi munkavégzést és nagyban elősegíti a kollégák korai kiégését. A tanácstalanság, eszköztelenség mindenki számára nehézséget okoz. *„Több lehetőségek is felmerültek. Valaki azt mondja, hogy több pénz kellene a rendszerbe. Valaki azt mondja, hogy több lehetőség kellene, több hozzáférés.”* (Észak-magyarországi település esetmenedzsere)

A közös problémákon túl a kliensrendszerben jelentős a különbség. A főváros környéki településeken a gyermekvédelem látókörében megjelennek önkéntes, illetve kötelezett kliensek is. Az önkéntesen érkező kliensekre jellemző anyagi és gyermeknevelési problémák mentén inkább a kevésbé tehető réteg keresi fel az intézményeket. A kötelezett kliensek között számos jómódú család is van, nagy arányban a válás, iskolai hiányzás, bántalmazás miatt kerülnek kapcsolatba a szolgálattal. A magas presztízsű, jó anyagi helyzetű családokkal való együttműködés nagyon nehéz, hiszen a családok gyakran ügyvédekkel érkeznek az intézménybe, gyakorlatilag nem hozzáférhetők a segítő kapcsolat kialakításához a családok. A családgondozóknak az ügyvédekkel, jogi paragrafusokkal kell megküzdeniük. A hátrányos helyzetű kistérségben egyértelműen a szegénység, az anyagi problémák és iskolai hiányzások jelentik a főbb szociális problémákat, amelyekkel küzdeniük kell.

Mind a főváros környékén, mind az észak-magyarországi kistérségben az egyik leggyakrabban megjelenő probléma, amely mentén a család kapcsolatba kerül az intézménnyel, az az iskolai hiányzások kérdése. Az iskolai szociális munka kezdetlegesnek mondható. *„(...) istenigazából az a nehéz, amikor a gyerek mögül hiányzik a támogató család. És addig, amíg nincs mögötte támogató család, amíg nincs, aki azt mondja, hogy: fiam, neked tanulnod kell vagy fiam, szerezzél meg egy szakmát.”* (Észak-magyarországi település családgondozója) Az iskolai hiányzások mellett erőteljesen megjelenő probléma a kortárs bántalmazás, illetve jó néhány esetben a családon belüli erőszak. A tapasztalatok szerint a jelzőrendszer ebben a kérdésben erőteljesebben működik, a gyermekekkel találkozó szakemberek, mint pedagógus, orvos, védőnő használják a jelzőrendszert, ha olyan jeleket tapasztalnak, amelyek bántalmazásra utalhatnak. *„A gyerekek piszkálják egymást mindenféle fizikai, lelki, egyéb terror előfordul, és abban családon belüli erőszak, apuka üti anyukát, üti esetleg a gyereket. Mostanában serdülőknél nagy divat ez a falcolás...”* (Főváros környéki település családgondozója)

A főváros környéki településeken a meglévő bölcsőde, illetve családi napközi és egyéb magánszolgáltatások mellett nem jelent meg kiemelt problémaként a napközbeni kisgyermekellátások hiánya. Ezzel szemben a megkérdezett hátrányos helyzetű kistérség szükségleteinek feltérképezése során az interjúk alapján kirajzolódott a bölcsőde, illetve az alternatív gyermekgondozási intézmények hiánya. A szolgáltatások egészére jellemző a források, elérhető/elyvert pályázatok bizonytalansága és az

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ebből fakadó szolgáltatásnyújtási kiszámíthatatlanság, ami megterhelő mind a szolgáltatásokat igénybe vevők, mind a dolgozó szakemberek számára. *„Ami fájó, hogy ugye ezek programok. Tehát ez azt jelenti, hogy x éven belül megszűnik. És nem vagyok benne biztos, hogy ez jó megoldás, hiszen ha már egyszer megfogták a kezét és elindultak egy úton, nagyon-nagyon szörnyű az, hogy utána pedig a kezüket elengedve ismét magukra vannak.”* (Észak-magyarországi település alpolgármestere)

A szakemberek szegényes munka- és szolgáltatási körülményekről számoltak be, az interjúkból a magas fluktuáció és a kiégés egyértelműen kitűnik. A kistelepusléseket ellátó szolgáltatókra jellemző, hogy az alapvető és törvényileg kötelező szolgáltatásokat sem tudják biztosítani a településen élők számára. *„Nálunk három esetmenedzsernek kellene lennie, most jelenleg feltöltés alatt van a létszám nálunk, ugyanígy családsegítőknél, ugyanúgy a központnál. Nyilván nem meglepő, nem csak ebben a szektorban, hanem országos szinten akár az autószerelőkhig lemenve hiány van.”* (Észak-magyarországi település esetmenedzsere) A főváros környéki településeken a meglévő szolgáltatások mellett megjelent a szolgáltatások bővítésének az igénye, de a humán erőforrás-kapacitás növelése nélkül nem tudják a kliensek igényeit megfelelő módon kielégíteni. Több család-, illetve párterápiára lenne szükség, ahogy a meditációk is hatékonyan működnek, de nincs elég szakember, valamint sokat kell várni ezekre a szolgáltatásokra.

A gyermekjóléti alapellátásokból nézve nincs elérhető és jó minőségű nevelőszülői hálózat, nincs elég szakember a gyermekvédelmi szakellátásban, így sem a védelembe vétel, sem a kiemelés megelőzése, illetve a hosszú távú biztonságos gondozás nem tud megvalósulni.

A szakemberek úgy vélik, hogy a jelenlegi szolgáltatásoknak nincs pozitív, társadalmi mobilitást ösztönző hatása. A szolgáltatásokban dolgozók rendelkezésére álló lehetőségek nem elegendőek, hogy a meglévő társadalmi helyzetből érdemben ki-mozdítsák a gyermekes családokat, a szolgáltatásokat igénybe vevő célcsoport tagjai esetében jellemzően tűzoltásra van erejük és forrásuk. A fejlesztő hatású, jól-létet előmozdítani képes kapcsolt szolgáltatások teljes mértékig hiányosak vagy korlátozott elérésűek mind a felnőtt, mind a gyermekkorú lakosság számára. *„Mobilitás szempontjából nem kifejezetten tud hozzásegíteni a központ vagy a települési, járási intézmények a különböző problémával érintett gyermekek mobilitásához, ennek oka a szakemberhiány, a gyermekek, szülők alulmotiváltsága tanulás tekintetében. Nincs megfelelő pedagógus, fejlesztőpedagógus, pszichológus.”* (Észak-magyarországi település esetmenedzsere)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Családok percepciója a gyermekjóléti ellátásokról

LAKOSSÁGI VÉLEMÉNYEK AZ EGYES ELLÁTÁSOKRÓL – A KÉRDŐÍVES KUTATÁS EREDMÉNYEI

Kérdőíves kutatásunk⁴ adatfelvétele két ütemben készült 2018 nyarán és 2019 őszén. Az egyik adatfelvétel az Észak-magyarországi régió egyik hátrányos helyzetű kistérségének különböző településnagyságú területein, a másik a budapesti agglomerációhoz tartozó településeken történt. A hátrányos helyzetű kistérségben készült adatfelvétel a járásban élő gyermeket nevelő családok – ahol a vizsgálat időpontjában élt 0–17 éves korú személy – reprezentatív mintáján készült, rétegzett, véletlen mintaválasztással. A felvett adatok a háztartások összetételének megfelelően súlyozásra kerültek, a minta nagysága a súlyozott adatbázisban 260 fő. Ez az adatfelvétel – a mintavételnek köszönhetően – statisztikai általánosításra alkalmas. A budapesti agglomerációhoz tartozó településeken készült adatfelvétel 62 fő gyermekes család adatait tartalmazza, de kényelmi mintavételből származik⁵, nem alkalmas statisztikai általánosításra. Éppen ezért a következőkben bemutatandó adatok elemzése alapvetően a hátrányos helyzetű térségben készült adatfelvételre épül, a budapesti agglomerációban felvett adatok az elemzéshez kizárólag tájékoztató jellegű, kontroll adatokként szolgálnak. A kérdőíves kutatás célja az egyes egészségügyi, gyermekneveléshez kapcsolódó, oktatási, valamint szociális ellátások ismertségének és ezek igénybevételének feltérképezése volt. A következőkben ezen négy ellátási területen a családok jó-létét, társadalmi integrációját és mobilitási esélyeit meghatározó legfontosabb ellátásokkal kapcsolatos vélekedéseket ismertetjük. A kérdőíves eredmények bemutatását követően a lakossági interjúkban megfogalmazott főbb álláspontokat összegezzük a szolgáltatások minősége, célélérése szempontjából.

Az egyes ellátások ismertségének és elérhetőségének számba vétele előtt röviden bemutatjuk a két vizsgálati területen élő családokat szocioökonómia jellemzőik mentén.

A hátrányos helyzetű kistérség válaszadóinak 17,1%-a, míg a kontrolltérség válaszadóinak 14,5%-a férfi. A városi lakosok aránya a válaszadók között a hátrányos helyzetű térségben lényegesen alacsonyabb (29%), mint a budapesti agglomerációban (85%). Az önmagukat roma származásúnak tartók hányada is érdemben eltér a két csoportban: az észak-magyarországi kistérségben élők esetében 24,9%, a budapesti agglomeráció településein mindössze 1,6%. A hátrányos helyzetű térségben élő válaszadók 17,1%-a szegregált lakóhelyen lakik.

⁴ Az elemzésben Nagy Zita Évával dolgoztunk együtt.

⁵ A kényelmi mintavétel nem valószínűségi alapú mintavételi eljárás, amikor az éppen elérhető egyéket vonjuk be a vizsgálatba. A budapesti agglomerációhoz tartozó településeken azokat kérdeztük meg, akik 0–17 éves gyermeket nevelnek és vállalták a kérdőív kitöltését.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLTATÁSOK ISMERTSÉGE ÉS IGÉNYBEVÉTELE

A kérdőíves kutatás keretében kíváncsiak voltunk, hogy milyen ellátásokat, szolgáltatásokat ismernek az egészségügy területéről a gyermekes családok. Elmondható, hogy a vizsgált hat ellátás ismertsége tekintetében sokkal rosszabb a helyzet az észak-magyarországi hátrányos helyzetű térségben – az alapvető egészségügyi szolgáltatások észlelt elérhetősége 2,7% és 95,6% között mozog, az ellátások perceptív elérhetősége három esetben 50% alatt van, azaz a gyermekorvos, szakorvos és a kórház elérhetőségéről az adott településen vagy a környékben kevesen tudnak, míg a budapesti agglomerációban csak a kórház érzékelt elérhetősége van 50% alatt. Megdöbbentő módon 3% alatt van a kórház ismerete, bár ez a budapesti agglomerációban is aggasztóan alacsony ismertségű (40,3%). A gyermekes családok esetében az ellátás elérhetőségével kapcsolatos információk hiánya különösen nagy, ha a gyermekorvosokra gondolunk. Pozitívumként említhetjük meg azonban a védőnői szolgáltatás ismertségét mindkét vizsgálati területen.

1. táblázat. Tudomása szerint milyen egészségügyi szolgáltatások, intézmények vannak a településen vagy a környéken? (%; N=260 fő, illetve 62 fő)⁶

	A szolgáltatást ismerők/tudók aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást ismerők/tudók aránya a kontrolltérségben (%)
Háziorvos	95,6	100
Gyermekorvos	43	93,5
Védőnő	93,7	96,8
Gyógyszertár	76,3	98,4
Szakorvos	32,6	87,1
Kórház	2,7	40,3

Forrás: Saját szerkesztés

Megkérdeztük azt is, hogy a vizsgált szolgáltatásokat igénybe is vették-e. Nagyon érdekes, hogy az elérési különbségek ellenére az igénybevétel a háziorvos, a gyermekorvos és a kórház esetében különbözött érdemben a két vizsgálati helyszínen. A hátrányos helyzetű térségben a háziorvos és a kórház igénybevétele a lakosság kedvezőtlenebb egészségügyi állapotát jelezheti, a gyermekorvos igénybevétele esetében megfigyelhető különbség viszont inkább az ellátáshiány miatt lehetséges.

⁶ A következőkben bemutatásra kerülő ismertségre és igénybevételre vonatkozó elemzésekhez az adatokat kereszt táblába rendeztük és mivel 2 × 2-es táblák, ezért Fisher-féle Exact Testet végeztünk.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

2. táblázat. A szolgáltatást igénybe vevők aránya (%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a kontrolltérségben (%)
Háziorvos	87,3	69,4
Gyermekorvos	65,4	83,9
Védőnő	78,4	85,5
Gyógyszertár	76,7	80,6
Szakorvos	48,9	50
Kórház	41	24,2

Forrás: Saját szerkesztés

GYERMEKNEVELÉSSSEL KAPCSOLATOS SZOLGÁLTATÁSOK, INTÉZMÉNYEK ISMERTSÉGE ÉS IGÉNYBEVÉTELE

A gyermekek nevelésével kapcsolatban 5 szolgáltatás ismertségét és igénybevételét vizsgáltuk. Fontos megjegyezni, hogy bár az óvoda köznevelési intézmény, a gyermekes családok támogatása szempontjából annak gyermeknevelési, szocializációs funkciója miatt ide soroltuk.

Az óvodai szolgáltatás ismerete a településen vagy a környéken gyakorlatilag általánosnak tekinthető mindkét térségben. A többi szolgáltatás esetében azonban jelentős különbségek figyelhetők meg a hátrányos helyzetű és a budapesti agglomerációba tartozó családok véleménye között. Különösen jelentősek a különbségek a bölcsőde (a kontroll térségben mintegy 60,1%-kal magasabb az ilyen szolgáltatást ismerők aránya), illetve a gyermekpszichológus (58,7% a különbség) és a nevelési tanácsadó (43,4% a különbség) esetében. A gyerekház, mely hátrányos helyzetű gyermekek számára létrejött szolgáltatás, kivételt képez, hiszen a perceptív elérés a hátrányos helyzetű régióban a budapesti agglomerációhoz képest jóval magasabb, 71,1%, szemben a budapesti agglomerációban mért 46,8%-kal.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

3. táblázat. Tudomása szerint milyen gyermekneveléssel kapcsolatos szolgáltatások, intézmények vannak a településen vagy a környéken? (%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást ismerők aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást ismerők aránya a kontrolltérségben (%)
Bölcsőde	36,7	96,8
Gyerekház	71,1	46,8
Óvoda	96,2	100
Nevelési tanácsadás	32,4	75,8
Gyermekpszichológus	12,3	71

Forrás: Saját szerkesztés

Az igénybevétel megdöbbentő képet mutat, az óvodán kívül valamennyi gyermeknevelést segítő szolgáltatás igénybevétele nagyon alacsony. A hátrányos helyzetű régióban lényegesen kedvezőtlenebb a helyzet a budapesti agglomerációhoz képest az ellátások igénybevétele vonatkozásában, hiszen mindössze a válaszadók közel ötöde (19,4%) vesz igénybe bölcsődét (ez a kontrolltérségben a válaszadók harmadára igaz), közel minden tizedik (12%) válaszadó nevelési tanácsadást (a kontrolltérségben ez nagyjából minden ötödik válaszadóra igaz), és minden huszadik (4,8%) gyermekpszichológust (a kontrolltérségben ez minden negyedik válaszadóra igaz). A gyerekház az igénybevétel tekintetében is kiemelkedő a hátrányos helyzetű térségben, elmondható, hogy minden harmadik (35,7%) szülő jelezte, hogy igénybe veszi, míg a kontrolltérségben ez csak minden hatodik válaszadóra igaz.

4. táblázat. A szolgáltatást igénybe vevők aránya (%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a kontrolltérségben (%)
Bölcsőde	19,4	33,9
Gyerekház	35,7	16,1
Óvoda	70,4	74,2
Nevelési tanácsadás	12	22,6
Gyermekpszichológus	4,8	25,8

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK ISMERTSÉGE ÉS IGÉNYBEVÉTELE, VALAMINT TANULÁSI LEHETŐSÉGEK

Az oktatási intézmények elérhetősége, ismertsége és igénybevétele nagyban meghatározza, hogy milyen életkilátásai vannak a gyermekeknek. Ebben a blokkban öt segítségnyújtási formát, intézményt választottunk ki, kitérve a középfokú továbbtanulási és nyelvtanulási lehetőségekre is.

A gyakorlatilag teljes körben ismert általános iskolák mellett érdekes, hogy a hátrányos helyzetű diákok felzárkózását biztosító tanodák esetében sincs érdemi különbség az észlelt elérés tekintetében a vizsgált hátrányos helyzetű térség és a budapesti agglomeráció között. A társadalmi mobilitás szempontjából kulcsfontosságúnak számító továbbtanulási lehetőségek (a budapesti agglomerációban 82,3%, míg a hátrányos helyzetű térségben 20,8% az észlelt elérés); a kollégiumi elhelyezés lehetősége (a hátrányos helyzetű térségben 22,5%, a budapesti agglomerációban 9,7% az észlelt elérés); valamint a nyelvtanulási lehetőségek (a budapesti agglomerációban 90,3%, míg a hátrányos helyzetű térségben 32,6% az észlelt elérés) esetében azonban égetőek a különbségek. Pozitívumnak tekinthető a kollégiumok esetében, hogy az ismertség a hátrányos helyzetű térségben kétszer több, ennek gyermekjóléti relevanciája is van a veszélyeztetető tényezők megelőzése vagy elhárítása vonatkozásában. Köztudott, hogy a gyermek családból való kiemelésének elkerülésére is kiváló megoldás. A főváros környékén az utazási lehetőségek kiépítettsége megoldást jelent, ezért is lehet, hogy kevésbé van a szülőknek erről információja. Érdekes azonban kihangsúlyoznunk, hogy közel négyszeres a továbbtanulási lehetőségek ismerete és háromszoros a nyelvtanulási lehetőségekről való tájékozottság, ami a gyermekek jövőbeli kilátásait nagyban meghatározhatja.

5. táblázat. Tudomása szerint vannak-e a településen vagy a környéken oktatási intézmények, tanulási lehetőségek? (%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást ismerők aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást ismerők aránya a kontrolltérségben (%)
Általános iskola	97,4	100
Tanoda	19,7	14,5
Továbbtanulás	20,8	82,3
Kollégium	22,5	9,7
Nyelvtanulási lehetőség	32,6	90,3

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Bár az észlelt elérés esetében jelentős különbségek mutatkoztak a továbbtanulást segítő lehetőségek vonatkozásában, az adatok azt jelzik, hogy a valós igénybevétel esetében nincs érdemi különbség a hátrányos helyzetű és a kontrolltárság válaszadói között. Ez azt jelenti, hogy bár alacsony az igénybevétel a kollégium és a középiskolai továbbtanulás kiaknázása terén a megkérdezett családok körében, úgy tűnik, hogy akinek szüksége van rá, megtalálja az adott szolgáltatást. A nyelvtanulási lehetőség azonban kivételt képez, elmondható, hogy várakozásainkhoz mérten a budapesti agglomerációban nagyobb arányban veszik igénybe a nyelvi képzéseket: 33,9%, szemben a hátrányos helyzetű térségben megfigyelhető 19,8%-kal. A tanoda nagyon érdekes képet mutat, közel 20%-os ismertsége ellenére közel 7% veszi igénybe a hátrányos helyzetű térségben, ahol ennek komoly hátránykompenzáló szerepe lehet, mint ahogy a tehetséggondozásban is kiemelt jelentőséggel bírhat.

6. táblázat. A szolgáltatást igénybe vevők aránya (%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a kontrolltárságban (%)
Általános iskola	62,2	61,3
Tanoda	6,8	1,6
Továbbtanulás	17,1	21
Kollégium	6,6	1,6
Nyelvtanulási lehetőség	19,8	33,9

Forrás: Saját szerkesztés

SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK ISMERTSÉGE ÉS IGÉNYBEVÉTELE

Vizsgáltunk néhány szociális típusú szolgáltatást is, ezekből 3 speciális élethelyzetre fókuszáló, de azt gondoltuk, hogy nagyon fontos a mobilitási esélyek szempontjából, hogy a gyermekes családnak van-e idő, fogyatékkal élő és szenvedélybeteg-ellátási igénybevétele. A család- és gyermekjóléti szolgáltatás, adósságkezelés a családi élethelyzetek rendezését hivatott szolgálni, beleértve az anyagi helyzet rendezését is, mint ahogy a gyermekétkeztetés is a szegénység enyhítésének eszköze. A gyermekjóléti szolgáltatás természetesen szélesebb problémakörre képes reagálni, ennek fókuszában a gyermek családon belüli veszélyeztetettségének megelőzése, valamint megszüntetése áll, célja, hogy a gyermek a saját családban nevelkedhessen.

Elmondható a vizsgált hat szolgáltatásról, hogy ezek közül 3, a családsegítő szolgáltatás, az idősek klubja és a gyermekek nyári étkeztetése mindkét vizsgálti térségben széles körben ismert szolgáltatások, bár a gyermekek nyári étkeztetése

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

esetében a hátrányos helyzetű térségben magasabb érdemben az észlelt elérés, feltehetően a súlyosabb anyagi helyzetek miatt.

A fogyatékos embereket és szenvedélybeteget segítő szolgáltatások perceptív elérése esetében azonban nagyok a térségek közötti különbségek: a budapesti agglomerációban mintegy hatszor annyian tudják, hogy vannak fogyatékos embereket és mintegy négyszer annyian, hogy léteznek szenvedélybetegséggel küzdőket segítő szolgáltatások. Mindenképpen pozitívként kell megemlíteni, hogy a családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatásról való információ a megkérdezettek háromnegyedét eléri mindkét vizsgálati területen.

7. táblázat. Vannak-e olyan szolgáltatások, ahová szociális problémák esetén fordulhat valaki? (%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást ismerők aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást ismerők aránya a kontrolltérségben (%)
Családsegítő és gyermekjóléti szolgálat	77,3	91,9
Adósságkezelés	16,3	14,5
Gyermekek nyári étkeztetése	85,2	61,3
Fogyatékos emberek segítése	8,7	46,7
Szenvedélybeteg emberek segítése	3,8	16,2
Idősek klubja	66,1	85,5

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgált szociális ellátások igénybevételét tekintve érdemi különbség a gyermekek nyári étkeztetése, valamint a családsegítő szolgáltatás esetében mutatkozik. A családsegítés kapcsán ugyanis a hátrányos helyzetű térségben az igénybevételi aránya több mint duplája a budapesti agglomerációban megfigyelhető igénybevételi arálynak. Az adósságkezelés, az időseket, fogyatékkal élőket és szenvedélybetegeket célzó szolgáltatások esetében viszont nem mutatható ki érdemi különbség.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

8. táblázat. A szolgáltatást igénybe vevők aránya (%; N=260 fő, illetve 62 fő)

	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a hátrányos helyzetű kistérségben (%)	A szolgáltatást igénybe vevők aránya a kontrolltérségben (%)
Családsegítő és gyermekjóléti szolgálat	25	11,3
Adósságkezelés	5	0
Gyermekek nyári étkeztetése	33	0
Fogyatékos emberek segítése	0,5	3,2
Szenvedélybeteg emberek segítése	0,5	0
Idősek klubja	8,9	4,8

Forrás: Saját szerkesztés

Fontosnak tartottuk megnézni azt is, hogy kik veszik igénybe az adott szolgáltatásokat. Jelen elemzésünkben csak a családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatásra helyezük a hangsúlyt és csak a reprezentatív mintára irányulóan, mely a hátrányos helyzetű kistérségben megkérdezett családokra vonatkozik. A válaszadók háztartásainak jövedelmi viszonyait, illetve kirekesztettségét több – a nemzetközi standardoknak megfelelő – mutatóval is mértük. Az adatokat kereszttáblába rendezve azt vizsgáltuk, hogy a különböző egyéni, háztartási és lakóhelyi jellemzőkkel rendelkező családok csoportjaiban érdemben eltérő-e az adott szolgáltatások igénybevétele? Csoportképző tényezőként a következőket használtuk: 1) Egyéni jellemzők: a válaszadó neme; roma származású-e; 2) Háztartás jellemzői: jövedelmi szegénység (OECD2)⁷; súlyos depriváció⁸; legmagasabb iskolai végzettség a háztartásban; háztartás munkaerőpiaci részvételének típusa⁹; anya korai iskolaelhagyó-e; substandard-e a lakás¹⁰; 3) Lakóhely jellemzői: település típusa; szegregátumban van-e a lakóhely¹¹.

⁷ Jövedelmi szegénység: a medián jövedelem 60%-a (medián jövedelem = teljes népességet OECD 2 fogyasztási egységre jutó jövedelem alapján sorba rendezik, és a sor közepén lévő jövedelem jelenti a mediánt, vagyis hozzá képest pontosan ugyanannyi embernek van kevesebb, illetve több jövedelme).

⁸ A depriváció mérésekor azt vizsgálják, hogy egy standard (9 elemű) szükségletlistából a családban hány elem biztosított. Négy vagy annál több kielégítetlen szükséglet esetén beszélünk súlyos deprivációról.

⁹ Három értéket határoztunk meg: nincs foglalkoztatott; csak közmunkás/alkalmi munkás foglalkoztatott van; van foglalkoztatott a háztartásban.

¹⁰ Substandard lakás az, amelyikben nincs vezetékes víz vagy nincs benne WC/fürdőszoba vagy az alapterülete nem éri el az 50 m²-t.

¹¹ A vizsgált hátrányos helyzetű észak-magyarországi térség esetében 5 településen jellemző a lakóhelyi elkülönülés. A 2018-as Helyi Esélyegyenlőségi Program szerint ez a családok 17%-át jelenti, közel 80%-uk roma származású, 70%-uk pedig szegénységben él.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Az OECD jövedelmi szegénységre vonatkozó definíciója szerint jövedelmi szegénynek a válaszadók 31,7%-a tekinthető, súlyosan deprivált pedig 17,4%. Substandard lakásban 18,1%-uk él. A társadalmi kirekesztettség meghatározó tényezője az iskolai végzettség, illetve a munkaerőpiaci részvétel. A válaszadók több mint harmada olyan háztartásban él, ahol legfeljebb 8 általános a legmagasabb végzettség (35,9%), kb. negyedük esetében van szakmával (23,4%), illetve érettségivel (23,2%) rendelkező háztartástaggal, míg a diplomás háztartástaggal rendelkező válaszadók aránya 17,5%. A vizsgált háztartások 13,3%-ában az édesanya korai iskolaelhagyónak tekinthető; 6,3%-ban egyáltalán nincs foglalkoztatott, míg 21% esetében csak alkalmi munkás vagy közmunkás él a háztartásban. A 9. táblázat azt mutatja, hogy a vizsgált hátrányos helyzetű térségben kikre jellemző a családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatás igénybevétele.

9. táblázat. A szolgáltatások igénybevétele a különböző csoportokban a vizsgált hátrányos helyzetű térségben (N = 260 fő)

	Alkalmazott teszt/ értéke	Sig.	Mi jellemző?
<i>Családsegítő és gyermekjóléti szolgálat</i>			
Roma származás	Fisher-féle Exact Test	0.000	A roma háztartásokban mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Jövedelmi szegénység	Fisher-féle Exact Test	0.03	A szegények a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Súlyos depriváció	Fisher-féle Exact Test	0.001	A súlyosan depriváltak a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Legmagasabb iskolai végzettség a háztartásban	Pearsons λ^2 test (16.622)	0.001	Minél alacsonyabb a háztartásban a legmagasabb végzettség, a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Substandard lakás	Fisher-féle Exact Test	0.000	A substandard lakásban élők a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Munkaerőpiaci részvétel típusa	Pearsons λ^2 test (20.381)	0.000	Azok a háztartások, ahol nincs foglalkoztatott, illetve ahol alkalmi munkás/közmunkás van, a mintabeli arányukhoz képest nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Anya korai iskolaelhagyó-e	Fisher-féle Exact Test	0.019	Azok a háztartások, ahol az anya korai iskolaelhagyó, nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.
Településtípus	Fisher-féle Exact Test	0.04	A községben élők a mintabeli arányukhoz képest kissé nagyobb arányban vették igénybe a szolgáltatást.

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

A családsegítő által nyújtott szolgáltatások igénybevételét vizsgálva elmondható, hogy a leginkább rászorulókat éri el: a mintabeli arányuknál nagyobb arányban veszik igénybe a romák, a szegények, a súlyosan depriváltak, a községben élők, illetve az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, foglalkoztatott nélküli vagy közmunkás családtaggal rendelkező háztartások. Ez egyfelől mutathat egy sikeres célérérést, de egyben kritikája is a rendszernek, hiszen a jóléti lába, a prevenció megoldások tárháza igen szűkös, melyre a szakemberek is rámutattak. Tűzoltásra épül a rendszer.

Megkérdeztük azt is, hogy van-e és ha igen, milyen problémája a gyermekes családoknak, amiben jó lett volna segítséget kapniuk, de az adott településen vagy a közelben nem volt rá lehetőségük. A válaszok alapján 10%-nál többen említették (legalább 25 említés) az alapvető egészségügyi intézmények és szolgáltatások hiányát, mint orvos, gyermekorvos, laborvizsgálat, kórház hiánya, illetve a közlekedést (rossz utak, ritka járatok települések között), 5-10% közötti említést (10-25 említés) kapott a munkalehetőségek és a pénzügyi támogatások, segélyek hiánya. Kevesebb említést kapott, de több válaszadó említette a természetbeni támogatások hiányát, mint tüzelő, önkormányzati lakás, a speciális szakemberek, fejlesztések hiányát, mint pszichológus, gyermekpszichológus, gyógytornász. Néhányan olyan szolgáltatást neveztek meg, mint élelmiszerboltok, üzletek, játszótér vagy sportolási lehetőség. A budapesti agglomerációban csak a közlekedéssel kapcsolatban születtek válaszok.

TERÜLETI KÜLÖNBΣÉGEK A TÁRSADALMI MOBILITÁSI LEHETŐSÉGEK TEKINTETÉBEN A SZÜLŐK VÉLEMÉNYE ALAPJÁN

A kérdőíves felméréshez társítva 102 rövid interjú is készítettünk. 62 db készült Budapest agglomerációjában, emellett a hátrányos helyzetű kistérség több kisebb településén 40 interjú. Ahol a kérdezettek vállalták a kérdőív kitöltéséhez kapcsolódóan a rövid interjú, ott igyekeztünk megtudni, hogy mit gondolnak a helyi szociális, egészségügyi és oktatási rendszer helyzetéről, állapotáról és arról, hogy ezek számukra miben, milyen problémák esetén tudnak segítségükre lenni. Az interjúk hossza 5-15 perc volt a legtöbb esetben.

Általánosan elmondható, hogy minden szolgáltatás tekintetében, az egészségügy, az oktatás, a munkaerőpiac és a kulturális területen is hatalmas különbség tapasztalható a két vizsgált térség között a családok véleménye szerint.

A budapesti agglomerációhoz tartozó települések megfelelően ellátottak a különböző szolgáltatások tekintetében, a kérdezettek úgy vélik, van elérhető háziorvos, gyermekorvos. Elérhetőek a szűrővizsgálatok, a fogorvos, a terhesgondozás, a védőnő és a szakorvosi rendelések is a településeken. A gyermekekkel kapcsolatos

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

szolgáltatásokról is elmondható, hogy van bölcsőde, óvoda, több iskola is a településeken. Középfokú oktatási intézmény egy-két településen érhető el helyben. A lakációból következően a településeken van fizetőképes kereslet, így a magán oktatási és egészségügyi szolgáltatások is könnyedén elérhetőek. A településeken vannak sportegyesületek, könyvtár, kulturális lehetőségek fizetős és ingyenes formában egyaránt.

Az egészségügy területén jelent meg az interjúk alapján leginkább az a tendencia, hogy a megfelelő szolgáltatás érdekében a megkérdezettek a magánellátások közül választanak maguknak, ily módon többen nem rendelkeztek információval az állami fenntartású, helyben megtalálható intézményekkel kapcsolatban, hiszen nem használják ezeket. Az egészségügyi szereplőkkel kapcsolatos tapasztalataik zömmel pozitívak voltak, az orvosokkal és a védőnőkkel inkább elégedettek a megkérdezettek, bár kiemelték, hogy nagyon változó hozzáállású és tudású szakemberekkel találkoztak. Az állami szolgáltatások minőségével kapcsolatban a megkérdezettek elégedettsége nagyban az adott szakember személyétől függ. Kritikaként fogalmazódott meg a vizsgálatokra történő hosszú előjegyzés és foglalt időpont esetén is a hosszú várakozás a helyszínen. *„Háziorvos van, alapos a doktor néni. Van fogászat, azzal is elégedett voltam, egy nagyon jó fogorvost sikerült itt alkalmaznia az önkormányzatnak. Akkor van egy pár magánrendelés is...”* (Budapesti agglomerációhoz tartozó településen élő család)

Azokban a kisebb falvakban, ahol az interjúalanyok élnek, a szülői perspektíva alapján minimális helyi ellátást, szolgáltatást lehet megtalálni az észak-magyarországi kistérségben. Magánpiaci szolgáltatást ezeken a településeken senki sem tud megfizetni, így kereslet hiányában nincs is piaci szegmens elérhető távolságban és módon. Az egészségügyi szolgáltatások terén helyben csak háziorvos áll rendelkezésre. A háziorvos megítélése vegyesnek mondható, sokan elégedettek vele, de többen foglalmaztak meg kritikát a hosszú várakozás és a kiszámíthatatlan rendelési idő okán. A védőnő hetente egyszer jár a településre, de összességében az interjúalanyok szerint a védőnő elérhető a falvakban a lakók számára. A védőnő személyét jellemzően elfogadják, lehet tőle tanácsot kérni, segít, ha probléma van a kisgyermkekkel. *„Ő minden szerdán jön ide ki, neki is van egy külön hely, ahova kijár itten. Tök rendes, lehet vele beszélni, ellátja a feladatát, járkál így házakhoz, hogy megnézzé, milyen körülmények közt élnek a gyerekek, vagy ha csecsemőt hoznak haza, akkor kiszáll a házhoz, úgyhogy tök jó.”* (Észak-magyarországi kistérség településén élő család)

Általánosan nagyon rossz véleménnyel van mindenki az ügyelettel kapcsolatban, nem jön ki az ügyeletes orvos, ha ki is jön, nem hajlandó megvizsgálni a beteget alaposan. Több interjúalany véleménye szerint van olyan ügyeletes orvos, aki ittas állapotban dolgozik, illetve nem titkoltan rasszista megjegyzéseket tesz. Emiatt az ügyeleti időben, aki teheti, inkább mentőt hív, vagy bemegy a közeli városban található ügyeletes kórházba. A falvakhoz közeli kórházban működő szakrendelé-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

sekről és szűrővizsgálatokról kevés információval rendelkeznek az interjúalanyok, nem szívesen mennek el ezekre a rendelésekre, csak ha komoly problémájuk van. Bővebb, mélyebb információjuk a gyermekorvosi ellátással és terhesgondozással kapcsolatban van kizárólag. Nagyon orvosfüggő, hogy milyen tapasztalatokkal és élményekkel rendelkeznek, összességében inkább negatív, mint pozitív ezeknek az ellátásoknak a megítélése. *„Hát nem vagyok vele megelégedve sajnós. Meg elég sok kisgyerek is van, és meg is van a helye, ahova kijönne egy gyerekorvos, de most nincs. Egy háziorvos van, aki mindenkit ellát.”* (Észak-magyarországi kistérség településén élő család)

Az oktatási rendszerrel, gyermekeknek szóló szolgáltatásokkal kapcsolatban inkább pozitív a mérleg a budapesti agglomerációban. Itt is erősen megjelenik a magánbölcsődét, családi napközit, óvodát választók száma. Akik az állami szolgáltatásokat veszik igénybe, közöttük nagyobb a szolgáltatásokkal kapcsolatos elégedetlenség. Ennek okai: a pedagógusok körében jellemző fluktuáció magas mértéke, nem megfelelő szakemberi viselkedés, magasfokú kiégettség, gyermekekkel szembeni elfogadhatatlan bánásmód, pl. kiabálás, érzéketlenség, érdeklődés hiánya. Az iskola-választásnál erőteljesen érvényesül, hogy a körzeti iskola helyett más, gyakran egyházi intézményt keresnek gyermekeik számára. Ez a különbségtétel az óvodára még nem jellemző. Az interjúalanyok nagy része, amennyiben szükségesnek ítélte, magántanárt, korrepetálást fizet meg gyermeke számára, ilyen típusú szolgáltatások is elérhetőek ezeken a településeken.

A gyermekekhez kapcsolódó szolgáltatások tekintetében a hátrányos helyzetű kistérség falvaiban bölcsődei ellátás nincs. Egy gyermekház, egy óvoda és általános iskola van a településeken. Nyelv- és zenetanulási lehetőségre nincs mód. A gyermekházat sokan nagyon szeretik, babaháznak hívják, szívesen járnak oda gyermekükkel, mások viszont negatív véleménnyel vannak, szerintük csak kevesen használják az intézményt. Azt többen nehezményezték, hogy a gyermekház udvarán található játszótér csak nyitvatartási időben érhető el, másik játszótér viszont nincs elérhető távolságban. *„Járnak, hát általában olyan 15-20 gyerek simán, főleg mikor ilyen összejövetelek, húsvétkor tojásfestés, virágok, meg mit tudom én kicsodák, nőnap, minden ilyet tartanak és sokan szoktak járni. Karácsonykor is, amikor voltunk, voltak vagy 25-en biztos.”* (Észak-magyarországi kistérség településén élő család)

Általánosan elmondható, hogy a budapesti agglomerációhoz tartozó településeken sokan választják azt, hogy a különböző szolgáltatásokat inkább a fővárosban veszik igénybe mind az egészségügy, mind az oktatás és foglalkoztatás terén. Az agglomerációs övezetre jellemző, hogy jó az úthálózat és a tömegközlekedés. A buszok gyakran járnak, a nap minden szakaszában. Sokan Budapestről költöztek ki ezekre a településekre és a kiköltözés ellenére orvoshoz, iskolába és dolgozni is változatlanul Budapestre járnak. *„Ha Pest vonzáskörzetében nézed a dolgokat, az embereknek sze-*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

rintem 70-80%-a, a város fele megy dolgozni.” (Budapesti agglomerációhoz tartozó településen élő család)

A szociális ellátórendszert a megkérdezettek nagy része nem ismeri és nem használja a budapesti agglomerációban. A családsegítőt mint intézményt ugyan ismerik, hallottak róla, megtudták még páran nevezni a településen működő fogyatékkal élők támogatását célzó intézményt, illetve a szenvedélybetegek számára nyújtott szolgáltatást. Szociális intézménnyel kevesük került kapcsolatba, a véleményük inkább negatív, mint pozitív volt. Álláspontjuk szerint nem kompetensek az ott dolgozó szakemberek, nem tudnak érdemben segíteni a problémák megoldásában.

Az észak-magyarországi kistérségre jellemző hátrányos helyzet és nagyfokú szegénység ellenére nincs jelen érdemben szociális szakember ezekben a falvakban a gyermekes családok segítésére. Az önkormányzatot említik, ahova pénzbeli és természetbeli támogatásért lehet fordulni, illetve családi és baráti kapcsolataikat, akikre támaszkodnak, ha bajban vannak. Az interjúkban az önkormányzat jelenik meg mint a segélyekért felelős hivatal, a gyámügy pedig mint hatóság, amihez egyértelműen félelemérzet kötődik, hogy elveszik a gyermeküket. A gyámügytől nem válik el funkciójában a gyermekjóléti szolgálat, de minden alap- és speciális szociális szolgáltatás korlátozottan van jelen az interjúalanyok narratívájában. *„Hát a hivatalban ott vannak, aki foglalkozik, ne adj isten gyámüggyel, van ez a lakfenntartási, gyermekétkeztetés. Ott a hivatalban megvan ugye az adott ügyintéző, formanyomtatványt kitölti, ott is ugye az anyagi helyzetet hivatalosan le kell írni és ott elbírálják, hogy jogos-e vagy sem.”* (Észak-magyarországi kistérség településén élő család)

Ahogy az alábbi párbeszéd is mutatja, sokszor a közmunkásokkal azonosítják a szociális munkásokat: *„És senki ilyen segítő foglalkozású ember nincs a településen? Nincs. Szociális munkás? Az van. A családsegítő? Nem, hát a tanácsnak van kirendelve, olyan, hogy vágják a füvet. Nem, az a közmunkás. Van családsegítő? Nincs, nincs.”* (Észak-magyarországi kistérség településén élő család)

A budapesti agglomerációhoz tartozó települések munkaerőpiaci helyzetét a válaszolók zöme pozitívan értékelte, jelenleg könnyű munkát találni, sok munkalehetőség áll az itt lakók rendelkezésére helyben is, de ennek ellenére sokan a budapesti munkavállalást preferálják és ingáznak. *„Mind a ketten itt dolgozunk a városban, nem mondhatom, hogy nehéz. Most téma volt körülöttem, hogy szeretnének a kismamák visszamenni és főleg Pesten, de aki akar, talál itt is állást. Lehet találni, lehet mindig jobbat is.”* (Budapesti agglomerációhoz tartozó településen élő család)

A hátrányos helyzetű kistérségben a munkaerőpiacon helyben nagyon kevés lehetőség áll rendelkezésre. A közeli kisvárosban akad munkalehetőség, de kevesebb, mint ahány potenciális munkavállaló jelenleg van a térségben. Sokan választják a rendkívül megterhelő ingázást Budapestre, ez hajnali indulást és késői érkezést jelent, ami mind a munkavállaló, mind a családja számára nagyon megterhelő. Az in-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

terjük többségében megjelent a külföldi munkavállalás lehetősége, főleg a családok férfi tagjai számára. A megkérdezettek közül fontolgatják a külföldi munkavállalást többen is, mivel sok ismerősük dolgozik Svájcban, Németországban és Ausztriában. Visszatartó erő a döntésben a családtól való több hónapos távolmaradás, úgy vélik, hogy az anyagi haszonszerzés ezt nem kompenzálja, ezért inkább helyben próbálkoznak. *„Hát a párom, amikor elküldték, mert becsukott az az üzlet, akkor gondolta, hogy kimegy külföldre, ugye, hogy itt volt 5 gyerek meg ugye mi is, és hat hónapig nem volt, ahonnan jött volna a fizetés, és már úgy volt, hogy kimegy külföldre, de mivel, hogy itt van 5 gyerek, nem akart volna, csak a pénz miatt.”* (Észak-magyarországi kistérség településén élő család)

Kulturális szolgáltatások elérhetőségével is elégedettek voltak az agglomeráció településein élők: a könyvtár, művelődési ház, közösségi programok elérhetőek és megfizethetőek. A hátrányos helyzetű kistérség településein viszont többnyire nincs semmilyen lehetőség.

Összegzés

A gyermekek mobilitási esélyeinek támogatása, illetve az ehhez kapcsolódó szolgáltatások elérhetősége és azok minősége alapvetően gyermekjóléti kérdés is. A gyermekvédelmi rendszerek magukba foglalják a konkrét gyermekjóléti és gyermekvédelmi ellátórendszer mellett a gyermekekkel foglalkozó egészségügyi és oktatási rendszereket, illetve a családokkal foglalkozó minden egyéb szolgáltatást is (Rácz 2016, Darvas 2018). A családok a társadalomba beágyazottan tudják megfelelően ellátni szocializációs és mobilizációs feladatukat, így társadalompolitikai szempontból nemcsak a szűken vett gyermekvédelem, hanem az egész társadalompolitikai működés és a kapcsolt szolgáltatások hatással vannak a gyermekek életére és integrációs, valamint mobilitási esélyeire. Az alábbi táblázatban a gyermekek mobilitási esélyeivel kapcsolatos kockázatok, illetve erőforrások szerepelnek, figyelembe véve a család helyzetét és a családok számára elérhető szolgáltatások körét.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

10. táblázat. Kockázatok és megelőző faktorok a gyermekek társadalmi mobilitási lehetőségeivel kapcsolatban

Kockázatok	Megelőző faktorok
Szociökönómiai státusz <ul style="list-style-type: none">• szülő alacsony iskolai végzettsége• munkanélküliség (tartós)• munkaerőpiacon elfoglalt alacsony státuszú pozíció (segédmunka, betanított segédmunka)• közmunkában való foglalkoztatottság	<ul style="list-style-type: none">• megfelelő jövedelmi helyzet• magas színvonalú ellátások• szülők magas iskolai végzettsége
Családi jellemzők <ul style="list-style-type: none">• anya fiatal életkora, tinédzserszülő• családtagok, szülők szerhasználata• családtagok, szülők pszichiátriai betegsége• családtagok, szülők bántalmazott, elhanyagolt gyermekkorra• magas gyermekszám a háztartásban, családban	<ul style="list-style-type: none">• kétszülős háztartások• állandó, stabil munkaviszony• kompetens szülői attitűd
Oktatási rendszer helyzete <ul style="list-style-type: none">• iskolalátogatás hiánya• megfelelő iskolai körülmények, módszerek és szakemberek hiánya• tankötelezettségi korhatár előtti iskola-elhagyás	<ul style="list-style-type: none">• speciális iskolai támogatásokhoz, szolgáltatásokhoz való hozzáférés• gyógypedagógus, pszichológus, egyéb fejlesztő szakember elérhető• iskolai szociális munka jelenléte
Egészségügyi helyzet <ul style="list-style-type: none">• megfelelő alap- és szakellátás hiánya• megfelelő szakorvosi létszám hiánya• gyógyszerhez való megfelelő hozzáférés nehézsége• szűrővizsgálatok hiánya	<ul style="list-style-type: none">• megfelelő szakemberek• gyermekgyógyászat jó színvonalon• rendszeres szűrések• orvosi segédeszközökhöz (szemüveg, fogszabályozás stb.) való hozzáférés• prevenciók lehetőségei

Forrás: Saját szerkesztés

Az országos, megyei, kistérségi és helyi szintű intézmények felelőssége elsősorban a gyermekek védelmének biztosítása, ugyanakkor a társadalmi szereplők, civil és egyházi aktorok részvétele elengedhetetlen eleme egy hatékony gyermekvédelemnek. A jó minőségű gyermekvédelmi rendszerek multidiszciplinárisak és interszekcionálisak, azaz fontos, hogy folyamatos kapcsolatban legyenek, mind az oktatási, mind az egészségügyi rendszerekkel ahhoz, hogy a lehető legjobb ellátást tudják

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

biztosítani minden gyermek, illetve leginkább a valamilyen szempontból hátrányos helyzetű vagy veszélyeztetettek számára. „A kutatások a gyermekek és fiatalok értelmes és őket megerősítő részvételének komplex feladatára hívják fel a figyelmet. Ehhez a szakembereknek a gyermeki jogokon kívül mozgósítaniuk kell a fejlődéslélektani és családdinamikai ismereteiket, tudásukat, valamint a gyermekekkel való hatékony kommunikáció készségeit kell alkalmazniuk.” (Darvas 2018: 66) A gyermekcentrikus és családi fókuszú szemlélettel átitatott gyermekjóléti munkában a szülők bevonásával, az esetben érintett, társintézményekben dolgozó szakemberek mellett a gyermekekkel foglalkozó intézmények tágran értelmezett körével valósul meg az együttműködés (Wessels 2015, Rácz 2016, Darvas 2018). A családok támogatása mellett a humánökológiai rendszerelméletekben megjelenő mikro-, mezo- és makro-rendszereknek a színvonala, működésének a minősége szignifikánsan befolyásolja a gyermekek szocializációját és jövőjét (Danis 2011). A területi különbségek ebben az esetben azt jelentik, hogy a gyermekek jövője, lehetőségeik és mobilizációja nagyban fog függeni attól, hogy hova születtek, mint ahogy ezt jelen kutatási eredményeink is megerősítik.

A kutatás kvantitatív és kvalitatív eredményei alapján elmondható, hogy a területi különbségek alapvetően meghatározzák a családok és gyermekeik mobilitási esélyeit. A budapesti agglomerációs településeken mind a munkaerőpiaci, mind az oktatási és az egészségügyi szolgáltatások elérhetőek, lehetőség van a választásra. Van fizetőképes kereslet, így megjelennek a magánpiaci szolgáltatók, illetve megfelelő a tömegközlekedés, az úthálózat és az infrastruktúra is, hogy a fővárosi ellátásokat és szolgáltatásokat is igénybe tudják venni, ha a lokális szolgáltatások nem lennének megfelelőek a családok számára. Ezzel ellentétben az észak-magyarországi térségben igen korlátozott számú szolgáltatás található meg helyben, azok minősége változó, a közeli városokat nehéz elérni, hiszen a tömegközlekedés nem megfelelő. Az egészségügyi, oktatási és kulturális vonatkozásban is a területi különbség nagyon erőteljesen jelenik meg. Ami meglepő, hogy a szociális ellátórendszer szinte láthatatlan mindkét vizsgálati területen, ha hallottak is a szociális intézményekről, ezek igénybevétele igen alacsony. Az a pár óra, amit egy-egy településen tölt a szociális szakember, nem elég ahhoz, hogy beépüljön az ott lakók életébe, nincs a gondolkodásukban, nem merül fel, hogy ezekhez az egyébként segítő szolgáltatásokhoz bizalommal fordulhatnának, ha esetleg nehézségük adódna a mindennapokban. Az a tény, hogy a szociális segítő szolgáltatásokból rekednek ki épp azok, akiknek segítségre van szükségük, sokatmondó abban a tekintetben, hogy az alulfinanszírozott, szakemberhiánnyal küzdő szociális ágazat milyen mértékben tud reagálni az adott településen vagy kistérségben élők problémáira.

A hatékony professzionális segítség kiindulópontja a segítő személyes jelenléte, a kliensek alapos és mély ismerete és ebből következően a kliensekkel való bizalmi kapcsolata. Alapvető probléma, hogy a vizsgált észak-magyarországi kistérségben nincs meg az alapja a hatékony és eredményes munkának. A különböző fejlesztő,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

jól-létet előmozdító szolgáltatások hiányában, a meglévő, igen korlátozott kapacitásokkal és így alacsony minőségben működő szolgáltatások az itt élő gyermekek mobilitási esélyeit korlátozzák. Ahhoz, hogy a jelenlegi helyzet érdemben változzon, az oktatási, egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatások minőségének kell jelentősen javulnia, amihez egyértelműen döntéshozói elköteleződésre is szükség van. A jövőbeli fejlesztési irányokat tekintve olyan gyermekjóléti és gyermekvédelmi politikára van szükség, amely a gyermekes családok élethelyzetét és komplex problémáit figyelembe veszi, képes összetett szolgáltatási csomaggal válaszolni az egyéni/családi igényekre. Alapvető, hogy ezek a szolgáltatások elérhetőek legyenek a területi különbségektől függetlenül és jó színvonalon működjenek (Rubeus Egyesület 2015). Fontos lenne a prevenció megoldások bővítése a gyermekek fejlesztése érdekében és olyan célzott programok kidolgozása, melyek a szülői kompetenciákat fejlesztik. A közösségi erőforrások becsatornázása a segítői munkába alapvető fontosságú, mindez magában foglalja a civil és egyházi szereplők bevonását és az önkéntesek szerepének növelését is a gyermekes családokkal végzett szociális munkába (Wessels 2015, Rácz 2016, Darvas 2018).

Irodalom

- A szociális munka globális definíciója (2014): *Esély*, 2014/6. 96–100. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_6/2014-6_3-1_szocialis-munka_globalis_definicioja.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 25.)
- Czirják A. (2008): A gyermekvédelem története – Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezető út. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/22987_czirjakattila_gyvtortenete_ujabb.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 25.)
- Danis I. – Kalmár M. (2011): A fejlődés természete és modellje. In: Danis I. – Farkas M. – Herczog M. – Szilvási L. (szerk.): *A génektől a társadalomig. Biztos Kezdet Kötetek 1.* Budapest, NCSSZI 76–125. <http://mek.oszk.hu/14800/14803/14803.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. február 25.)
- Darvas Á. (2018): Komplex programok, szolgáltatások, szakmai munka és képzési, továbbképzési szükségletek. In: Rácz A. (szerk.): *Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában.* Budapest, Rubeus Egyesület, 54–70. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/08/szuloi_kompetenciafejlesztes_rubeus_20180919.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 25.)
- Darvas Á. – Mózer P. – Tánzos É. (2016): Szolgáltatások átalakulóban – Pillanatkép 2016 tavaszáról. *Párbeszéd*, 2016/4, 1–26. http://parbeszed.lib.unideb.hu/file/2/585a52d28e115/szerzo/DARVAS_Szolgáltatások_atalakul%EF%BF%BD.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

- Kopasz M. (2017): *A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatás integrációjának és az ellátórendszer kétszintűvé történő átalakításának tapasztalatai*. Budapest, TÁRKI http://old.tarki.hu/hu/news/2017/kitekint/20170425_csaladsegito.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)
- Messing V. – Molnár E. (2011a): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 2011/1, 53–80. http://esely.org/kiadvanyok/2011_1/03messingmolnar.indd.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)
- Messing V. – Molnár E. (2011b): Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély*, 2011/5, 47–71. http://www.esely.org/kiadvanyok/2011_5/04molnar.indd.pdf (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)
- OECD (2009): *The Welfare Effects of Social Mobility*. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/221272634852.pdf?expires=1585572629&id=id&acname=guest&checksum=1918B367EAD6D4A931EC81384F694D59> (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)
- OECD Report (2018): *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. <http://www.oecd.org/social/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility-9789264301085-en.htm> (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)
- Papp K. (2000): A gyermekjóléti szolgálatok főbb működési problémái. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 2000/4, 50–63. <http://www.csagyi.hu/kiadvanyok/folyoirat/item/119-2000-4-szam> (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)
- Pataki É. – Somorjai I. (2006): *Szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen. Szolgáltatásfejlesztési koncepció a gyermekszegénység elleni nemzeti programhoz*. Budapest, MTA GYEP http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/szolgáltatásokkal_a_gyermekszegenyseg_ellen_-_szolgáltatásfejlesztési_koncepció_a_gyermekszegenyseg_elleni_nemzeti_programhoz.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 20.)
- Rácz A. (2016): *A gyermekvédelem mint fragmentált társadalmi intézmény*. Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi Kiadó.
- Rubeus Egyesület (2015): *Gyermekjóléti szolgáltatások feladatellátásának értékelő elemzése*. In: Rácz A. (szerk.): *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten*. Műhelytanulmány. <http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/07/a-gyermekjoleti-szolgálatok-feladatellátásának-ertekelelo-elemzése-orszagos-szinten.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)
- Stryker, R. – Boddy, J. – Bragg, S. – Sims-Schouten, W. (2019): The Future of Childhood Studies. *Children and Society*, 33: 301–308. DOI:10.1111/chso.12345 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/chso.12345> (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

- Vajda Zs. (2000): *A gyermekek évszázada után. Gyermekkor és iskola a huszonegyedik században*. In: Pukánszky B. (szerk.): *A gyermek évszázada*. Budapest, Osiris Kiadó, 80–102. https://osztalyfonok.hu/files/Vajda_Zsuzsa_Gyermekek.pdf (Utolsó letöltés: 2020. február 25.)
- Váradi M. (2015): *A túlélés és a társadalmi betagozás között: Szegénység, kirekesztettség és kapcsolatrendszerek*. In: Virág T. (szerk.): *Törésvonalak: Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Budapest, Argumentum Kiadó, 45–68. <http://www.regscience.hu:8080/xmlui/handle/11155/1010> (Utolsó letöltés: 2020. január 20.)
- Wessells, M. G. (2015): *Bottom-up approaches to strengthening child protection systems: Placing children, families, and communities at the center*. *Child Abuse & Neglect*, 43: 8–21. <http://cpaor.net/sites/default/files/cp/Wessells-2015-JCAN.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. február 25.)

A család- és gyermekjóléti szolgálatok szerepe a társadalmi mobilitás elősegítésében – a munkatársak nézőpontjából¹

KOPASZ MARIANNA² – HUSZ ILDIKÓ³

ABSZTRAKT

A tanulmány arra keres választ, hogy miként vélekednek a hazai családsegítők a szegénység enyhítésével összefüggő szerepükről, valamint arról, hogy mennyire adottak, vagy épp ütköznek korlátokba ennek lehetőségei. Az elemzés alapjául egy olyan adatfelvétel szolgált, amelyben 600 gyermekjóléti és családsegítő szolgálatnál dolgozó munkatársat kérdeztünk meg 2018 és 2019 fordulóján. Eredményeink szerint konszenzus van a szakemberek között abban, hogy a szociális munkának szerepe van a családok szegénységének enyhítésében. Adataink ugyanakkor azt sugallják, hogy feszültség van a szociális munkások szakmai szerepfelfogása és a szerep betöltésének lehetőségei (vagy talán még inkább az arra való képtelenség) között. Elemzéseink szerint a szociális munkások szegénységgel összefüggő szerepfelfogása nem mutat eltérést a szokásos szociodemográfiai jellemzőik mentén. A tanulmány egyik fontos eredménye ugyanakkor, hogy a szegénységgel kapcsolatos szerep betöltésének lehetőségeiről eltérően vélekednek a szociális munkások, attól függően, hogy milyen társadalmi összetételű az ellátási terület, ahol a tevékenységüket végzik. A hátrányos helyzetű településeken, ahol sok szegény vagy roma család él, a szakemberek kevésbé látják úgy, hogy a szegénység elleni küzdelem belefér a munkájukba. Így a szegény családok meglévő hátrányait tovább súlyosbítja, hogy az ellátórendszer épp azokon a helyeken képes a legkevésbé felvállalni a szegénység mérséklésével kapcsolatos szerepet, ahol erre a legnagyobb szükség lenne.

KULCSSZAVAK: szegénység csökkentése; szerepfelfogás; szociális munkások; gyermekjóléti és családsegítő szolgálatok, Magyarország

¹ A kutatás az EFOP-1.4.1-15 projekt (Integrált gyermekprogramok szakmai támogatása) és a Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Kutatóközpont (MTA Kiválósági Együttműködési Program) támogatásával készült.

² Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet; kopasz.marianna@tk.mta.hu

³ Társadalomtudományi Kutatóközpont Gyerekesély-kutató Csoport; BCE Szociológia és Társadalompolitika Tanszék; husz.ildiko@tk.mta.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ABSTRACT

The role of family and child welfare services in promoting social mobility – from a staff perspective

The study aims to seek answers to the following questions: how do Hungarian child and family social workers perceive their role in addressing poverty, the potential they have to tackle poverty, and the barriers they face when filling this role. The analyses are based on a survey of 600 social workers at child and family services conducted at the turn of 2018 and 2019. Our findings indicate a consensus among professionals that social work does have a role in addressing poverty. At the same time, the data suggest a tension between the role perception of social workers and the potential (or rather the lack of potential) for filling this role. There is no difference in the role perceptions of professionals according to their individual level socio-demographic variables. However, an important finding of the study is that perceptions of the possibilities for alleviating poverty depend on the socio-demographic characteristics of the area where they carry out their activity. In settlements with high shares of poor or Roma populations, social workers are less likely to think that addressing poverty can be part of their professional daily routine. Thus, the situation of poor families living in these settlements is exacerbated by the fact that it is these places where the child and family service system is the least capable of taking on the role of tackling poverty.

KEYWORDS: *addressing poverty; perception of role; social workers; child and family social services, Hungary*

Bevezetés

Nem magától értetődő, hogy a szociális munkának van-e és milyen szerepe lehet a szegénység leküzdésében és a társadalmi mobilitás növelésében. Szegénységen itt nem pusztán az alacsony vagy elégtelen jövedelmet értjük, hanem a különféle gazdasági, kulturális és közösségi erőforrások hiányát. Azon erőforrásokét, amelyek birtoklása szükséges lenne a szegénységből való kilépéshez és ezáltal a társadalmi mobilitáshoz, mind intra-, mind intergenerációs viszonylatban.

A szegénység és kirekesztettség problémájával a szociális szakmán belül a leggyakrabban a család- és gyermekjóléti szolgálatok találkoznak, így náluk vetődik fel a legélesebben a szerepükre vonatkozó dilemma. Egyfelől a statisztikák azt mutatják, hogy a szolgálatok által észlelt fő problémák minden ötödik esetben a család megélhetési nehézségével kapcsolatosak, de a családi konfliktusok, az életvezetési, gyermeknevelési gondok is gyakran összefüggésbe hozhatók a szegénységgel (KSH 2016). A megélhetési és lakhatási nehézségek növekvő dominanciája a szolgálatok munkatársai szerint már a 2000-es évektől észlelhető, a gazdasági válság ezt csak tovább fokozta (Rácz 2015). Ugyanakkor a szociális munkásnak nincs ráhatása a szegénység olyan strukturális okaira, mint a globális gazdaság munkaerőpiacának működési zavarai vagy a jóléti állam újraelosztási problémái. Akármennyire is befo-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

lyásolja tehát a munkájuk eredményességét a kliensek társadalmi státusa, lehetőségeik ennek megváltoztatására korlátozottak.

Ebben a tanulmányban azt mutatjuk be, hogy hogyan gondolkodnak erről a dilemmáról a magyar családsegítő szakma képviselői. Az írás első részében a nemzetközi diskurzust tekintjük át abból a szempontból, hogy milyen lehetséges szerepek kínálóznak a szociális szakemberek számára a szegénység elleni küzdelemben. A második részben egy kérdőíves felmérésnek a témával kapcsolatos eredményeit ismertetjük. A felvétel a család- és gyermekjóléti szolgálatoknál dolgozók körében készült.

1. A szociális munka lehetséges szerepei a szegénység csökkentésében – Szakirodalmi áttekintés

Mielőtt a lehetséges szerepeket bemutatnánk, előtte ki kell térnünk a szegénység mint probléma társadalmi konstrukciójára. Ahogy arra a gyermekvédelem kapcsán Szöllősi (2003) is rámutatott, az, hogy mit tekint problémának a szociális szakma, mi képezi a szociális munka tárgyát, nem független attól, hogy miként konstruálódik a probléma. Abból indulunk ki, hogy a szegénység koncepciója nem neutrális, hanem normatív és ideologikus konstrukció (Mestrum 2011, Schiettecat et al. 2014). Ennek megfelelően a különböző történelmi időszakokban uralkodó társadalmi, gazdasági és politikai problémákkal összhangban változik a szegénység arca és változnak a leküzdését célzó intézkedések is. Az arról szóló diskurzusban, hogy mi minősül beavatkozást igénylő problémának, szerepet játszanak a szociális szakma szempontjai is, de a konstrukció folyamatának kulcsszereplője mégis az állam, amely a közpolitikai folyamat során bizonyos helyzeteket közüggé nyilvánít és fellép azok kezelése érdekében (Szöllősi 2003).

Az elmúlt két évtizedben a jóléti rezsimek átalakulása kapcsán a szegénység mint probléma konstrukciójában olyan változásoknak lehetünk tanúi, amelyek minden bizonnyal befolyással vannak arra, hogy a szociális munkások hogyan gondolkodnak a szegénységről és saját szerepükről ezzel kapcsolatban⁴. Az európai jóléti államok fókuszja a jövedelembiztonság megteremtése és a készpénzes juttatások felől a humántőke beruházás stratégiái felé fordult (Cantillon 2011). Ez az elmozdulás a társadalmi beruházás paradigma felé azt vonja maga után, hogy a kormányok az élet kihívásaival való szembenézésre „készítik fel” az állampolgárokat ahelyett, hogy azoknak a következményeit „állítanák helyre” (Mestrum 2013, idézi Schiettecat et al. 2014).

A társadalmi beruházás paradigmában a gyerekek és a gyermekkor a sikeres beruházási stratégia kulcsa. Mivel a korai életkorban való szegénységellenes beavatko-

⁴ E változások alábbi rövid összefoglalásában Schiettecat et al. (2014) gondolatmenetét követjük.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

zások a leghatásosabbak és leginkább költséghatékonyak (Heckman 2006) a szociális munka mint szociálpolitikai eszköz fókuszja egyre inkább a gyermeket középpontba állító családsegítés. A gyermek mint a jövő állampolgára és munkavállalója lesz a beavatkozás központi tárgya (szemben a szülővel) (Schietecat et al. 2014).

A koragyermekkori oktatásra és gondozásra (ECEC) a különböző nemzetközi szervezetek már jó ideje úgy tekintenek, mint olyan eszközre, amely legalább bizonyos mértékig kompenzálni képes az otthonról hozott hátrányokat. Ugyanakkor egyes kutatók arra figyelmeztetnek, hogy kevés a rendelkezésre álló empirikus evidencia arra vonatkozóan, hogy az ECEC képes az esélyek kiegyenlítésére (Staab 2010). Mások azzal kapcsolatosan adnak hangot aggályaiknak, hogy a szegénység problémáját pusztán iskolázottsági problémaként keretezzük. Az a feltételezés, hogy a koragyermekkori ellátások egyenlősége csökkentené a társadalmi egyenlőtlenségeket, nem csak empirikusan támadható, hanem amiatt a mögöttes feltételezés miatt is, mely szerint a jövőbeli iskolai és azt követő eredményeket elsődlegesen az egyéni erőfeszítések és a tehetség befolyásolnák (Morabito et al. 2013).

Az 1990-es években a „szülőség” (parenting) fogalma bekerült az európai közbeszédbe és családpolitikai diskurzusba, és szemben a partnerkapcsolatisággal (partnering) közüggé vált, azaz legitim terepe lett a családok privát szférájába való állami beavatkozásnak (Hall et al. 2010). Ez a 'szülőség irányába tett fordulat' (Bermaoui et al. 2012: 1) a szegénységről folyó diskurzus eltolódását jelzi a jövedelmbiztonság felől a szülői támogató szerepek megerősítésének irányába. Az ennek alapjául szolgáló logika szerint a szegénység nem annyira, mint az erőforrások és a hatalom újraelosztásának kérdése jelenik meg, hanem mint a gyermekek és szülők egyéni iskolai kompetenciáinak hiánya, így a fókusz egyre inkább az egyéni és a szülői felelősség irányába terelődik (Clarke 2006, Popkewitz 2003).⁵

A szülői készségek preventív célú támogatása ugyanakkor több okból is kritizálható. Egyes szerzők bírálják a jó szülőségnek azt a felfogását, mely szerint az pusztán egy olyan feladat vagy technika volna, amelyik a gyermek fejlődésében és felnőttkorában a kívánatos kimenetet biztosítja (Clarke 2006, Gillies 2008). Ebben a megközelítésben a jó szülőségre mint a gyermek társadalmi mobilitásának letéteményesére tekinthetünk (Schietecat et al. 2014). Mindeközben gyakran nem vesszünk tudomást olyan szélesebb strukturális folyamatokról, amelyek a szegénységet és a társadalmi egyenlőtlenségeket eredményezik (Axford 2010).

⁵ Nem csak a szociális munka függ attól, hogy miként konstruálunk meg egy adott problémát, de a szociális munka is befolyásolja a probléma konstrukcióját (Vandenbroeck et al. 2010, Schietecat 2014). Ha például a szegénységet mint a szülők és gyermekek hiányos iskolázottságát észleljük, akkor a megoldást a gyermek és család számára nyújtott szociális munka jelenti. Amikor azonban ennek keretében a nélkülözésben élők számára szülőket támogató programot kínálnak, minden alkalom megerősíti azt a képzetet, hogy az ilyen helyzetben lévő szülőknek speciális oktatási szükségleteik vannak; azaz szegény szülőnek lenni egyenlő a rossz szülőséggel. Ez azt is implikálja továbbá, hogy a szülőség szakértők által tanítható készségek összességeként fogható fel, miközben megfelelkezünk az erőforrások és hatalom hiányából fakadó lehetséges korlátokról (Lister 2004).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Azt a mai napig vita övezi, hogy mi következik mindebből a szociális szakma, ezen belül a család- és gyermekjólét területén dolgozók szerepére nézve a szegénység elleni küzdelemben. A kérdést feltehetjük fordított nézőpontból is, mint ahogyan azt Dowling (1999) tette, amikor felvetette, hogy a szegényeknek szükségük van-e egyáltalán a szociális munkára. Az egyik lehetséges válasz szerint nincs szükségük, mivel a szociális munkánál sokkal hatékonyabb a szélesebb politikai és strukturális problémák megoldása. Ezzel szemben a pragmatikus álláspont arra az évrre hivatkozik, hogy még ha az anyagi és praktikus segítség, amit a szociális munkás nyújthat, mindössze csak átmeneti is, a segítségért folyamodó szemszögéből nézve ez is jobb a semminél (Dowling 1999).

A téma különösen a gyermekjólét területén váltott ki vitákat. Egyesek (Duva – Metzger 2010) szerint a gyermekjólét szerepfelfogásában ma is megmutatkozik az a tradíció, mely szerint a feladata a gyerekek biztonságának biztosítása és a veszélyektől való védelme, nem pedig a szegénység enyhítése. Arra a tágabb kontextusra ugyanakkor kevésbé van nyitottság, hogy a gyerekekkel kapcsolatos ártalmakban a szegénység milyen szerepet játszik. Ezt a hiányosságot Duva és Metzger (2010) a gyermekjólét rendszerszintű jelenségének tartja.

Mások további érveket hoztak fel arra, hogy miért szükséges és kívánatos, hogy a szociális szakma és ezen belül a gyermekjólét szerepet vállaljon a szegénység elleni küzdelemben. Az egyik érvrendszer szerint a szegénység léte a társadalmi igazságosság kérdéskörébe tartozik, és mint ilyen, kezelése központi jelentőségű kell, hogy legyen a szociális munka számára (Cartan et al. 2018). Egy másik nézőpont annak jelentőségét hangsúlyozza, hogy a gyermekjóléti rendszer feladatának tekinti-e a (gyermek)szegénység megszüntetését, mint a gyermekjólét biztosításának eszközt vagy sem. Ha ugyanis ez általánosan elfogadott cél lenne, akkor ez a személet átalakítaná a szociális munkások mindennapi gyakorlatát is: ehhez igazítanák az eszközöket, így a kivizsgálás és intervenció helyett a prevencióra és a jövőorientált megoldásokra helyeződne a hangsúly (Lindsey 2003, Martin – Citrin 2014).

A fenti tanulmányok az elvi megfontolásokról szólnak. Arról azonban sokkal kevesebb tudásunk van, hogy maguk a család- és gyermekjólét területén dolgozó szociális szakemberek hogyan gondolkodnak a saját szerepükről a szegénység leküzdésében és a társadalmi mobilitás elősegítésében. Carlson (2017) harminc közép-nyugat-amerikai gyermekjóléti munkatárssal készített interjú alapján azt találta, hogy többségük kételkedik abban, hogy bármit is el tudna érni a szegénység kezelésében. Egyesek nem is gondolták feladatuknak a szegénység elleni küzdelmet, azt hangsúlyozva, hogy munkájuk elsődleges célja nem ez, hanem a gyermek biztonságának biztosítása. Mások ugyan nem hártották maguktól a szerepet, de úgy vélték, hogy számos rendszerszintű tényező korlátozza a szociális munkásokat abban, hogy képesek legyenek küzdeni a szegénység ellen. Olyan külső nehezítő erőket említettek, mint az elégtelen állami és önkormányzati politikákat, amelyek túlságosan is szűkös erőforrásokat biztosítanak a problémák kezelésére, vagy a nem kellően átgondolt

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

szabályozásokat, valamint a nagy adminisztratív leterheltséget. Emellett néhányan megemlítették a kliens családok normáinak és elvárásainak szerepét is, mint amelyek nehezítik az eredményes szociális munkát. Akik feladatuknak tekintették a szegénységgel való foglalkozást, ők saját szerepüket gyakran úgy határozták meg, mint „erőforrás-brókereket”, akik a klienseket a céljaik eléréséhez szükséges erőforrások felkutatásával és közvetítésével segítik. Mások az érdekképviseleti szerepet (advocacy) hangsúlyozták és a kliensek támogatását abban, hogy hozzájussanak az erőforrásokhoz. Ugyanakkor elismerték, hogy ez csak rövidtávú megoldást jelent, míg hosszútávon a jóléti programok által nyújtott lehetőségek nem elegendőek.

A továbbiakban azzal foglalkozunk, hogy mit gondolnak mindezekről a magyar család- és gyermekjóléti szolgálatok munkatársai. Az elemzéshez felhasznált adatbázis nem alkalmas arra, hogy a témát sokféle szempontból és kellő mélységben körüljárjuk, ezért inkább csak szempontokat vetünk fel a kérdés további vizsgálatához.

2. Kutatási kérdések, adatok és módszer

Empirikus vizsgálatunkban az alábbi kérdésekre keresünk választ. *i)* Hogyan vélekednek a hazai család- és gyermekjóléti szolgálatok munkatársai arról, hogy van-e szerepe a szociális munkásoknak a szegénység enyhítésében? És ha igen, *ii)* mennyire adottak ennek a feltételei, illetőleg milyen tényezők akadályozzák e szerep betöltését? *iii)* Milyen egyéni és nem egyéni szintű jellemzők befolyásolják a szociális munkások szegénységgel kapcsolatos szerepfelfogását, illetve az annak lehetőségeiről és korlátairól való vélekedéseiket?

Az elemzéshez egy kérdőíves felvétel⁶ adatait használtuk, amelyet a család- és gyermekjóléti szolgálatok munkatársai körében kérdeztek le 2018. november és 2019. február között. Az adatfelvétel elsődleges célja a szolgálatok munkakörülményeinek felmérése volt, emellett tartalmazott egy kérdésblokkot arra vonatkozóan is, hogy mit gondolnak a megkérdezettek a szociális munkások szerepéről a szegénység leküzdésében. A mintaválasztáskor szempont volt, hogy a minta regionálisan reprezentálja a család- és gyermekjóléti szolgálatokat, továbbá hogy az egyéni személyes szolgálatok megfelelő arányban kerüljenek a mintába. A felmérés során összesen 178 településen és a főváros 9 kerületében, 600 fős mintán történt a számítógéppel támogatott személyes megkérdezés (CAPI).

A szociális munkások szegénységgel kapcsolatos szerepére vonatkozóan a kérdőív hét kérdést tartalmazott.⁷ Az ezekben megfogalmazott állításokkal való egyetértést minden esetben négyfokú skálán mértük. A harmadik kutatási kérdésünkhöz,

⁶ A felmérés címe: A család- és gyermekjóléti szolgálatoknál dolgozók helyzete (témaszám: EFOP 2018-004, kutatásvezető: Husz Ildikó).

⁷ A kérdőív idevágó kérdéseinek összeállítása során Carlson (2017) fentebb bemutatott kutatásának eredményeire is építettünk.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

amely a válaszok mögötti, szociodemográfiai és települési tényezők szerinti eltéréseket vizsgálta, az alábbi változókat használtuk: a megkérdezett neme, életkora, munkatapasztalata, a diploma területe (szociális munka/szociálpolitika/szociológia vagy egyéb), valamint hogy gyerekkorában érintett volt-e olyan problémával, ami a mostani klienseire jellemző; a munkavégzés helyének településtípusa, a településen észlelt szegénység, a település szociális szolgáltatásokkal való ellátottsága. A kutatási kérdések megválaszolásához egy- és kétváltozós elemzést, egyszerű kereszttablákot használtunk.

3. Eredmények: a családsegítők szegénységgel kapcsolatos szerepfelfogása, a szerep betöltésének lehetőségei, illetve korlátai

SZEREPFELFOGÁS

A szociális munkás potenciális szerepére vonatkozóan három állítással kapcsolatban kértük a válaszadók véleményét (lásd 1. táblázat).

A családsegítők döntő többsége (71,1%) inkább vagy teljes mértékben egyetértett azzal az állítással, hogy a szociális munkásoknak van szerepük a családok szegénységének enyhítésében. Ezzel összefüggésben arról is kérdeztük őket, egyetértenek-e azzal, hogy a szegénység elleni küzdelem és a családok segítése az alapvető szükségleteik előteremtésében két különböző szerep. A válaszadók 72,9%-a ezt az állítást is helyeselte. Azt várhatnánk, hogy a fenti két kérdésre adott válaszok összefüggenek, vagyis azok, akik szerint a szociális munkának nincs a szegénységgel kapcsolatos szerepe, nagyobb arányban látják úgy, hogy a családok segítése és a szegénység elleni küzdelem egymástól eltérő szerepek. Ezt a várakozásunkat azonban nem támasztják alá a két változó közötti összefüggésre vonatkozó statisztikák.

Azt is megnéztük, hogy a szociális munka szerepéről vallott nézetek hogyan alakulnak a különböző egyéni, illetve települési szintű változók függvényében. Mivel szignifikáns összefüggést a két idevágó kérdés közül csak az első esetében mutatunk ki, a továbbiakban csak az azzal kapcsolatos eredményeket ismertetjük.

Előzetesen az volt a várakozásunk, hogy a szerepfelfogásban a közös szakmai értékek és elvek tükröződnek, így nagyfokú homogenitást vártunk a válaszadók szociodemográfiai változói mentén. Egyszerű, kétváltozós eredményeink alátámasztották ezt, azaz a szegénységgel kapcsolatos szakmai szerepfelfogás nem függ össze egyetlen általunk vizsgált egyéni szociodemográfiai változóval sem, beleértve a válaszadó nemét, életkorát, munkatapasztalatát, diplomájának típusát. A szerepfelfogást az sem befolyásolja, hogy a megkérdezett a pályáját a rendszerváltást megelőzően kezdte-e, vagy pedig azt követően.

Ugyanakkor egyértelmű összefüggés rajzolódik ki a válaszadók személyes érintettsége és a szerepfelfogás között (lásd 2. táblázat). Azok, akik korábban sa-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ját tapasztalatot szereztek a szegénységgel, vagy más olyan szociális problémával, amellyel munkájuk során találkozhatnak, lényegesen nagyobb arányban vallják, hogy a szociális munkásoknak szerepe a családok szegénységének enyhítése, mint azok, akiknek nem volt részük ilyenben (77%, szemben a 68,1%-kal).

A települési szintű változók és a szerepfelfogás kapcsolatát többféleképpen is vizsgáltuk: objektív és szubjektív, vagyis a kérdezett észlelésén alapuló változókat is használtunk. Azt találtuk, hogy a településtípus szignifikánsan (0,1-es szignifikanciaszinten) összefügg a szociális munka szerepét illető vélekedésekkel (lásd 3. táblázat). Eltérés a falvakban dolgozó családsegítők és a többiek között (városiak és fővárosiak) mutatkozik: míg a falvakban dolgozóknak 65,7%-a ért egyet azzal, hogy a szakmának szerepe van a családok szegénységének enyhítésében, addig a városiaknak és a budapestieknek szignifikánsan nagyobb, 74,3, illetve 73,2%-a.

A családsegítők ellátási területén észlelt társadalmi összetétel mérésére a kérdőívben több állítás szerepelt. Ezek mindegyike egy-egy társadalmi csoportra vonatkozott, és azt tudakolta, hogy a válaszadók egyetértenek-e azzal, hogy az ellátási területükön sok jól szituált, alacsony jövedelmű, súlyosan szegény, illetve roma család él. Szignifikáns kapcsolatot (0,05-ös szignifikanciaszinten) egyedül a jól szituált családok előfordulásával összefüggésben mutattunk ki. E szerint azok a válaszadók, akik az ellátási területükön sok jól szituált családról számolnak be, inkább hajlanak rá, hogy szerepüknek tekintsék a szegénység enyhítését, mint azok, akik ettől eltérő társadalmi környezetben dolgoznak (lásd 4. táblázat). Ugyanakkor úgy tűnik, nincs statisztikailag szignifikáns összefüggés sem a mélyszegény, sem pedig a roma családok nagyszámú jelenléte és a szociális munkások szakmai szerepfelfogása között. Vagyis eredményeink szerint a szegénységgel kapcsolatos szakmai szerep szempontjából egyedül annak van jelentősége, hogy a környék kifejezetten jól szituált-e, vagy sem. Ha igen, vagyis ha a szegénység inkább kivételes, mint általános jellemzője az ellátási területnek, akkor a szociális munkások jobban hajlanak arra, hogy szerepüknek érezzék a családok szegénységének enyhítését.

A szerepfelfogással összefüggésben vizsgáltuk, továbbá azzal az állítással való egyetértést is, mely szerint „a szociális munkásnak nincs joga, hogy normákat közvetítsen a szegény családok felé”. Ennek kapcsán erős konszenzus mutatkozott a szakmán belül: a válaszadók 71,5%-a volt azon az állásponton, hogy legitim az ilyen fajta beavatkozás a szegény családok életébe (vagyis az állítással való egyet nem értését fejezte ki) (lásd 1. táblázat).

Úgy tűnik, egyetlen szokásosan vizsgált szociodemográfiai ismérvnek sincs hatása annak megítélésére, hogy joga van-e a szociális munkásnak a szegény családok felé normákat közvetíteni. A segítő szakember személyes érintettsége (saját gyermekkori tapasztalata) viszont hatással lehet rá. Azok a szakemberek, akik gyerekkorukban maguk is szembesültek szociális problémákkal, szignifikánsan nagyobb arányban támogatják, hogy a szociális munkásnak joga van normákat közvetíteni a családok felé (lásd 5. táblázat).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Nincs különbség a különböző típusú településeken dolgozó szociális munkások között abban, hogy mit gondolnak a szakmabeliek normák közvetítéséhez való jogáról. A szociális munkások által észlelt helyi társadalmi összetétel hatása is csak egyetlen változó esetében bizonyult szignifikánsnak. Eszerint, ahol kevés a súlyos szegénységben élő család, ott inkább formálnak jogot a szakemberek a normák közvetítésére (lásd 6. táblázat).

1. táblázat. A szociális munkás szegénységgel kapcsolatos szerepére, eszközeire és akadályaira vonatkozó állításokkal való egyetértés (%)

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Inkább	Teljesen	N
Szerepfelfogás					
A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében.	4,5	24,4	52,2	18,9	598
A szegénység leküzdése és a családok segítése az alapvető szükségleteik előteremtésében két különböző szerep.	4,8	22,3	48,1	24,8	588
A szociális munkásnak nincs joga, hogy normákat közvetítsen a szegény családok felé.	34,2	37,3	21,9	6,6	590
Lehetőségek, eszközök					
A szociális munkásnak megvannak az eszközei arra, hogy a családok szegénység elleni küzdelmét segítse.	16,1	37,5	38,6	7,9	598
A szociális munkás munkája a gyakorlatban „tűzoltás”, amibe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem.	4,5	23,7	39,7	32	594
Akadályok, korlátok					
A szegénység kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a családok szegénységén enyhíthessen.	8,5	32	48,3	11,2	588
A romák kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a családok szegénységén enyhíthessen.	11,5	27,6	43	17,9	591

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

2. táblázat. „A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében” állítással való egyetértés a szociális munkás szociális problémákban való személyes érintettsége függvényében (%)

Érintettség	A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Volt	2,2	20,8	53,2	23,8	231
Nem volt	5,7	26,2	51,6	16,5	351
Összesen	4,3	24,1	52,2	19,4	582

Forrás: Saját szerkesztés

3. táblázat. „A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében” állítással való egyetértés településtípus szerint (%)

Településtípus	A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyet-ért	Teljesen egyetért	
Főváros	1,4	25,4	53,5	19,7	71
Város	5,1	20,6	53,7	20,6	311
Falu	4,6	29,6	49,5	16,2	216
Összesen	4,5	24,4	52,2	18,9	598

Forrás: Saját szerkesztés

4. táblázat. „A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében” állítással való egyetértés az ellátási terület társadalmi összetétele szerint (%)

Sok jól szituált család él itt	A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Egyáltalán nem igaz	7,0	24,4	50,0	18,6	86
Inkább nem igaz	5,6	25,7	50,6	18,1	249
Inkább igaz	1,6	26,2	53,5	18,7	187
Teljesen igaz	4,3	14,3	57,1	24,3	70
Összesen	4,4	24,3	52,2	19,1	592

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

5. táblázat. „A szociális munkásnak nincs joga, hogy normákat közvetítsen a szegény családok felé” állítással való egyetértés a szociális problémákban való személyes érintettség függvényében (%)

Érintettség	A szociális munkásnak nincs joga, hogy normákat közvetítsen a szegény családok felé				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Volt	39,0	37,3	16,7	7,0	228
Nem volt	31,1	36,6	25,6	6,6	347
Összesen	34,3	36,9	22,1	6,8	575

Forrás: Saját szerkesztés

6. táblázat. „A szociális munkásnak nincs joga, hogy normákat közvetítsen a szegény családok felé” állítással való egyetértés az ellátási terület társadalmi összetétele (súlyosan szegény családok előfordulása) szerint (%)

Sok súlyos szegénységben élő család él itt	A szociális munkásnak nincs joga, hogy normákat közvetítsen a szegény családok felé				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Egyáltalán nem igaz	52,5	25,0	20,0	2,5	40
Inkább nem igaz	36,6	38,2	17,6	7,6	131
Inkább igaz	31,8	39,4	22,0	6,8	236
Teljesen igaz	31,7	36,6	25,1	6,6	183
Összesen	34,2	37,3	21,9	6,6	590

Forrás: Saját szerkesztés

LEHETŐSÉGEK, ESZKÖZÖK

A kérdőíves felmérésben arról is kérdeztük a családsegítőket, mennyire látják úgy, hogy a szociális munkásnak a szegénység elleni küzdelemhez rendelkezésére állnak a szükséges eszközök. Itt nem a válaszadó munkavégzésének konkrét körülményei érdekeltek minket, hanem hogy általában adottak-e a feltételek egy szegénységtudatos szociális munkához. A kérdés megosztónak bizonyult: a válaszadóknak csak alig fele (46,5%) ért egyet azzal, hogy a szakmának megvannak az eszközei arra, hogy a családok szegénység elleni küzdelmét segítse (lásd 1. táblázat). Ezzel összefüggésben egy olyan állítást is tartalmazott a kérdőív, hogy „a szociális munkás munkája a gyakorlatban 'tűzoltás', melybe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem”. Ezzel a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

válaszadók 71,7%-a értett egyet. Szembeszökő ugyanakkor, hogy az állítást elutasítók csoportján belül is mindössze 4,5% volt azoknak az aránya, akik az 'egyáltalán nem ért egyet' választ adták.

Felvetődik a kérdés, hogy a szegénység mérséklésének lehetőségeiről másként vélekednek-e a válaszadók a különböző egyéni és települési szintű ismérvek függvényében. Elemzéseink azt mutatják, hogy a családsegítők egyéni szintű jellemzői nincsenek hatással arra, hogy milyenek ítélik meg a szegénységet csökkentő eszközök rendelkezésre állását, ami megfelel a várakozásainknak. Arra számíthatnánk ugyanis, hogy a szegénység elleni küzdelemhez a jobb helyzetben lévő településeken inkább megvannak a szükséges eszközök, mint a hátrányosabb helyzetűeken.

A különböző típusú településeken dolgozó szociális szakemberek vonatkozó válaszaik között nincsenek különbségek. Megfigyelhető viszont, hogy az ellátási területük társadalmi összetételére vonatkozó percepcióik markáns összefüggést mutatnak azaz, hogy milyenek ítélik a szegénység mérséklésének lehetőségét. Eredményeink szerint, ahol sok jól szituált család él, ott a családsegítők lényegesen nagyobb arányban gondolják, hogy a szakmának rendelkezésére állnak a szegénység enyhítéséhez szükséges eszközök, mint a kevésbé módos környékeken (lásd 7. táblázat). Egyúttal kevésbé fogadják el azt az állítást, hogy a szociális munka a gyakorlatban „tűzoltás” lenne, amelybe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem (lásd 8. táblázat).

Nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat a mélyszegény és a roma családok nagy előfordulása és a szegénység leküzdéséhez szükséges eszközök meglétére vonatkozó vélemények között. Nem állíthatjuk tehát, hogy azok a szociális munkások, akik a mélyszegény és a roma családok nagy számáról számolnak be, kevésbé érzik magukat ilyen eszközök birtokában, mint a többiek. Az ugyanakkor világosan látszik, hogy azok a segítőik, akik a mélyszegény és a roma családok nagyszámú jelenlétét észlelik saját ellátási területükön, azok inkább tartják napi tevékenységüket „tűzoltásnak”, mint azok a társaik, akik nem ilyen környéken dolgoznak (lásd 9. és 10. táblázat).

7. táblázat. „A szociális munkásnak megvannak az eszközei arra, hogy a családok szegénység elleni küzdelmét segítse” állítással való egyetértés az ellátási terület társadalmi összetétele (jól szituált családok előfordulása) szerint (%)

Sok jól szituált család él itt	A szociális munkásnak megvannak az eszközei arra, hogy a családok szegénység elleni küzdelmét segítse				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Egyáltalán nem igaz	25,6	38,4	30,2	5,8	86
Inkább nem igaz	18,1	41,0	34,1	6,8	249
Inkább igaz	12,8	36,4	43,3	7,5	187
Teljesen igaz	5,7	27,1	51,4	15,7	70
Összesen	16,0	37,5	38,5	7,9	592

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

8. táblázat. „A szociális munkás munkája a gyakorlatban »tűzoltás«, amibe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem” állítással való egyetértés az ellátási terület társadalmi összetétele (jól szituált családok előfordulása) szerint (%)

Sok jól szituált család él itt	A szociális munkás munkája a gyakorlatban „tűzoltás”, amibe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Egyáltalán nem igaz	5,8	14,0	37,2	43,0	86
Inkább nem igaz	4,9	18,2	40,9	36,0	247
Inkább igaz	3,8	32,3	43,0	21,0	186
Teljesen igaz	4,3	33,3	27,5	34,8	69
Összesen	4,6	23,8	39,5	32,1	588

Forrás: Saját szerkesztés

9. táblázat. „A szociális munkás munkája a gyakorlatban »tűzoltás«, amibe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem” állítással való egyetértés az ellátási terület társadalmi összetétele (súlyosan szegény családok előfordulása) szerint (%)

Sok súlyosan szegény család él itt	A szociális munkás munkája a gyakorlatban „tűzoltás”, amibe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Egyáltalán nem igaz	12,2	29,3	46,3	12,2	41
Inkább nem igaz	3,8	28,0	38,6	29,5	132
Inkább igaz	5,1	24,3	42,1	28,5	235
Teljesen igaz	2,7	18,9	35,7	42,7	185
Összesen	4,6	23,8	39,6	32,0	593

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

10. táblázat. „A szociális munkás munkája a gyakorlatban »tűzoltás«, amibe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem” állítással való egyetértés az ellátási terület társadalmi összetétele (roma családok előfordulása) szerint (%)

Sok roma család él itt	A szociális munkás munkája a gyakorlatban „tűzoltás”, amibe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Egyáltalán nem igaz	10,7	23,2	37,5	28,6	56
Inkább nem igaz	6,5	27,1	37,4	29,0	107
Inkább igaz	3,1	26,9	44,4	25,6	223
Teljesen igaz	3,4	18,9	35,9	41,7	206
Összesen	4,6	23,8	39,5	32,1	592

Forrás: Saját szerkesztés

AKADÁLYOK, KORLÁTOK

A kérdőív két kérdést is tartalmazott arra vonatkozóan, hogy milyen tényezők korlátozhatják a szociális munkások lehetőségeit, hogy a családok szegénységén enyhítenek. Az egyik ilyen azt az állítást fogalmazta meg, hogy „a szegénység kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a családok szegénységén enyhítsen”, míg a másik kérdésben ugyanez szerepelt a romák kultúrájára vonatkozóan.

Adataink szerint a szociális szakemberek hattizede ért egyet azzal, hogy a szegénység kultúrája akadályozza a szociális munkást, hogy a családok szegénységén enyhíthessen. Hasonló arányban (60,9%) jelezték ezt a válaszadók a romák kultúrájával összefüggésben. Megjegyzendő, hogy ez utóbbinál jelentősebb az állítással teljesen egyetértők aránya, mint az előbbinél (lásd 1. táblázat).

Ezúttal is megvizsgáltuk, hogy a válaszadók egyéni jellemzői mennyiben magyarázhatják a szegénység enyhítését akadályozó tényezőkkel kapcsolatos vélekedéseiket. A szokásos szociodemográfiai változók közül sem a nem, sem pedig az életkor esetében nem találtunk szignifikáns összefüggést. Ugyanakkor az látszik, hogy az iskolai háttér és a szociális munka terén szerzett tapasztalat befolyásolja a vélekedéseket. Eredményeink szerint – és várakozásainknak megfelelően – a szociális munkás (vagy ahhoz közeli) diplomával rendelkezők – az ettől eltérő iskolai végzettségűekhez képest – valamivel kevésbé hajlanak arra, hogy a romák kultúráját hátráltató tényezőként lássák a szegénység elleni küzdelemben (az összefüggés 0,1-es szinten szignifikáns) (lásd 11. táblázat). A diploma típusa ugyanakkor nincs hatással a szegénység kultúrájával kapcsolatos vélekedésekre.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

A munkatapasztalat ezzel szemben a szegénység kultúrájára vonatkozó nézetekkel mutat összefüggést: minél több tapasztalattal bír egy családsegítő, annál kevésbé hajlamos a szegénység kultúráját a szegénység enyhítését akadályozó tényezőként felfogni (lásd 12. táblázat). Adataink szerint a jelentős, több mint 10 éves tapasztalattal rendelkező szociális munkások különülnek el leginkább az ennél kevésbé rutinos kollégáiktól. Érdekes azonban, hogy a több tapasztalatnak a romák kultúrájával összefüggésben nincs ilyen hatása.

A szociális szakemberek attitűdje nem független annak a településnek a jellemzőitől sem, ahol tevékenységüket végzik. A fővárosban dolgozó szakemberek valamivel kevésbé hajlamosak elfogadni, hogy a szegénység kultúrája akadályozó tényező a szegénység enyhítésében, mint a más városban, vagy még inkább a falvakban dolgozó társaik (0,1-es szignifikanciaszint mellett) (lásd 13. táblázat). Kifejezetten markáns különbség látszik a településtípusok között a romák kultúrájával összefüggésben: míg a fővárosban dolgozó szakemberek többsége (56,5%) visszautasítja, hogy a romák kultúrája hátráltató tényező a szegénység enyhítésében, addig a városiak és a falusiak többsége (60,1 és 67,8%) éppen, hogy egyetért vele (lásd 14. táblázat).

Emellett az is megállapítható, hogy a szociális munkások vélekedése függ az általuk észlelt társadalmi kontextustól. A legkevésbé a jól szituált családok nagyszámú jelenlétével jellemezhető ellátási területek esetében találtunk szignifikáns (és jól értelmezhető) összefüggést. Ahol viszont sok a súlyos szegénységben élő család, ott a segítő szakemberek jobban hajlanak arra, hogy akadályt lássanak a szegénység kultúrájában, csakúgy, mint a romák kultúrájában (lásd 15. és 16. táblázat). Ugyanez a megállapítás áll a roma családok (észlelt) nagyszámú jelenléte esetében is. Azaz az látszik, hogy ha a súlyosan szegény és/vagy roma családok nagy száma megváltoztathatja a szociális szakemberek attitűdjét, és fogékonyabbá teheti őket az individualisztikus szegénységmagyarázatokra.

11. táblázat. „A romák kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen” állítással való egyetértés a szociális munkás iskolai végzettsége szerint (%)

Szociális munkás vagy kapcsolódó diploma	A romák kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Nincs	10,6	23,0	46,9	19,5	226
Van	12,1	30,4	40,5	17,0	365
Összesen	11,5	27,6	43,0	17,9	591

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

12. táblázat. „A szegénység kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen” állítással való egyetértés a szociális munkás iskolai végzettsége szerint (%)

Munkatapasztalat	A szegénység kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Nincs	7,1	30,4	46,4	16,1	112
1–5 év	6,8	30,8	52,1	10,3	117
6–10 év	5,6	32,4	50,9	11,1	108
Több mint 10 év	11,5	33,7	45,3	9,5	243
Összesen	8,6	32,2	47,9	11,2	580

Forrás: Saját szerkesztés

13. táblázat. „A szegénység kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen” állítással való egyetértés a szociális munkás iskolai végzettsége szerint (%)

Településtípus	A szegénység kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Főváros	11,4	32,9	51,4	4,3	70
Város	7,9	34,1	46,6	11,5	305
Falu	8,5	28,6	49,8	13,1	213
Összesen	8,5	32,0	48,3	11,2	588

Forrás: Saját szerkesztés

14. táblázat. „A romák kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen” állítással való egyetértés a szociális munkás iskolai végzettsége szerint (%)

Településtípus	A romák kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Főváros	18,8	37,7	39,1	4,3	69
Város	12,3	27,6	39,3	20,8	308
Falu	7,9	24,3	49,5	18,2	214
Összesen	11,5	27,6	43,0	17,9	591

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

15. táblázat. „A szegénység kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen” állítással való egyetértés az ellátási terület társadalmi összetétele (súlyosan szegény családok előfordulása) szerint (%)

Sok súlyosan szegény család él itt	A szegénység kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Egyáltalán nem igaz	12,2	41,5	36,6	9,8	41
Inkább nem igaz	11,5	30,0	50,8	7,7	130
Inkább igaz	6,9	30,5	53,6	9,0	233
Teljesen igaz	7,1	33,3	42,6	16,9	183
Összesen	8,3	32,0	48,4	11,2	587

Forrás: Saját szerkesztés

16. táblázat. „A romák kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen” állítással való egyetértés az ellátási terület társadalmi összetétele (roma családok előfordulása) szerint (%)

Sok roma család él itt	A romák kultúrája akadályozza a szociális szakembert, hogy a szegénységükön enyhíthessen				N
	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Inkább egyetért	Teljesen egyetért	
Egyáltalán nem igaz	15,1	37,7	37,7	9,4	53
Inkább nem igaz	12,8	35,8	37,6	13,8	109
Inkább igaz	9,0	26,9	47,5	16,6	223
Teljesen igaz	12,6	21,4	42,2	23,8	206
Összesen	11,5	27,6	43,0	17,9	591

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ÖSSZEFÜGGÉS A SZEREPELFOGÁS ÉS AZ ESZKÖZKEL, LEHETŐSÉGEKKEL KAPCSOLATOS VÉLEKEDÉSEK KÖZÖTT

Végül azt is körüljártuk, hogyan függenek össze egymással a kérdőívnek a szociális munka szerepével és e szerep betöltésének lehetőségeivel kapcsolatos kérdéseire adott válaszok.

Elemzéseink szignifikáns összefüggést jeleznek a szociális munkás szerepkörével kapcsolatos és a jogait illető vélemények között. Azok, akik szerint a szociális munkásoknak feladata a szegénység enyhítése, nagyobb arányban formálnak jogot a normák közvetítésére (lásd 17. táblázat). Érdekes azonban, hogy a normák közvetítéséhez való jogot még azok is kétharmad részben hajlamosak elismerni, akik szerint a szociális munkásnak nincs szerepe a szegénységgel kapcsolatban.

Szignifikáns és erős összefüggést mutattunk ki a szociális munkások szegénységgel kapcsolatos szerepfelfogása és aközött, hogy mit gondolnak a szegénység enyhítéséhez szükséges eszközök rendelkezésére állásáról. Azt találtuk, hogy akik szerint a szociális munkásnak van szerepe a szegénység enyhítésében, azok számottevően nagyobb arányban vélik úgy, hogy ehhez eszközeik is vannak, mint azok, akik nem osztják ezt a pozitív szerepfelfogást (lásd 18. táblázat). De hangsúlyozandó, hogy még a válaszadók abban a csoportjában is, amelyik szerint a szociális munkásnak van ilyen szerepe, csak valamivel több mint minden második kérdezett véli úgy, hogy ehhez adottak az eszközök is.

Ezzel összhangban azt találtuk továbbá, hogy akik szerint a szociális munkásnak van szerepe a szegénység enyhítésében, azok kevésbé tartják úgy, hogy ez nem fér bele a munkájukba (68,1% a 80,9%-kal szemben) (lásd 19. táblázat). Az összefüggések egy lehetséges értelmezése, hogy a praxis is (vissza)hathat a percepcióra. Azaz aki nem látja biztosítva az eszközök rendelkezésre állását, illetve a szerep betöltésének lehetőségét, az hajlamosabb lehet azt gondolni, hogy nem is feladata (nem lehet feladata az adott körülmények között) a szegénység enyhítése.

17. táblázat. A szerepfelfogásra és a normák közvetítéséhez való jogra vonatkozó vélekedések összefüggései (%)

A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében	A szociális munkásnak nincs joga, hogy normákat közvetítsen a szegény családok felé		N
	Nem ért egyet	Egyetért	
Nem ért egyet	65,9	34,1	170
Egyetért	73,7	26,3	419
Összesen	71,5	28,5	589

Forrás: Saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

18. táblázat. A szerepfelfogásra és az eszközök rendelkezésre állására vonatkozó vélekedések összefüggései (%)

A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében	A szociális munkásnak megvannak az eszközei arra, hogy a családok szegénység elleni küzdelmét segítse		N
	Nem ért egyet	Egyetért	
Nem ért egyet	74,6	25,4	173
Egyetért	44,9	55,1	425
Összesen	53,5	46,5	598

Forrás: Saját szerkesztés

19. táblázat. A szerepfelfogásra és a gyakorlati megvalósíthatóságra vonatkozó vélekedések összefüggése (%)

A szociális munkásnak van szerepe a családok szegénységének enyhítésében	A szociális munkás munkája a gyakorlatban „tűzoltás”, amibe nem fér bele a szegénység elleni küzdelem		N
	Nem ért egyet	Egyetért	
Nem ért egyet	19,1	80,9	173
Egyetért	31,9	68,1	420
Összesen	28,2	71,8	593

Forrás: Saját szerkesztés

Összegzés

A hazai családsegítő szakemberek körében erős konszenzus látszik azzal összefüggésben, hogy a szociális munkásnak szerepe van a családok szegénységének enyhítésében. Ez annak dacára van így, hogy ugyanilyen mértékben konszenzusos az a nézet, mely szerint a szegénység elleni küzdelem és a családok segítése az alapvető szükségleteik előteremtésében nem ugyanaz a szerep. Előzetes várakozásunknak megfelelően a családsegítők egyéni szociodemográfiai ismérvei mentén nincsenek jelentős különbségek a szakma szegénységgel kapcsolatos szerepét illetően. A szerepfelfogásban akadnak ugyanakkor eltérések a településtípus és – ettől nem teljesen függetlenül – a települések társadalmi összetétele függvényében. A budapesti és városi, illetve a tehetősebb településeken dolgozó családsegítők hajlamosabbak a szegénységgel összefüggő szerepet tulajdonítani a szociális munkásnak, mint a falusi és szegényebb településeken dolgozó kollégáik. Ez összefügghet azzal, hogy az előbbieknél a lehetőségeik is jobbabbak arra, hogy ezt a szerepet betölthessék, s ez a vélekedéseikre is visszahathat.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Miközben a családsegítők majdnem háromnegyede vallja, hogy a szociális munkásnak szerepe a szegénység mérséklése, addig csak kevesebb mint fele véli úgy, hogy ehhez meg is vannak az eszközei. Ezek az adatok azt sugallják, hogy feszültség van a szakmai szerepfelfogás és a szerep betöltésének lehetőségei (vagy talán még inkább az arra való képtelenség) között. Még jobban érzékelhetővé válik egyfajta szakmai frusztráció, ha a szerepfelfogásról alkotott véleményeket azzal vetjük egybe, hogy mennyire fér bele a mindennapi munkába a szegénység elleni küzdelem. Míg tízből bő hét családsegítő szegénységet illető szerepfelfogása pozitív, addig ugyanennyiből alig három véli úgy, hogy a szociális munkás munkájába a gyakorlatban belefér a szegénység enyhítése.

Azt is láthattuk, hogy a szegénységgel kapcsolatos szerep betöltésének lehetőségeit másként ítélik meg a szociális munkások, attól függően, hogy milyen társadalmi összetételű az ellátási terület, ahol a tevékenységüket végzik. A tehetősebb településeken dolgozók lényegesen nagyobb arányban látják úgy, hogy a szociális munkás birtokában van azoknak az eszközöknek, amik a szegénység leküzdésében segíthetnek, mint azok, akik nem ilyen környéken végzik a munkájukat. Ez feltehetőleg összefügg azzal, hogy a módosabb településeken jobb a családi szociális szolgáltatásokkal való ellátottság, amelyekre a kliensek segítése során támaszkodhatnak.

Az, hogy a szociális munkás mindennapi munkájába mennyire fér bele a szegénység elleni küzdelem, szintén erősen függ attól, hogy milyen társadalmi összetételű az ellátási területe. Azok a szakemberek, akik sok súlyos szegénységben élő, vagy sok roma család jelenlétéről számolnak be az ellátási területükön, inkább hajlanak rá, hogy munkájukat a tűzoltáshoz hasonlítsák, amibe a szegénység leküzdése nem fér bele. Ez összefüggésben állhat azzal, hogy az ilyen hátrányos helyzetű településeken a szegénység gyakori előfordulása további, a család- és gyermekjóléti szolgálatok kompetenciájába tartozó problémák (pl. elhanyagolás, iskolai hiányzás stb.) nagyobb előfordulását hozza magával. Ennél is fontosabb azonban azt hangsúlyozni, hogy a szegény családok meglévő hátrányait ezeken a helyeken tovább súlyosbítja a strukturális képtelenség, vagyis az, hogy az ellátórendszer épp ott tudja a legkevésbé betölteni a feladatát, ahol arra a legnagyobb szükség volna.

A kutatás arra is kitért, hogy milyen tényezők korlátozzák a szociális szakembert abban, hogy a családok szegénységén enyhíthessen. Tízből hat válaszadó szerint jelent akadályt a szegénység kultúrája, s nagyjából ennyiük szerint a romák kultúrája. Éles választóvonal húzódik e tekintetben a fővárosban és a városokban, de még inkább a fővárosban és a falvakban dolgozó családsegítők vélekedése között. Ebben bizonyára fontos szerepe lehet a képzésnek. A módszertani továbbképzés és a szakmai támogatás ugyanis nem egyforma mértékben elérhető a fővárosban és a kisebb/távolabbi településen dolgozó családsegítők számára (Rácz 2015). A képzés szerepét húzza alá az is, hogy eredményeink szerint a romák kultúráját kevésbé látják a szegénység elleni küzdelemben akadályozó tényezőnek azok a családsegítők, akik

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

szociális munkás vagy kapcsolódó diplomával rendelkeznek, mint azok, akik egyéb iskolai végzettségűek.

Irodalom

- Axford, N. (2010): Is social exclusion a useful concept in children's services? *British Journal of Social Work*, 40: 737–754. doi:10.1093/bjsw/bcn121
- Bermaoui, J. – Keppens, D. – Stolberg, C. (2012): The 'turn to parenting' in England, France, Germany and the Netherlands. Paper presented at the 'Think Parents!' Conference, The Hague, 10–12 October.
- Cantillon, B. (2011): The paradox of the social investment state: Growth, employment and poverty in the Lisbon era. *Journal of European Social Policy*, 21: 432–449. doi:10.1177/0958928711418856
- Carlson, J. (2017): 'What can I do?' Child welfare workers' perceptions of what they can do to address poverty. *Journal of Children and Poverty*, 23(2): 161–176. doi:10.1080/10796126.2017.1358588
- Clarke, K. (2006): Childhood, parenting and early intervention: A critical examination of the Sure Start national programme. *Critical Social Policy*, 26: 699–721. doi:10.1177/0261018306068470
- Dowling, M. (1999): Social exclusion, inequality and social work. *Social Policy & Administration*, 33: 245–261. doi:10.1111/1467-9515.00149
- Duva, J. – S. Metzger (2010): Addressing Poverty as a Major Risk Factor in Child Neglect: Promising Policy and Practice. *Protecting Children* 25(1): 63–74. <http://childhub.org/sites/default/files/addressing-poverty-as-a-major-risk-factor-in-child.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 07. 15.)
- Hall, C. – Parton, N. – Peckover, S. – S. White (2010): Child-centric information and communication technology (ICT) and the fragmentation of child welfare practice in England. *International Journal of Social Policy*, 39: 393–413. doi:10.1017/S0047279410000012
- Heckman, J. (2006): Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children. *Science*, 312: 1900–1902. doi:10.1126/science.1128898
- KSH (2016): Gyermekesély – a gyermekvédelmi jelzőrendszer működése, 2014. Statisztikai Tükör, 2016. február 5. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/gyermekvedelem14.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 07. 15.)
- Lindsey, D. (2003): *The Welfare of Children*. New York, Oxford University Press doi:10.1093/acprof:oso/9780195136715.001.0001

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

- Martin, M. – Citrin, A. (2014): Prevent, Protect & Provide: How child welfare can b-Better support low-income families. Washington, DC., Center for the Study of Social Policy <http://childwelfaresparc.org/wp-content/uploads/2014/08/Prevent-Protect-Provide-Brief.pdf>. (utolsó letöltés: 2020. 07. 15.)
- McCartan, C. – Morrison, A. – Bunting, L. – Davidson, G. – McLroy, J. (2018): Stripping the wallpaper of practice: Empowering social workers to tackle poverty. *Social Sciences* 7(193): 1–16. doi:10.3390/socsci7100193
- Mestrum, F. (2011): Child poverty: A critical perspective. *Social Work & Society*, 9: 161–168. <https://www.socwork.net/sws/article/view/17/116> (Utolsó letöltés: 2020. 07. 15.)
- Mestrum, F. (2013): An emerging new social paradigm for Europe. http://www.globalsocialjustice.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=397:an-emerging-newsocial-paradigm-for-europe&catid=10:research&Itemid=13 (Utolsó letöltés: 2020. 07. 15.)
- Morabito, C. – Vandebroek, M. – Roose, R. (2013): The greatest of equalisers: A critical review of international organisations views on early childhood care and education. *Journal of Social Policy*, 42: 451–467. doi:10.1017/S0047279413000214
- Popkewitz, T. S. (2003): Governing the child and pedagogicalization of the parent: A historical excursus into the present. In: Bloch, M. N. – Holmlund, K. – Moqvist, I. – Popkewitz, T. S. (eds.): *Governing children, families and education*. New York, Palgrave Macmillan, 35–61. doi: https://doi.org/10.1007/978-1-137-08023-3_2
- Rácz A. (szerk.) (2015): *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten*. Budapest, Rubeus Egyesület.
- Schietecat, T. – Roets, G. – Vandebroek, M. (2014): Do families in poverty need child and family social work? *European Journal of Social Work*, 18(5): 647–660. doi: 10.1080/13691457.2014.953916
- Staab, S. (2010): Social investment policies in Chile and Latin America: Towards equal opportunities for women and children? *Journal of Social Policy*, 39: 607–626. doi:10.1017/S0047279410000243
- Szöllősi G. (2003): A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. *Esély* 14(2): 75–95.

Szolidaritási paradoxonok hálójában – a segítségnyújtás morális ellentmondásaitól az ellátórendszerek diszfunkciójáig¹

SIK DOMONKOS²

ABSZTRAKT

Az elemzés célja, hogy egy esettanulmány keretében mutassa be, milyen ideáltipikus szolidaritási paradoxonok bukkanhatnak fel egy falusi közösség életében. Az elemzés során különböző integrációs logikák (rendies-konzerváló, egyéni és interszjektív reflexív, rendszer-kibernetikai – Sik 2015) keretei között szerveződő segítői interakciókat vizsgáltunk, hangsúlyt fektetve a segítő és segített perspektívák rekonstrukciójára. Az összegyűjtött interjúk (n = 22), kérdőívek (n = 95) és megfigyelések (1 hét terepmunka), több interpretációs körben kerültek feldolgozásra. A kutatás eredményeként az egyes szinteken megfigyelhető szolidaritási paradoxonok bemutatása mellett azok egymásra épülő szövetének bemutatására is kísérletet teszünk. A tanulmány konklúziója szerint mind a spontán, mind a célzott intervenciók szintjén kulcsfontosságú a rejtett összefüggések figyelembevétele – ennek hiányában ugyanis félő, hogy az esetlegesen megoldott szolidaritási paradoxonok helyére egy másik integrációs szintről származó látens ellentmondások lépnek.

KULCSSZAVAK: szolidaritás, segítői interakciók, vidéki társadalom, késő modernitás

ABSTRACT

Entangled in the web of solidarity paradoxes – from the moral contradictions of helping to the dysfunctions the welfare system

The article aims at analysing the idealtypical paradoxes of solidarity in a Hungarian rural community. The case study focuses on helping processes embedded in various integration mechanisms (including conservatory, reflexive and cybernetical ones – Sik 2015), while reconstructing the perspectives of the helping and the supported actors. During the field work interviews (n=22), small surveys (n=95) and observations (1 week) were collected, which were interpreted in several turns. The results of the research reveal the idealtypical paradoxes of solidarity in various social spaces, and also the consequences of their accumulation. According to our conclusion, it is particularly important to reflect upon these latter, mostly latent paradoxes, as their treatment is indispensable for any spontaneous or expert social interventions.

KEYWORDS: solidarity, helping interactions, rural society, late modernity

¹ A tanulmány a Szolidaritás a késő modernitásban c. NFKI által finanszírozott kutatás (FK 129138) keretében készült.

² ELTE Társadalomtudományi Kar, Társadalomelmélet Tanszék, e-mail: sik.domonkos@tatk.elte.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Bevezetés

A szolidaritás fogalmát Durkheim a társadalmi integráció magyarázata céljából állította vizsgálódásai középpontjába: álláspontja szerint ahhoz, hogy megértsük a modern társadalmak működését, az alapjukul szolgáló morális rend átalakulását kell elemezni (Durkheim 2001). Ez az elméletstratégiai döntés alighanem napjaink szociológiája számára is megfontolandó, szemben azzal, ahogy több klasszikus és kortárs társadalomelmélet érvel. Hiába tűnik úgy, hogy a modernizáció következményeként az együttselekvés kereteit kijelölő normatív kötelmek helyét egyre inkább formális elveken alapuló, szerződéses viszonyok veszik át, valójában ezek sem válhatnak függetlenné a betartásukra motiváló morális alapoktól (Habermas 2011). Ebből fakadóan hiábavaló kísérlet az is, hogy a szolidaritást kizárólag mint a jóléti állam keretei között szerveződő, és ennyiben jogi úton koordinált intézményi jelenséget próbáljuk megérteni. Bár kétségtelen, hogy a komplex társadalmak korában a társadalombiztosítási intézmények többnyire egy autonóm alrendszer keretében szerveződnek meg, ami jogilag kodifikált, szakértői logikán alapul (Castel 1998), mégsem érthetők meg azoktól a morális értelemadási folyamatoktól függetlenül, melyek a hétköznapi interakciókba beágyazzák azokat.

Mint minden – szimbolikusan általánosított kommunikációs médium segítségével működtetett – rendszer esetében, a társadalombiztosítási intézmények kapcsán sem tekinthetünk el attól, hogy a hétköznapi életvilág szintjén jelentkező paradoxonok és a rendszerek diszfunkcionalitása összefüggnek egymással. Amennyiben a normatív keretek önellentmondásokkal terheltek, úgy azokra nem tudnak hatékony intézményi eljárások ráépülni; amennyiben a formális racionalitás elvei szerint szerveződő szakértői rendszerek kizárólagossá válnak, úgy eldologiasító tekintetük következtében, a saját alapjukul is szolgáló morális jelentéseket aláássák. Az előbbi lehetőséget Habermas nyomán az életvilág korlátozott racionalizálódásaként, az utóbbit pedig a rendszerek gyarmatosításaként értelmezhetjük (Habermas 2011). Az alábbi tanulmány elemzési szempontjait legtágabban ezek a modernizációs kihívások jelölik ki: egy falusi közösség formális és informális segítői interakcióit vizsgálva arra teszek kísérletet, hogy a szolidaritás paradoxonjai és az ellátórendszer diszfunkciói közti kölcsönhatásokat feltárjam. A tanulmány első szakaszában az elméleti alapok tisztázására, ezt követően a módszertan és a terepek bemutatására kerül sor. Az előkészületeket követően, a harmadik szakaszban a szolidaritás paradox mintázatait, és az ezekkel összefüggő intézményi diszfunkciókat elemzem.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

A kérdéses késő modern szolidaritás

Bár Habermas tézisei kijelölik a vizsgálódások irányát, önmagukban mégsem definiálják a kutatási kérdés részleteit. Mindenekelőtt a duális társadalomfelfogás szorul kiegészítésre: miközben az „életvilág” és a „rendszer” megkülönböztetése a klasszikus modernitás jelenségeihez kielégítő eszközöket kínál, a késő modernitás dezintegrációs jelenségeit csak korlátozottan képes megragadni. E korlátok meghaladása céljából egy olyan összetett elméleti modellre támaszkodom, ami egyszerre képes a premodern, klasszikus és késő modern integrációs logikákat megjeleníteni. Erre akkor nyílik lehetőség, ha a *status quó*t konzerváló (rendies mező, tradicionális illúzió, rutinok biztosította ontológiai biztonság) társulási formák mellett megkülönböztetjük a személyközi viszonyok, identitás és intézményi reflexivitásának terét (kommunikatív cselekvés, esztétikai és szakértői reflexivitas), valamint az automatizált interakció számára teret biztosító kibernetikai (információs hálózatok, mediatisztált alrendszerek) integrációt (Sik 2015: 156). Ez az összetett értelmezési tér tárja fel, hogy az életvilág morális rendje és az intézmények funkcionális logikája milyen sokféleképp kapcsolódhat egymáshoz. A hétköznapi szolidaritás egyaránt összefügg az életvilág nyelvi újratermelődésével, a szakértői tudásra adott reflexiókkal, az ontológiai biztonság és az identitás fenntartásával, miközben meghatározzák azok a dogmák és beidegződések, melyek a materiális és szimbolikus javakért folytatott versengésre vezethetők vissza. Az ellátórendszer működése pedig elválaszthatatlan az erőforrásoktól, az alrendszerek szakértői tudásától és eljárásaitól, valamint az információs hálózatokon belüli pozíciótól. Az, hogy összességében e komponensek mely mintázata jön létre egy adott közösségben, empirikus kérdés. A rendszerváltás utáni időszokról általánosságban elmondható, hogy elsősorban az egyenlőtlenségi struktúrák váltak meghatározóvá, egyaránt beszűkítve a reflexió tereit és az önálló intézményes logikákat (Sik 2015). E keretrendszeren belül azonban a különböző kontextusokat és jelenségeket eltérő sajátosságok jellemezhetik. Az alábbi vizsgálódások empirikus tétjét az a kérdés jelöli ki, hogy egy strukturális hátrányokkal jellemezhető falusi környezetben milyen ideáltipikus mechanizmusok határozták meg a segítői interakciók lehetőségterét.

A modernitás általános tendenciái mellett a szolidaritás lehetőségterét további jelenségek is meghatározzák. Ezek számbavételéhez mindenekelőtt a gazdaság és az állam mozgásterét, valamint a társadalmi struktúrák szerkezetét egyaránt átrendező globális információs kapitalizmus kialakulásának következményeivel kell szembenézni (Castels 2005). A nemzeteken átnyúló világszínvonalú piac kialakulása mindezekelőtt a globális szinten oszcilláló keresleti és kínálati viszonyokhoz való alkalmazkodás kényszerét szüli. A gazdasági aktorok számára ez a flexibilitás (delokalizáltság, gyors bővítés-csökkenési potenciál) és az információfeldolgozási kapacitás növelését (a piac valós idejű megfigyelése, és ezen alapuló stratégia) írja elő. A nemzetállamok számára egy paradox helyzetet szüli: egyszerre kénytelenek a – gazda-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

sági sikeresség lehetőségét magában rejtő – globális piac logikájához igazodni, miközben legitimitásukat a globálissal járó kiszolgáltatottság és bizonytalanság elleni fellépéssel alapozhatják meg. A társulások jellemző struktúrája e keretek között a hálózat lesz: ezek a téren és időn átívelő, flexibilis, egyszersmind ideiglenes, korlátozott beágyazottságú, kiszámíthatatlan szerkezetek jelölik ki azt a lehetőségteret, amin belül szolidaritás napjainkban megszerveződhet. Ahhoz, hogy e viszonyok között a rászorultság és segítségnyújtás olyan hálózatai jöjjenek létre, melyekben nem válik kitüntetetté egyik fél tudásszociológiai pozíciója sem, egyrészt a hálózatokban felbukkanó előítéleteket (szenvedéstepasztalatok és azok percepciójának aszinkronja), másrészt az eldologiasító tendenciákat (szenvedéstepasztalatok iránti közöny a hálózati dinamika szempontjából) kell minimalizálni. Ennek hiányában érzéketlen, sporadikus, kizáró, ineffektív vagy látszólagos szolidaritás jön csupán létre (Sik 2018: 116). E keretrendszeren belül az empirikus vizsgálatok célja azon mechanizmusok feltárása, melyek korlátozzák egy kölcsönös megelégedésre okot adó hálózati szolidaritás kialakulását.

Miközben az előítéletek és eldologiasodás kijelölik azokat a formális szempontokat, melyek mentén a segítői interakciók a rétegzett modernitás keretei között szétszálazhatók, a releváns cselekvéshelyzetek tartalmi kontextualizálásához nem kínálnak kielégítő szempontokat. E célból azokat a különböző kihívásokat kell számba venni, melyek a szolidaritás és a társadalompolitikai rendszer működését meghatározzák. Ebbe egyaránt beletartoznak a jóléti állam megoldatlan kihívásai (érték-, finanszírozási, intézményi, munkarőpiaci válság); a szociális munka gyakorlati kihívásai (eldologiasító, biopolitikai szociális munka); politikai tér és a nyilvánosság kihívásai (protekciónizmus, populizmus, felügyelet fokozása, áldozattá tevés mint ágenciától való megfosztás, botrány-félelem logikája); a szakértői tudás előtt álló kihívások (narratív értelemképződés blokkolása, biohatalom normalizáló diskurzusainak burjánzása, tudományos tudás hiteltelenné válása, mesterséges hagyományok, ezotéria), valamint az egyéni cselekvőket érintő kihívások (atomizált kockázatmenedzsment, individualizálódás, dekonstruáló esztétikai reflexivitás, élményracionális, információs zárványok, fragmentálódott tér és idő, naturalizált bizonytalanság és kiszolgáltatottság). Mindezekre a tényezőkre úgy tekinthetünk mint tetszőleges segítői helyzetet terhelő kontingenciákra: az, hogy a szolidaritás milyen paradigmája termelődik újra, továbbá az intézményi gyakorlatok miként zajlanak, végső soron ezen esetlegességek megoldásának függvénye (Sik et al. 2019). Ebből a szempontból az empirikus esettanulmány arra a kérdésre keres választ, hogy falusi környezetben a laikus és intézményi aktorok szolidaritási hálózatai milyen kontingenciák mentén szerveződnek: ki által és miként kerül meghatározásra, hogy milyen problémára hivatottak választ adni, illetve milyen értelmezések és szempontok maradnak vakfoltban mindeközben.

Az elméleti építkezés fenti lépései kijelölik az empirikus elemzés fókuszpontjait is. A szolidaritás ideáltipikus mintázata azokban a cselekvéshelyzetekben érhető

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

tetten, melyekben a különféle cselekvőperspektívák és motivációk valamilyen közös cselekvéshálózatban öltenek testet. Ennek megfelelően a terepmunka során a közösség szolidaritási hálózatait próbáltuk feltérképezni: azonosítva annak főszereplőit, illetve azt, hogy különböző tudásszociológiai pozíciókból milyen eltérő kép rajzolódik ki a hálózatot működtető mechanizmusokról. A különböző perspektívák rekonstrukciója lehetővé tette olyan – nem ritkán a megoldatlan kontingenciákból fakadó – paradoxonok azonosítását, melyek előítéleteket és eldologiasodást szülve, torzították a segítői interakciókat, és végső soron egy diszfunkcionális szolidaritási paradigma újratermeléséhez járultak hozzá. E „társadalmi csapdák” (Hankiss 1983) azonosítása révén feltárhatók azok a cselekvők számára többnyire láthatatlan korlátok, melyek nem ritkán saját szándékolt szolidaritási céljaik elérésében is szisztematikusan akadályozzák őket.

Módszertan és terep

Kutatásunk terepéül egy kb. 2000 fős észak-magyarországi nagyközséget választottunk (a továbbiakban a fiktív *Nagyfalva* néven hivatkozunk rá), melyről korábbi tapasztalatok alapján azt lehetett tudni, hogy a környékbeli településekhez képest széleskörűbb és hatékonyabb intézményrendszert működtet. Ennek a kistérségi összehasonlításban kiugró infrastruktúrájának egyaránt része az egészségügyi ellátórendszeren belül a helyben működő két háziorvosi, egy fogorvos praxis, a védőnői és az állatorvosi szolgálat; az oktatási rendszeren belül a bölcsőde, óvoda és általános iskola; a szociális ellátórendszeren belül helyi gyermekek háza, idősek napközi otthona; a kulturális szektoron belül, művelődési ház és könyvtár; a fenntartási és üzemeltetési funkciók mellett többféle termelési tevékenységet is magában foglaló közmunkaprogram; valamint számos civil szerveződés. A szolidaritás vizsgálatához több okból is ideális terepnek éreztünk egy ilyen relatíve előnyös strukturális pozícióban lévő települést. Egyrészt az erőforrások alapján azt vártuk, hogy a lokális és az általános okokkal összefüggő kihívások mellett jó eséllyel találkozzunk hatékonyan bizonyuló civil, piaci, egyházi vagy önkormányzati megoldási kísérletekkel. Másrészt arra számítottunk, hogy e heterogén közegben lehetőség nyílik annak a kérdésnek a tanulmányozására, hogy a relatíve előnyös pozícióra milyen lokális identitás épül rá; illetve ehhez inkább exkluzív vagy inkluzív szolidaritási mintázatok kapcsolódnak. Ahhoz, hogy e sajátosságokat feltárjuk, referenciaként egy hasonló méretű, ugyanakkor strukturálisan kevésbé előnyös jellemzőkkel bíró szomszédos települést is bevontunk a vizsgálatba (a továbbiakban ez a szintén fiktív, *Kisfalva* néven kerül említésre).

A 2019 nyarán lefolytatott terepmunka során elsősorban kvalitatív, másodsorban kvantitatív adatok kerültek gyűjtésre. Az egyhetes terepmunkán egy tizenkét fős kutatói csoport dolgozott, fejenként kb. tíz kérdőívet ($n = 95$) és két-három interjút

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

készítve (n = 22).³ A kérdőívek kettős célt szolgáltak: egyrészt lehetőséget teremtettek a lakosok megszólítására, másrészt hozzávetőleges adatokkal szolgáltak a településekről. Ezeket az alábbi táblázat foglalja össze:

1. táblázat. A két település (hozzávetőleges) deskriptív jellemzői

Melyik településen készült		Születési év	Együtt lakók száma	Legmagasabb iskolai végzettség	Szubjektív jövedelmi besorolás	Segítőkézségek-e az emberek?	Kap-e segítséget?	Ad-e segítséget?	Hány barátja van?	Kapcsolathálózat heterogenitása
Nagyfalva	átlag	1973	2,9	4,0	2,5	7,4	5,2	5,5	8,0	14,9
Kisfalva	átlag	1979	3,2	2,9	2,5	6,7	6,6	5,0	25,6	11,5
Totál	átlag	1975	3,1	3,5	2,5	7,1	5,9	5,2	16,5	13,3

Forrás: Saját szerkesztés

Ahogy a – statisztikai értelemben nem reprezentatív adatok – összevetéséből kiderül, a vizsgált és a referenciatábla között a legtöbb változó tekintetében nem voltak számottevő különbségek. Az egyedüli látványos különbség a barátok száma és a kapcsolathálózat heterogenitása⁴ között volt megfigyelhető. Míg az előbbi tekintetben Kisfalván, az utóbbi tekintetben Nagyfalván mutatkozott magasabb átlag. Ez arra utal, hogy Kisfalván kiterjedtebb, de homogénebb, Nagyfalván pedig kevésbé kiterjedt, ám heterogénebb társas viszonyok figyelhetők meg. Bár ezek a különbségek statisztikai értelemben nem szignifikánsak, mégis fontos adalékként szolgálnak a kvalitatív eredmények árnyalásához. Elsősorban azt érdemes észben tartani, hogy milyen csekélynek bizonyultak a skálák szintjén a különbségek, miközben a lakosok (elsősorban a nagyfalvaiak) hajlamosak voltak extrém méretűként bemutatni azokat a személyes interjúkban.

³ A csoport tagjai voltak (a szerzőn kívül): Szécsi Judit (ELTE-TáTK), Zakariás Ildikó (MTA-TK), továbbá Gradwohl Regina, Nagy Klára, Rab Gitta, Furka Éva, Koreny Ajna, Bozó Benedek, Holpert Anna, Szabó Milán és Domán Csenge (az ELTE-TáTK hallgatói).

⁴ E változót az alábbi kérdésből konstruáltuk: „Felolvasok néhány foglalkozást, kérem, mondja meg mindegyikről, hogy személyesen ismer-e ilyen foglalkozású embereket. A személyesen ismeri itt azt jelentő, köszönő viszonyban vannak, névről ismerik egymást. a. Középiszkolai tanárt b. Sofőrt c. Számítástechnikust, informatikust d. Adószakértőt, könyvelőt e. Polgármestert, önkormányzati képviselőt f. Vízgáz szerelőt g. Autószerelőt h. Ügyvédet i. Pincért j. Mérnököt k. Vállalatvezetőt, igazgatót l. Bolti eladót m. Újságíróat n. Színművészt, zenészt, énekest o. Sebészt p. Adminisztrátort q. Ápolót r. Főiskolai, egyetemi oktatót, kutatót s. Segéd munkást t. Mezőgazdasági egyéni gazdálkodót (parasztagazdát) u. Biztonsági őrt”.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Az összevetés mellett a kérdőívek lehetőséget kínáltak beszélgetések kezdeményezésére, továbbá potenciálisan, lakossági interjúk egyeztetésére. Az interjúk félig strukturált keretek között zajlottak: az elméleti bevezetésben bemutatott szempontokat szem előtt tartva, arra irányultak, hogy a hétköznapi életben felbukkanó informális és formális segítői helyzeteket azonosítsuk, továbbá értelmező és értékelő narratívákban gazdag, sűrű leírását adjuk az azokban részt vevő szereplőknek, valamint maguknak az interakcióknak. Ilyenformán lehetőséget kínáltak azoknak az ideáltipikus helyzeteknek az azonosítására, melyet az ott élők társas segítségnyújtásra érdemesnek tekintenek, továbbá azoknak az ideáltipikus mechanizmusoknak az azonosítására, melyek az informális kapcsolathálózat, valamint a formális intézmények szerepvállalásával mozgásba lendülnek, vagy éppen hiányoznak. Ahhoz, hogy a lakosság perspektívája ne maradjon egyoldalú, kísérletet tettünk a falu életének meghatározó szereplőivel is interjút készíteni: így jutottunk el az önkormányzat és a kisebbségi önkormányzat, a kulturális és gazdasági elit, valamint az ellátórendszer (orvos, védőnő, iskolai igazgató, óvónők) egy-egy képviselőjének megkereséséig. A nagyfalvai terepmunkával párhuzamosan, kisebb léptékben, de folyamatosan lépéseket tettünk azoknak a pontoknak a feltérképezésére is, melyek mentén Kisfalvától megkülönböztették magukat a helybéliek (pl. közmunka és szolgáltatások minősége, romákhoz való viszony). Ennek köszönhetően kerestük meg Kisfalván azokat az aktorokat, akik e dimenziók mentén jelentős szerepet játszanak: a helyi gyerekek háza intézmény vezetőjét, valamint helyi egyház és hitélet több képviselőjét.

Az egyes interjúalanyok kiválasztásáról a terepmunka idején tartott rendszeres megbeszéléseken született döntés, ahol a gyülekező tapasztalatok fényében, közös értelmezési folyamat során azonosítottuk a „mozaik” hiányzó darabjait. Ilyenformán a kvalitatív adatok értelmezése, és az ideáltípus alkotáshoz nélkülözhetetlen „hermeneutikai körök” bejárása, már a terepmunka során elkezdődött, amennyiben irányította magát az adatgyűjtés folyamatát. Az interjúk hanganyagát írásban is rögzítettük, majd több körben kódolásra került sor:⁵ elsőként az elméleti szakaszban bemutatott szempontok alapján azonosítható deskriptív információk kerültek azonosításra; ezt követően pedig a tapasztalt mintázatok ideáltípusává formálására. E célból a különböző tudásszociológiai pozíciókban felbukkanó narratívákat párhuzamba állítottuk egymással, ily módon rekonstruálva a települési szintű szolidaritási mintázatokat. A többféle pozíció perspektívájára kiterjedő elemzés különleges lehetőséget kínált azon paradoxonok feltárására, melyek az egyes aktorok számára láthatatlanok maradnak, azonban összességében mégis beszűkítik, vagy egyenesen torzítják a szolidaritási viszonyokat. Ezen ambivalenciák ilyenformán nem csupán valamilyen elméletileg kialakított normatív bázis felől írhatók le, hanem legalább annyira a cselekvők elbeszéléseiből kibomló ellentmondások és gátak által kiraj-

⁵ A kódolás első szakaszában részt vett Gradwohl Regina, Domán Csenge és Rab Gitta. Ezúton is köszönöm segítségüket.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

zolt kritikai térbe ágyazódnak. A következő fejezetben ezek bemutatására különös hangsúlyt fektetünk.

A szolidaritás paradoxonjai és az ellátórendszer diszfunkciói

A különböző cselekvőperspektívákban született segítséssel kapcsolatos narratívák osztályozásakor az első szakaszban bemutatott elméleti háttérre támaszkodtam. A felbukkanó ideáltipikus mechanizmusokkal kapcsolatban mindenelőtt az a kérdés vehető fel, hogy a szolidaritást a társadalmi integráció konzerváló (pl. rendi intézmények és elismerési viszonyok, generációkon átívelő hagyományok és rutinok), reflexív (pl. egyéni identitásprojekt, partneri viszonyon alapuló intézmények, nyitott életvilág) vagy éppen kibernetikai (pl. állami, piaci, szakértői hierarchián alapuló intézmények, információs társadalom) logikájához rendelik hozzá. Ennek megfelelően a szolidaritás cselekvők által is észlelt kihívásai, valamint a rejtett összefüggések szintjén azonosítható paradoxonjai e három integrációs logika által szervezett társadalmi terekben, valamint az interakcióik által meghatározott térben kerülnek bemutatásra. Az integrációs sajátosságok mellett a szolidaritás további konstitutív tényezőiként egyrészt elemzésre kerül az is, hogy az eldologiasodás vagy előítéletek miként jelennek meg e különböző konstellációkban. Másrészt az is, hogy a szolidaritás különböző kontingenciáit (jóléti állam finanszírozási és legitimációs kihívásai, szociális munka gyakorlatának ellentmondásai, politikai tér nacionalista-populista kihívásai, nyilvánosság újfajta korlátai, szakértői tudással kapcsolatos kétely, individualizáció és új strukturális kiszolgáltatottság) mennyiben sikerül kezelni az eltérő integrációs sajátosságokkal jellemezhető szolidaritási hálózatokban.

Az empirikusan felderített segítői paradoxonok ezen összetett elméleti keret segítségével történő szétszalazása lehetőséget kínál a leegyszerűsítő magyarázatok elkerülésére. Ahelyett, hogy valamiféle egységes értelmezési séma szerint redukálnánk az összefüggéseket, igyekszünk megőrizni a szolidaritási hálózatok heterogenitását. Csakis a különböző szinteken azonosított paradoxonok és megoldások párhuzamba állításától várható, az egymást felerősítő vagy éppen kioltó kölcsönhatások feltárása. Az összefüggések e látens szintjének bemutatása lehetőséget teremt a szolidaritás ideáltipikus lehetőségterének jellemzésére, beleértve annak kiaknázatlan tartalmait és rejtett csapdáit.

TOVÁBB ÉLŐ RENDI STRUKTÚRÁK – SZOLIDARITÁS A KONZERVÁLÓ INTEGRÁCIÓS LOGIKA TERÉBEN

A Nagyfalván készült interjúk jelentős részében felbukkant egy olyan narratíva, ami messzemenőkéig meghatározni látszik az ott lakók identitását. Az egyik nagyfalvai lakos így foglalja ezt össze tömören: „*Befogadó a falu, de kitaszítja azokat, aki nem*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

illik bele. Igyekszik a sajátosságokat megőrizni, teljes mértékben segít az integrálásba, de ha azt látják, hogy valaki nem akar, azt kivetik. Egyszerűen nem foglalkoznak vele” (nagyfalvai civil aktivista). Eszerint a szolidaritási viszonyok mindenekelőtt egy szigorú normatív keretrendszerhez kötődnek: nem járnak általában mindenkinek, hanem csak azoknak, akik betartják a falu elvárásait. Ez az elv praktikusán azt eredményezi, hogy a közösség nem egyszerűen gyanakvó az újonnan érkezőkkel, hanem egyúttal számos erőfeszítést is tesz az oda nem illőnek ítélték távoltartására. Ahogy a falu egyik befolyásos gazdasági szereplője elárulja, ennek érdekében a helyi elit-csoportokon átívelő, széleskörű összefogás jött létre, melynek keretében magánszemélyek és az önkormányzat felvásárolta az előregedő faluban üresen maradó telkeket: „Az akció fedőneve az volt, hogy a közmunkaprogramnak, és a kertészeti programnak kell az ingatlan (...) de az egész erről szólt, hogy ne költözzenek be idegenek. Tehát védeni a közösséget” (nagyfalvai nagyvállalkozó). A helyiek számára ijesztő ellenpélda éppen Kisfalva volt, ahol az önkormányzat „felelőtlenül” hozzájárult az ország másik feléből érkező roma lakosok befogadásához, a szociális források növekedését remélve ettől. A végeredmény azonban a helyiek konszenzuális álláspontja szerint katasztrofális lett: „Kisfalván helyettesíttem, hát poklok pokla volt. Tehát szörnyű” (nagyfalvai ápoló).

A kisfalvára való „betelepítés” rémképe olyan kollektív identifikációs pontnak bizonyult, ami túlmutat az egyszerű roma–magyar interetnikus gyanakváson: ahogy az a nagyfalvai romákkal készített interjúból kiderült, ők is teljesen egyetértettek a bezárkózás stratégiájával, amennyiben elsősorban problémaforrásként tekintettek bármely újonnan érkező, és potenciálisan konfliktusokat generáló lakosra. A szolidaritás határainak ilyen merev megvonása, valamint az ennek nyomán támadó előítéletek ugyanakkor számos paradoxont eredményeznek. Mindenekelőtt amiatt, mert ahogy arra többen is rámutattak, a lakosság folyamatosan öregszik, a fiatalok közül sokan máshol képzelik el a jövőjüket, aminek következtében elnéptelenedés fenyeget. Ennek pedig egyenes következménye, hogy a generációkon átívelő szolidaritási láncok megszakadnak: „A probléma ott van, hogy az előregedő falu azt jelenti, hogy a fiatalok odavannak, és hogy dugig van az öregek otthona (...), és akkor a család omlik-bomlik. A felelősség pénzzel letudható: beteszik az otthonba, fizetjük a rezsit, majd valakit fizetünk, aki majd lenyírja a füvet. Tehát pénzzel próbálják megvenni az időt, pedig csak annyi lenne, hogy egy fél órát beszélgessünk már” (nagyfalvai nagyvállalkozó). Annak ellenére, hogy a kizáró szolidaritás egy fenntarthatatlan szolidaritási pályát jelöl ki a település számára, mégis kikezdhetetlen konszenzusként tartja magát. Ez a fajta bezárkózás a helyi tapasztalatok mellett legalább annyira táplálkozik a nyilvánosságbeli diskurzusokban megjelenő általános szintű xenofóbiát tükröző szemléletből: „Hát az az igazság, hogy vannak az idegen cigányok, vannak a helyi cigányok. Ez teljesen mindegy, hogy cigány, vagy nem cigány. Vannak helyi emberek, vannak idegen emberek. A helyi emberet az ember úgy nagyjából ismergeti, tud-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

*ja, hogy nagyjából hova tegye” (kisfalvai lakos).*⁶ Ez alapján arra lehet következtetni, hogy a közösségi szolidaritási hálózatok nem csupán az idegeneket általában érintő előítéletekkel terheltek, hanem emellett a politikai nyilvánosságból fakadó kontingenciával is: ahogy kérdésesek az idegenség határai, úgy azok lesznek a segítségnyújtásra való érdemesség kritériumai is.

Attól függetlenül, hogy e szolidaritási paradoxonnal kevesen néznek szembe, mégis messzemenő következményei vannak. Egyrészt a falun belüli rendies előítéletek felerősödésével jár: „*Grammra mindenkiről tudják, hogy mennyit ér. A genetika és a fenotípus alapján (...) Tehát a szülői háttér alapján, és a saját teljesítmény alapján” (nagyfalvai kisvállalkozó).*⁷ Ezek az előítéletek nem csupán a mobilitási pályákat korlátozzák, de kijelölik az érdemesség köreit is: vagyis azt, hogy kinek milyen helyzetekben, milyen fajta közösségi segítségnyújtás jár. Ebben a térben az egyéni teljesítménynek csak korlátozott jelentősége van, legalább annyira fontos a származás, a család, vagyis a generációk óta gyűlő tapasztalatok. Ezek az ismerőség illúziója mentén fenntartott előítéletek abban az értelemben válnak paradoxonná, hogy a segítségnyújtást az eleve érdemesekre korlátozzák, vagyis azokra, akik már „bizonyítottak”, tehát ha mással nem is, de legalább szimbolikus tőkével rendelkeznek. Mindazok, akik társadalmi helyzetükkel, generációkra visszamenőleg az érdemtelenségüket bizonyították automatikusan kívül rekednek bármiféle segítői interakción – noha belátható, hogy éppen erőforráshiányos helyzetük okán nekik lenne igazán szükségük valamiféle egyenlősítő támogatásra. Az exkluzív közösségi szolidaritás ebben az értelemben a szenvedéstapasztalatokkal szembeni közönyt erősítve, eldologiasító társas viszonyokat eredményez. E keretek közül csak azokban a ritka esetekben van lehetőség kilépni, amikor az elismert társadalmi pozícióban lévőknél patrónusként lépnek fel: „*Na, de mi a helyzet azokkal, akik nem ilyenbe születnek? Gyerekként nyilván bennük is hatalmas lehetőség van, de beleszületnek egy olyan családba, ahol (...) Például az alkoholista fater, anyuka egy olyan se hideg, se meleg,*

⁶ Paradox módon ugyanakkor azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a kizáró rendies szolidaritás falun kívüliekkel kapcsolatos általános xenofóbiája képes lehet a falun belüli romákkal szembeni távolság csökkentésére. Ennek eredményeként a „helyi cigányok”, mint a rendies keretek közé integrálhatók mutatkoznak meg, akiknek alávett pozícióban bár (elsősorban közmunkásként), de helyük van a lokális közösségben. Makrovizsgálatok alátámasztják, hogy e paradox integráció korántsem kivételes jelenség: a 2010-es években hasonló korlátozott, rendies integráció általánosan is jellemzővé vált (Bernát 2018). Másfelől arról sem feledkezhetünk meg, hogy ez a hatás csak abban az esetben érvényesül, ha a helyi szegény nem-romák integrációja már megtörtént: e referenciális keretben az etnikai előítéletek továbbra is érvényben maradnak, amennyiben érdemességi hierarchiákat állítanak fel (Virág 2015).

⁷ Noha a hazai mobilitási folyamatokkal kapcsolatban jól ismert a nemzetközi összehasonlításban erős státusz-átörökítési hatás (Róbert 2018), a helyi kontextusban különösen látványos, ahogy az oktatási rendszeren belül különválnak családi beágyazottság alapján az érdemes és reménytelen tanuló: „*a szülői munkaközösség tagjai nagyon támogatóak (...) mindig ugyanaz a réteg segít. Mindig ugyanaz a két-három szülő egy-egy osztályból. Azzal tudom őket biztatni, hogy ez egyébként akár egy munkahelyen is meg mindenhol úgy van, az iskolai életben is, hogy a gyerekekből is mindig ugyanazt az ötöt-hatot versenyeztetjük, mert ők képesek rá” (nagyfalvai pedagógus).*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

olyan, amilyen, kislány középiskolás, nagyon ügyes, és orgonál, templomban orgonál. Nagyon szépen, minden vasárnap felöltözik, játszik, tisztelettudó mindenkivel, közösségi, egyházi közösségbe jár, komoly hatással van rá – a szülői háttér ellenére, és biztos, hogy ki fog törni” (nagyfalvai nagyvállalkozó). Ahogy ebben az esetben az egyház segítségével – van lehetőség a kitörésre, ám ennek ára a rendi normák feltétel nélküli tisztelete. A rendies előítéletek mentén szerveződő szolidaritás elsősorban a saját legitimitását erősítő kivételként nyúlik túl a közösség már elismert tagjainak körén – ez pedig arra utal, hogy a strukturális kiszolgáltatottságok kontingenciái alapvetően vakfoltban maradnak a keretei között.

A rendi szempontok szerint differenciált közösségen belül a szolidaritás további korlátja az egyes csoportok közötti határok rigidsége: *„itt is vannak olyan klikkek, ahol belül ez rohasztja. (...) van olyan, hogy inkább elengedik, vagy nem mennek bele ilyen különböző konfliktusokba és akkor ráhagyjuk, hogy jólvan, legyen neki igaza, mert nem akarok bajt. (...) én ezt is fontosnak tartanám, hogy elítéljük úgy, hogy nem tudjuk, hogy mit csinál. Tehát hogy ebből is épülhetne fel még nagyobb közösség, hogyha nem lennének ezek a látszat, hogy is mondjam előítéletek, hogy, mert nem tetszik a ruhája, vagy nem tetszik az arca” (nagyfalvai művelődési ház munkatársa).* Az átjárhatatlan határok elsősorban akkor válnak a cselekvők számára is problematikusá, amikor nézetkülönbség lép fel. Ennek kezelésére ugyanis nincsenek bejáratott mechanizmusok: az egyedüli választás a behódolás vagy szakítás között van, a konfliktusok tárgyalásos úton való rendezése nem szerepel a horizonton. A kapcsolatok ilyesfajta rigiditása abban az értelemben korlátozza a szolidaritást, hogy az elvárttól bármilyen csekély mértékben is eltérő szükségletek kifejezése automatikusan a kizárás veszélyét vonja magával. Minthogy e kockázat felvállalására ritkán van csak lehetőség, ezért megnő az esélye annak, hogy még azokban a közösségen belüli segítségi helyzetekben is elsikkadnak a rászoruló szempontjai, ahol egyébként nem kerül sor kizárásra.

A rendi tagolódás további következménye, hogy az erőforrásokkal rendelkező elit csoportok közötti küzdelem rátelepszik a szolidaritás szerveződésére. Minthogy ahhoz túl kicsi a közösség, hogy nyílt konfliktusokat elbírnjon, ezért ezeket a legritkább esetben vívják nyílt konfrontációban: *„A művházvezetőnek is írtam egy, kiadtak egy újságot, és ízekre szedtem az újságot, és hogy miért vagyok ennyire kritikus? Azért vagyok ennyire kritikus, mert ti vagytok a vezetők, azért ne a kocsmai színvonal legyen már egy újság” (nagyfalvai ellenzék képviselője).* Az interjúban említett szakmai kritikának beállított bírálatokhoz hasonló törekvések célja a regnáló önkormányzati vezetés gyengítése – ez a látens logika fogja áthatni a segítségi interakciókat is, melyek a hatalmi küzdelmek eszközeivé válnak. Aki közösséget szervez, azzal kapcsolatban automatikusan felmerül a gyanú, hogy politikai célok vezérlik: *„a nagypolitika is érzi, hogy a közösségek esnek szerteséjjel. Tehát a közösségnek sincs megtartó ereje. (...) És valószínű azért, hogy döntéshozók, politikát irányítók, meghatározók körében is csak feltűnt, hogy a közös, művelődési házak önmagukban kevesek, kevesek közössé-*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

get alakítani, formálni, megtartani (...) illetem kritikával a Művházat, mind a helyi vezetést, tartanak tőlem, hogy én polgármester szeretnék lenni” (nagyfalvai ellenzék képviselője). Miközben az kibogozhatatlan, hogy ezekben segítői helyzetekben mekkora szerepet játszik az önös és mekkorát a közérdek, az jól látható, hogy az utóbbi szempontjai könnyen alárendelődnek az előbbinek. Ebben az értelemben a helyi politikai csatározásokban történő instrumentalizálás során a segítői helyzetek politikai kontingenciái meghatározóvá válnak, miközben a rászoruló és a közösség szempontjai elsikkadnak.⁸

Ez a lehetőség mindennél világosabban kifejeződik a leszakadókkal és leginkább rászorulókkal kapcsolatos áldozathibáztató attitűdökben. Míg a közösség tagjai esetében a több generációra visszamenően felhalmozódó ismeretek szolgálnak az elismerés alapjául, a legszegényebb esetében egy kvázi-meritokratikus narratíva válik hangsúlyossá. A gazdasági, egészségügyi, oktatási élet főszereplőinek egybehangzó véleménye szerint „minden ember felelős a sorsáért”, vagyis aki szegény, az megérdemli sorsát. A legdepriváltabb körülmények között élőkkel kapcsolatos meggyőződés, hogy hiába kapnak időről időre esélyt a kilábalásra, azzal nem élnek, ami azt bizonyítja, hogy valójában nincs is erre igényük, valójában megfelelőnek találják életkörülményeiket: „Amikor adtak nekik egy kulturált lakást, de ő ott hagyta, visszament a személtrepre, ott fogta a gázt, rakott rá egy fóliát, és beköltözött oda, ahova egy magyar ember lehet, hogy a kutyáját nem tenné bele. Mi a mozdítórugói annak, hogy ennyire alacsony színvonalon, számunkra primitív módon vezesse az életét. Az neki úgy jó, de miért?” (nagyfalvai egészségügyi dolgozó). Hasonlóképp vélekednek az egyébként többnyire könyöradományként tekintett közmunkáról is, ami felváltani látszik a korábbi „segélyen élőködők” kategóriáját. Eszerint a megterhelő piaci lehetőségek helyett a közmunka mellett leginkább kényelmi szempontok miatt döntenek⁹: „Nem nagyon akarnak kilépni belőle, kényelmes ez nekik, nagyon soknak kényelmes. És nem szívesen mennek el dolgozni (...) Mi nem ahhoz szoktunk, de van, aki meg ahhoz szokott, tudod, hogy sorozat meg telefon meg facebook van szerintem” (nagyfalvai lakos). Ebből a perspektívából a legszegényebbek alapvetően mint menthetetlenek mutatkoznak meg, vagyis olyanoknak, akik felé a közösségnek nincsenek szolidaritási kötelmei.¹⁰ A megváltoztathatatlanként észlelt nyomorra adható

⁸ Ebből a szempontból kulcsfontosságú strukturális átrendeződést eredményez a „projektosztály” megjelenése a rendies falusi struktúra mellett: új szereplők válnak hatalmi tényezővé, új tudások és kompetenciák a siker kulcsává (Kovács 2010). Ez az átrendeződés abban az értelemben dinamizálja a helyi hatalmi játszmákat, hogy a régi és új elit közti versengés nyitottá válik.

⁹ Az ismerősségen alapuló rendies alávetettség és az elidegenedett piaci viszonyok közti választás korántsem magától értetődő, amennyiben a kiszolgáltatottság két formáját jelenítik meg (Vigvári 2016). E dilemmát fordítják le sokan a „kényelmes közmunka” narratívájára, érdemtelenlegi attribúció keretében redukálva a deprivált csoportok cselekvőperspektíváját.

¹⁰ E reláció fordított perspektívájának értelmezéséhez, és a magyar–cigány különbségtevézés működésének elemzéséhez lásd: Kovai 2017.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

egyetlen adekvát válaszként sokan az átörökítés megtörését jelölik meg (igaz, ennek drasztikus módjával összefüggő szenvedéssel is tisztában vannak): „*a szülőkön már nem tudunk már semmit segíteni, pedig sokszor próbáltuk, megtanítani, hogyan kell befizetni a számlákat, hogyan kell mosni, de nem állhat minden családnál egy szociális munkás, hogy megtanítson minden szülőt, hogy hogyan kell élni. Egy pont után el kell venni a gyereket, ami elég nagy probléma*” (nagyfalvai egészségügyi dolgozó).

Összefoglalva a konzerváló integrációs mechanizmusok keretei között szerveződő szolidaritás mintázatait, elmondható, hogy azokat a kizárás logikája határozza meg, amennyiben csakis a közösség tagjaira értelmezett; a közösség tagjai között rendies előítéletek mentén differenciál, amennyiben csak az érdemes családok tagjainak jár segítségnyújtás; e családok esetében is az elit által felügyelt normatív elvárásoknak rendelődik alá, amennyiben nincs mód saját szükségletek kommunikációjára; a hatalmi harcokban instrumentalizálódik, amennyiben azok szimbolikus tétjeként támaszkodnak rá; a leginkább rászorulókkal szemben közönyös, amennyiben e csoportba tartozókat menthetetlennek minősíti. E szolidaritási mintázatban egyaránt tág tér nyílik az eldologiasítás (pl. deprivált rétegekkel szembeni közöny) és az előítéletek formáját öltő korlátok számára. Továbbá az is elmondható, hogy a szolidaritás számos kontingenciája marad megoldatlan keretei között: így például a xenofób politikai nyilvánosság és az új típusú strukturális kiszolgáltatottságok.

IDENTITÁSKONSTRUKCIÓ ÉS STÁTUSZ-SZORONGÁS – SZOLIDARITÁS A REFLEXÍV INTEGRÁCIÓ TERÉBEN

Míg a konzerváló integrációs logika terében szerveződő segítői interakciók korlátai többnyire a közösség természetesként felfogott szokásrendszerével állnak összefüggésben, a reflexív integráció terében, a tudatos mérlegelés és tervezés folyamatán belüli kényszerpályákból fakadnak. A segítő interakciók az esetek többségében elválaszthatatlanok az identitás konstrukciójától: akár civilként, akár professzionális keretek között vesz részt bennük valaki, az az énkép és önbecsülés központi elemévé válik: „*nem azért dolgozok, mert kell a kenyér, nem azért dolgozom, mert valaki elvárja tőlem, ha nem csinálom meg, akkor kirúgnak a pártból. Nem azért dolgozom, mert van egy főnököm, és ha nem a neki tetsző módon lépek ballal vagy jobbal, akkor fizetésmegvonás, azért dolgozom, mert jól érzem magam, és... alkotás? Vagy a feladatoknak való megfelelés? Feladatok megoldása (...) Közösséget alakítani magam köré, azt ápolni, barátokkal jókat beszélni.*” (nagyfalvai nagyvállalkozó). A közösségépítés ebben az esetben egyrészt általános mecenatúrában fejeződik ki, másrészt a hasonlóan gondolkodók számára létrehozott önsegítő csoport működtetésében. Az előbbi tevékenység a faluközösség egészét célozza meg, ugyanakkor cserébe egyrészt elismerés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

formáját öltő szimbolikus és társadalmi tőkét,¹¹ másfelől a mecénás által megjelölt célokkal való azonosulást feltételez: „*anyagilag egyértelmű, hogy bukovár az egész, de biztos vagyok benne, hogy más formában, más csatornán, más dimenzióban többet kapok vissza. (...) Tehát ezek ugye erkölcsi elismerések, erkölcsi elismerések, és nem anyagiak (...) Tehát hogy az értékrend, az életminőség végüli értékrend is a helyére kerüljön*” (nagyfalvai nagyvállalkozó).

Az utóbbi ezzel szemben csak azokat, akik a helyi elit tagjaként nem materiális problémákkal, hanem sokkal inkább értelemkereséssel és az identitáskonstrukció nehézségeivel küzdenek: „*szerveződött most ilyen olvasókör, biblioterápiás társaság, ott mind a kettőben tag vagyok (...) az elengedés, a felelősség, barátság, tehát különböző emberi tulajdonságok, érzelmeknek, ott, a helyben felolvasott vers vagy novella alapján, belegondolunk, hogy akkor hogy is van ez, és akkor mindenki a saját életére levetíti. Beszélgetünk, a csoport mint motor, hogy viszi előre, az egyént mennyire szippantja be, és mennyire viszi tovább, mennyire gondolkozik még utána tovább még otthon*” (nagyfalvai nagyvállalkozó). A mecénás szolidaritás paradoxonja, hogy az identitáskonstrukció és a segítség szempontjai folyamatosan konfliktusban vannak egymással: a patrónus a kultúrafogyasztást tekinti központi szükségletnek, amihez jobb híján, legalább látszólag alkalmazkodni kénytelenek a patronáltak, miközben számukra a materiális szükségletek lehetnek kulcsfontosságúak. Ebben a konstellációban a rászoruló szempontjai háttérbe szorulnak és csupán esetlegesen érvényesülnek, miközben maga ez az egyenlőtlenség nem tematizálható a viszonyon belül.¹² Amennyiben ez az érzékeny egyensúly felborul, úgy az a támogatás teljes megvonásával fenyeget, ami végső soron egy önkényes, eldologiasító keretbe ágyazza a segítséget. E lehetőség realitása felől kevés kétséget hagy, hogy a mecénások nagyon is tudatában vannak privilegizált pozíciójuknak, és szükség esetén nem haboznak éreztetni hatalmukat: „*Nagyon keményen függenek tőlem, de nem, remélem nem érzik, hogy vissza is élek ezzel. Tehát nem, sem megalázó helyzetbe, vagy lehetetlen munkába nem hajszolom őket. (...) tegnap kocsival bekanyarodtam ide a bejáróhoz, ketten beszélgettek a hídon, megláttak, egyből elindult az ecset, meg a kalapács. Be-beszólok, be-beszólok, hogy 'ti hogyan oldanátok meg azt a problémát, amikor látjátok, hogy nagyon nagy butaságot csinált valaki, és helyre kell hozni?' És akkor tágra nyílnak a szemek*” (nagyfalvai nagyvállalkozó). A mindenki számára nyilvánvaló függési viszonyok fényében többnyire nincs szükség a hatalmi eszközök alkalmazására, éppen elég emlékeztetni ennek lehetőségére az érintetteket. Amennyiben a segítői

¹¹ Ahogy azt makrovizsgálatok igazolják, a kapcsolatok függetlenül a strukturális pozíciótól, önmagukban is erőforrásként szolgálnak (Kmetty – Koltai 2018). Ezt az általános összefüggést tovább erősíti, hogy a közösségépítésből fakadó társadalmi tőke a materiális tőkével kevésbé ellátott kontextusban különös jelentőségre tesz szert.

¹² Ennek a hierarchikus torzító hatásnak a következményeként a társadalmi kohézió növelésének szempontjai jó eséllyel háttérbe szorulnak, ami végső soron aláássa a lokális legitimitással bíró társadalmi innováció lehetőségét is (Keller et al. 2015).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

interakciókat is ezek keretezik, úgy azok értelemszerűen kevésbé képesek a strukturális kiszolgáltatottságból fakadó kontingenciákat kezelni – ennek hiányában pedig egyoldalú valóságdefinícióknak fognak alapulni.

A mecénás civil segítői interakciók mellett az identitáskonstrukció szerepe az olyan különböző szakmák esetében is felbukkan, mint a védőnői, idősgondozási vagy éppen nevelőszülői hivatás. Ezek esetében azonban nem egy hatalmas dimenziót ad a segítésnek, hanem sokkal inkább komplementer szerepet tölt be az egyébként alulértékelt munka elfogadásában. A segítés aktusai nem ritkán a hiányzó materiális elismerésért kárpótolnak: „*Figyelj, drágám, most magunk közt vagyunk, vagy írd le, mit bánom én. Anyagilag is, hogy mondjam, megélhetés, szeretet. Mert hiába jön a pénz, mikor nem érzek semmit. De én meg érzem, én meg érzem. (...) Most volt egy konferenciánk a múlt héten, nagyon sok magyar nevelőszülő volt, úgyhogy leszűrtem, mert nem vagyok hülye, mert leszűrtem, sokan a pénzért csinálják (...) én szívvel-lélekkel csinálom azt, amit csinálom*” (nagyfalvai nevelőszülő). Ahogy a segítés során szerzett élmények fontos elemeivé válnak az interakciónak, úgy differenciálási elevekként, magukban rejtik paradox tendenciák kialakulásának az esélyét is. Könnyen előfordulhat, hogy a segítés akaratlanul is elsősorban azokra fog kiterjedni, akik képesek megadni a keresett élményt (a fenti példában egy intim kapcsolatot), miközben az erre képtelenek háttérbe szorulnak vagy teljességgel kikerülnek a segítették köréből. Ez a veszély ráadásul azok esetében a leginkább reális, akik erőforrások híján kevésbé képesek élményteli interakciókban részt venni: „*ő problémás gyerek volt, de azért ezt sejtettük vagy tudtuk a kapott papírokból, amilyen hánytatott sorsa volt. (...) Valaki mindig ráfigyelt, mert sok problémája volt, úgy oldódott meg a dolog, már ha megoldódott, hogy a saját, a vérszerinti apukája visszakapta. De vele sokat szenvedtünk*” (nagyfalvai bölcsődei dolgozók). Az ilyen esetben megnő az eldologia-sító szolidaritás esélye, összefüggésben az „élménytársadalom” keretei által kijelölt várakozási horizontból fakadó kontingenciákkal: minél kényelmetlenebb az interakció, annál inkább beszűkül az identitásalapú segítés.

Az identitáskonstrukció kihívásai mellett a reflexív integrációs tér központi kihívása a leterheltséggel párosuló, státusszal kapcsolatos bizonytalanság. Az egészségügyi, szociális és oktatási ellátórendszer különböző szegmenseiben dolgozó interjúalanyok többségének alaptapasztalata volt egy kezelhetetlen, mégis rájuk rótt problémahalmazzal való szembesülés. Részletes narratívákban dolgozták ki, hogy hányféle szempontból működnek lehetetlen keretek között, miközben végső soron az ő vállukat nyomja a segítségnyújtás különböző formáinak felelőssége. Ebben a helyzetben a többség számára nem marad más opció, mint a lehetetlen terhekbe való rezignált beletörődés, ami a reflexivitás és identitás sajátos mintázatait eredményezi: „*Ha saját magamra gondolok, én a magánéletemre nem panaszkodom, inkább a munkahelyi, a stressz, a sok túlóra, én itt ezekben látom a problémát. Ez a mindenféle megfelelés és rengeteg sok elvárás, aminek már alig győzünk eleget tenni (...) Egyébként, ha így kicsit a tágabb környezetünkre gondolok, munkatársaimra, a*

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

nehéz megélhetés, anyagi problémák, minimálbéres közmunkás fizetés, beosztás, a gyerekneveléssel kapcsolatos problémák, elég soknál most már a csonka család, gyereket egyedül nevelő, vállaló anya, ebből kifolyólag is elég sok probléma van, nehezen tudják megoldani a gyerekefelügyelet, ha beteg a gyerek, nem számíthatnak senkire, nincs apa, nincs mama. Emiatt ugye a munkahelyről hiányoznak, sok a dep... ebből is adódnak problémák” (nagyfalvai pedagógus). Ahogy ebből a rövid részletből is kiderül, végeláthatatlanul tudnák sorolni a különféle egyéni és társadalmi problémákat, melyek valamilyen módon az intézményrendszeren csapódnak le.

E tehetetlenségérzés a segítői interakciók lehetőségterére is messzemenőig kihat. Abból fakadóan, hogy a siker lehetősége a horizonton sem szerepel, végső soron demotiválttá tesz, ami csökkenti a segítői szereppel való azonosulást, ami tovább rontja a sikeres intervenció esélyét. Így a munkaként végzett segítségnyújtás végső soron egy negatív spirális pályára áll: a konstans, kezelhetetlen problémátömeggel az intézmények egyre rosszabb határfokkal képesek megbirkózni. Jobb híján újabb és újabb szakértői intézményekhez próbálnának fordulni, ennek azonban az erőforrások hiányában korlátozottak az esélyei¹³: *„családsegítő szolgálattal, iskolarendőrrel együtt, tehát hogyha ilyen problémás esetek vannak, a családsegítő szolgálathoz fordulunk és velük együtt próbáljuk meggyőzni a szülőket is arról, hogy milyen buktatói lehetnek az ilyenfajta életmódnak. Hát vagy megfogadják vagy nem. Iskolarendőrünk segít ebben, tehát én azt gondolom, hogy egy olyan szociális háló van, hogy, ami nagyon hiányzik, egy pszichológus. Aki mondjuk régebben jobban, ha csak heti egy alkalommal kint volt a családsegítő szolgáltnál akkor a szülőknek is tudott segíteni, oda a gyerekek is mehettek. Hiába akarják, tehát van rá igény és akarják is megoldani, hogy legyen iskolapszichológus, nem jön falura iskolapszichológus. Annyira túlterheltek, hogy aki van, elmegy más vonalra és nagyon nehéz szerezni segítséget” (nagyfalvai intézményvezető).* Hiába merül fel igényként, a reflexív intézményi megoldások ebben a helyzetben óhatatlanul az irreális ábránd kategóriájába helyeződnek át. Ezek hiányában pedig végső soron marad a tehetetlenség beismerésével felérő gesztusként, a társadalmi problémák rendvédelmi kérdésként való átkeretezése. A segítői interakciók fegyelmzési helyzetté való átfórmálása érzékelteti, hogy miként sikkadnak el az esetlegesen felbukkanó egyéni és intézményi reflexív kísérletek: lehetetlenségük tapasztalata egy eldologiasító szolidaritási paradigma irányába tolja el a cselekvők várakozási horizontját, amiben ha tényleges segítség nem is, de legalább a látványos zavarok nyilvánosságából történő száműzése lehetségessé válik. E szolidaritási paradoxon értelmezésekor egyaránt utalhatunk a jóléti állam szintjén jelentkező szemléleti és erőforrással kapcsolatos hiányosságokra, melyek összességében kezelhetetlen kontingenciával terhelik meg az ellátórendszert.

¹³ A 2010-es évek redisztribúciós folyamatainak elemzése feltárja, hogy az ellátórendszer legtöbb szegmensében folyamatos forráskivonás volt tapasztalható (Czibere et al. 2017). Ebben az értelemben a lokális tapasztalatok a makroszintű erőforráscsökkenés folyamatába ágyazódnak.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Ráadásul ezek az esetlegességek korántsem csak a szakmai tevékenységen belül mutatkoznak meg, hanem azon túl a személyes élethelyzet bizonytalanságaiban is. Annak ellenére, hogy a közösségen belül legalább középosztályi pozícióba voltak sorolhatók, az ellátórendszerben dolgozók egyszerre számoltak be materiális nélkülözésről és a szimbolikus elismerés hiányáról: *„Mi a férjemmel mind a ketten dolgozunk, két gyerkőcöt nevelünk és hiába falusi életszínvonalhoz szoktunk, meg nincsenek túl nagy igényeink, nem mondhatnám, hogy olyan könnyű. Tehát vannak anyagi nehézségek, vannak munkahelyi problémák és nem egyszerű kijönni a fizetésünkből. Nem élünk luxusban, nem élünk nagylábon, de elég nehéz a gyerekeknek mindent előteremteni”* (nagyfalvai művelődési ház dolgozója). Annak megítélése, hogy ez az érzület objektíve mennyire tekinthető megalapozottnak, külön vizsgálódásokat igényelne, annyi tanulság viszont a rendelkezésre álló adatokból is leszűrhető, hogy a relatív depriváció tapasztalata mellett, a hiányzó biztonságérzet is meghatározó tapasztalatként bukkant fel. Ebben a helyzetben pedig különösen fontos, hogy a közösség elismerési viszonyai sem szolgáltatnak elegendő alapot valamiféle stabilitást kifejező megbecsültséghez: *„nem csak abból áll, amit sokan látnak, hogy bicikliztetnek, hanem megterhelő. lelkiileg is megterhelő tud lenni (...) Amit én nagyon szeretnék, hogy főntebb, akik főntebb vannak, ők belássák, hogy ez munka, hivatás, és hogy nem egyszerű. Tehát nem, az egész szociális szféra nem igazán van elismerve, én úgy gondolom. Országos szinten. Sajnos. Pedig hogyha mi nem lennénk, illetve bármelyik szociális ágazat, nagy problémák lennének”* (nagyfalvai szociális szolgálat munkatársa).

A relatív depriváció és a megbecsülés hiányának kombinációja önmagában is fokozza a túlterheltségből fakadó demotiváltságot, miközben ezen túlmenően további paradoxonok forrásává is válik. Az ellátórendszerben dolgozók számára a rászorulóknak versenytársként mutatkoznak meg, akikkel végső soron közös erőforrásokért kell megküzdeniük: *„az anyagiakra vezethető vissza az összes társadalmi ellentét én szerintem, mert, mert mit lát a dolgozó ember, amikor van itt a csomagosztás? És ezt tapasztaljuk mi is. Tehát én is ugyanúgy. Én is gyermekvédelmis voltam, például kiestem a rendszerből, meg a dolgozó csajok. Hát nyissuk már fel – felvettem az egyik anyuka csomagját – nézzük már meg, hogy mi van benne, és akkor látjuk, hogy rizs, cukor, olaj, tehát minden, ami kell, amit nekünk meg kell venni, ők ingyen kapják. Tehát valamilyen szinten ez dühíti őket”* (kisfalvai gyermekvédelmi munkatárs). Az efféle rivalizálás belátható paradoxonokkal terheli meg a segítői interakciókat: minden egyes helyzetben azzal a nem feltétlenül tudatosuló kérdéssel kell szembenézniük az ellátórendszerben dolgozóknak, hogy miért épp a másik kapja a segítséget, nem pedig ő?¹⁴ A túlterheltség és elismeréshiány mellett ilyenformán szüntelen morális dilemmával is küzdenek, ami nem hagyja érintetlenül a segítői és rászorulóknak közötti

¹⁴ Ehhez hasonló paradox mechanizmusokat részletesen vizsgálták a segélyezési politikák vonatkozásában, melyek egyszerre voltak hivatottak az alsó középosztályt megóvni a lecsúszástól és megélhetést biztosítani a leginkább deprivált (romák által felülreprezentált) rétegeknek (Szalai 2007).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

személyközi viszonyokat sem. Az utóbbiak perspektívájából a strukturális okokkal összefüggő relatív depriváció a középosztálybeliek irigységeként fordítódik le: „*Tehát hogy az idegi irigység néha visszacsap itt (...) konkrétan ki lett mondva ez, hogy itt a településen még ki se alakult a gyerekház, el se indult, de már jönnek a hangok, hogy már megint a cigányok kapnak valamit*” (kisfalvai lakos). Az erőforrások feletti rivalizálás ezen a ponton az előítéletek és interetnikus konfliktusok kiéleződését eredményezi, tovább csökkentve az ellátórendszer hatékonyságát. Ezek a jelenségek érzékeltetik az új típusú kiszolgáltatottságokból fakadó kontingenciák következményeit: minthogy ezek nem csupán a legszegényebbeket, de a középosztályt is érintik, így a két csoport interakciójaként megvalósuló segítői interakciókat is túlterhelik.

Ahogy néhányan megfogalmazzák, e bizonytalanság ráadásul korántsem csak interetnikus kontextusban mutatkozik meg, sokkal inkább a társadalmi igazságosság lehetőségébe, vagyis egy becsületesen szerzett, kiérdemelt magántulajdonba vetett hit válságaként: „*Na most jutott is, maradt is, mindenki megnyerte a magáét. Én viszont zsebre tettem majdnem százezer forintot ebből úgy, hogy nem kellett kiadnom. (felröhög) Akkor ugye itt van ez a vár a hátad mögött. Ezt egy évig építettem. Hát lényegébe egy olyan három hónap alatt kész is lett volna, ha csak ezzel foglalkoztam volna, de ugye közbe még megoldottam a magam dolgát, eljártam dolgozni, még megtettem itthon is ami meg kell, lásd: feleség van, satöbbi van*” (kisfalvai lakos). Minthogy minden szerzés, beleértve a sajátot is elsősorban ügyeskedés és csak másodsorban kemény munka vagy érdem eredménye, így sokak számára bármiféle meritokratikus rend elképzelhetetlen. Ez pedig nem csupán a piac illúzióját ássa alá, de legalább annyira a reciprocitását is: „*ugye ez is egy jó magyar közmondás, hogyha megdöglik a tehenem, akkor dögöljön meg a szomszédé is. Tehát ezt azért, ezt azért a magyar emberek – és ez egy magyar közmondás – ezt a magyar emberek nagyon tudják vinni. Tehát ez, hogy adni valakinek, ez nincs benne egyébként a magyar kultúrában. A kapni se egyébként, mer az is szégyen a magyar embernek. De az adni sincs benne normálisan. Tehát a roma családok ebből a szempontból egy példa lehetne a magyaroknak*” (kisfalvai védőnő). Ilyenformán – elsősorban a magyarok között – a tulajdonhoz való viszony többszörösen terheltnek tekinthető: se kiérdemelni nem lehet, se segítségként adni vagy kapni. Minthogy a szolidaritási hálózatokban az erőforrások piaci vagy reciprok viszonyokon keresztül történő cseréje elkerülhetetlen, így ez a paradox percepció elemi szinten ássa alá azokat.

Összességében a reflexív integrációs mechanizmusok terében szerveződő szolidaritást egyaránt jellemzik az identitáskonstrukcióval való összefonódásból fakadó paradoxonok (a mecénás és segítő szerep konfliktusai, a rászoruló saját preferenciái szerinti szelekciója), a reflexív intézmények szűkös erőforrásokból fakadóan korlátozott mozgástere (kezelhetetlen segítői problémák rendvédelmi kérdésként való átkeretezése), a leterheltség kezelhetetlen fokának demotiváló hatása (defetista beletörődés), a relatív depriváció és bizonytalanság miatti önkéntelen rivarizálás a rászorulókkal (látens konfliktusok), valamint a tulajdonnal kapcsolatos ambivalen-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ciák (piaci és reciprocitási illúzió válsága). E paradoxonok különbözőképpen bár, de egyaránt magukban rejtik az eldologiasodás és az előítéletek által torzított segítői hálózatok újratermelődését, miközben magukon viselik a jóléti állam, individualizáció és az új strukturális kiszolgáltatottság kontingenciáit.

SEGÍTÉS A PIAC ÉS A BÜROKRÁCIA SZORÍTÁSÁBAN – SZOLIDARITÁS A KIBERNETIKAI INTEGRÁCIÓ TERÉBEN

Míg a konzerváló integrációs logika közösségi, a reflexív pedig az egyéni és intézményi aktorok intencionális stratégiáihoz kapcsolódó segítői hálózatok formálódását teszi lehetővé, addig a kibernetikai integrációs logika a rendszerszerű, automatizált mechanizmusokon alapuló szolidaritásért felelős. Ugyanakkor az egyéni cselekvők szemében megmásíthatatlannak tűnő adottságok mentén szerveződő segítői interakciók sem mentesek a belső ellentmondásoktól: a rászorulóknak szükségletei egyaránt konfliktusba keveredhetnek az intézmények finanszírozásáért felelős piaci szempontokkal, valamint az adekvát intervenciókat meghatározó szakértői szemantikákkal. Legnyilvánvalóbb formában ez az ellátórendszer privát cégeinek gyakorlatában mutatkozik meg: *„Annyiban jobb nekünk, hogy magánintézmény vagyunk, hogy megválogathatjuk, hogy kiket veszünk föl. Lehet, hogy egy kicsit esetleg szegregáció-nak is számítana ugye. Vagy, de mert az önkormányzati intézményekbe fölvesznek mindenkit, és hogy mondjam, ha az idős nem tudja kifizetni a havi díjat, akkor az önkormányzatnak be kell hajtania a gyereken. És hiába van a szülőtartás nem akar, mert ő nem kapta meg. Tehát ugye vannak problémák”* (nagyfalvai idősek otthona munkatársa). Azáltal, hogy ezek a szolgáltatások egyszerre illeszkednek az állami társadalombiztosítási rendszerbe és a piaci szektorba, azok eltérő prioritásából fakadóan többféle paradox tendenciával is terheltek.

A piaci logika explicit megjelenése a segítői folyamatban mindenekelett amiatt okoz konfliktust, hogy nyílttá válik a – szolidaritási viszonyokban egyébként rejtett módon meglévő – profitabilitás szempontja. Ennek következtében nem csak azok körét szűri meg az intézmény, akik meg tudják fizetni a gondozási költségeket, hanem a szolgáltatások esetében is folyamatosan mérlegeli, hogy mi az, ami rentábilis.¹⁵ Egy ilyen kalkulus perspektívájából a rászorulóknak eldologiasító perspektívában jelennek meg, akikhez való viszonyt a standardizált szükségletek, valamint a szerződésben rögzített szolgáltatások keretezik: *„Megpróbáljuk, tehát van olyan, amit nem szabad. Tehát munkaidő után nem mehetnek a gondozónők. De hogyha éppen arról van szó,*

¹⁵ Az ellátórendszer mellett az olyan társadalmi integrációt és mobilitást segítő hivatott programokban, mint a Szociális Földprogram is egyre több konfliktust okoz a 2010 utáni időszakban a piaci és workfare szempontok előtérbe kerülése: míg korábban az ehhez hasonló kezdeményezések a leginkább deprivált helyzetben lévők önellátására irányult, a közelmúltban piaci kritériumok kerültek előtérbe (Csoba 2017).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

hogy nagyon rosszul van, vagy valami, de akkor úgy is átmegegy a gondozónő. A magány szempontjából a családot pótolni nem tudjuk (...) Nem itt él a család, dolgozik a család, ugye sajnos sokat oda vannak, eljárnak dolgozni, nincs úgy idő már. Ugye az időseknek meg ez a heti egy-két alkalom kevés. Örülnek a gondozónőknek, amikor jönnek. Van, aki annak is örül, hogy benéz. Van, akinek az a megszabott egy óra hossza is kevés” (nagyfalvai önkormányzati idősgondozó). Az érintettek perspektíváját felvillantva kiderül, hogy miközben nagy skálán mozoghatnak az olyan eszközráfordítást nem igénylő szolgáltatások, mint a beszélgetés és társaság, a piaci logika által meghatározott mértéken túl nincs mód ezek differenciált biztosítására. Ebben az értelemben a jóléti állam finanszírozási korlátai a szociális munka gyakorlatában is kontingenciát szülnek: végső soron a gondozást végzők személyes morális döntésén múlik, hogy mit minősít „rendkívüli” esetnek, amikor munka idején kívül is segítő. Ahogy az ellátórendszer áttolja a morális szintre a kontingencia kezelését, úgy a piaci és segítői logika konfliktusa végső soron a privát szabadidő feláldozása és a rászorulóknak igényeinek ignorálása közötti választás elé állítja a gondozókat.

A jóléti állam szolgáltatásainak kiszervezése piaci, civil és egyházi intézmények körébe másfelől sajátos rivalizálással terheli meg az ellátórendszert. Minthogy ezek az aktorok ugyanazért a normatíváért versenyeznek, így nem ritka, hogy egymást rejtett vagy nyílt ellenségességgel kezelik: „Az ellátás szerintem nálunk az úgy jó, mindenkinek maga felé hajlik a keze, de szerintem nálunk elég jó az ellátás. Nyilván az, hogy vannak az egészségügyi intézmények ott esetleg jobban falakba ütközünk. Ott vannak az időpontok, a várólista, vagy az, hogy ahogyan az idősekhez állnak. Pláne van olyan, hogyha látják, hogy intézményből jött, akkor eleve lekezelően bánnak vele. Azzal a beteggel, aki intézményből jön, mondják, hogy »ó otthonból jött?«. Nem tudom, miért van ez a sztereotípa” (nagyfalvai idősek otthona munkatársa). Míg az önkormányzati intézmények neheztelnek a privát intézményekre amiatt, hogy a piaci alapon működők lefölözik a fizetőképes, vagyis könnyebben gondozható érintetteket, addig mindketten neheztelnek az egyháziakra, melyek magasabb normatívát kapnak ugyanazért a szolgáltatásért. Így nem meglepő az sem, hogy a szakmai tapasztalatcserére lehetőséget kínáló alkalmakkor is felemás hangulat az uralkodó: „Szoktunk beszélgetni, szóba állunk, egymásnak tanácsokat adni. Vannak tréningek, tréningeken részt veszünk. (...) Nem egyszerű.” (nagyfalvai önkormányzati idősgondozó). Az ellátórendszer szakemberei közti rejtett rivalizálás a segítői gyakorlatok funkcionális javulását ássa alá, amennyiben egyszerre von el energiákat az elengedhetetlen együttműködéstől és akadályozza az esetleges jó gyakorlatok terjedését.

E paradoxonok ellenére a piaci logika mégis meghatározó eleme a szolidaritási hálózatoknak, nem függetlenül attól, hogy egy egyébként erőforráshiányos strukturális pozícióban az ellátórendszer fejlesztése rejti magában a stabil munkahelyek

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

és akár a vállalkozás lehetőségét is.¹⁶ Ahogy az ágazatban dolgozók egyöntetűen utalnak rá, az önkormányzat aktív szerepet vállal a szociális vállalkozások beindításában: „Tehát mi itt a településen az önkormányzattal, a helyi szolgáltatókkal nagyon jó kapcsolatban vagyunk, a polgármester is nagyon segítőkész mindennel” (nagyfalvai idősek otthona munkatársa). Ugyanakkor ennek a támogatásnak megvannak a saját szempontjai, melyek nem teljesen függetlenek a politikai érdektől: „A hivatalból segítséget kapunk, (...) az idősek részére favágást, illetve fűvágást biztosít, ami nagy segítség, mert ugye a gondozónők faladatába nem tartozik bele, de mégis meg kell csinálniuk” (nagyfalvai önkormányzati idősgondozó). Beszédes, hogy a kiemelt segítői formák egyrészt valamilyen módon a nyilvános terekhez kötődnek (a házak látható részének rendben tartása), másrészt olyan feladatokra irányulnak, ami bár hivatalosan nem dolga a gondozóknak, de önkormányzati segítség híján, mégis rájuk testálódna. Mindezek ellenére, konszenzuális az álláspont, miszerint helyes, hogy az önkormányzat befektetési lehetőségként tekint a szociális szolgáltatói szektorra. Ezt bizonyítja mindenekelőtt, hogy sokan vannak azok is, akik személyes mobilitási pályájukat is ennek keretei között tudták beindítani: „Előtte közmunkás voltam, itt a hivatalban, itt dolgoztam. (...) hát, mondtam, ez nekem nem életszínvonal, én ezt nem akarom csinálni. Jött ez a lehetőség, ez a tanfolyam, jelentkeztem, és azóta ez vagyok már, nevelőszülő (...) én előtte megkérdeztem a polgármestert, a gyámügyi tanácsadót, mondom mit szólnak hozzá, hogy én ezt el szeretném végezni? Mondom, támogattok? Azt mondja (...) ezerral támogatunk téged” (nagyfalvai nevelőszülő). Ez a példa korántsem egyedi, amennyiben többen beszámoltak arról, hogy a közmunkás létből valamilyen szociális foglalkozás irányába tudtak kimoszdulni. Miközben ez személyes szinten mobilitást jelent, többféle paradoxonnal terheli meg a rendszert.

A leggyakrabban hangoztatott bírálat szerint egy mesterségesen felduzzasztott és ennyiben fenntarthatatlan rendszert eredményez, ami nem képes saját előfeltételeit biztosítani, így a bizonytalan támogatási forrásoktól függővé teszi a közösséget: „Tehát tulajdonképpen nem gyarapodtak a munkahelyek, a legnagyobb munkaadó az önkormányzat. Ami megpróbált orvosolni ezen, az elsősorban az volt, hogy a szociális szférában nyíltak lehetőségek, pl. házi gondozás. Itt az egy főre eső átlaghoz képest négyszer annyi embert foglalkoztatnak, az más kérdés, hogy ennek valóban van-e megalapozottsága (...) Mondhatjuk így is, hogy ezeket a családokat életben tartja a mi adóforintjainkból (...) A hatáskörével kapcsolatban nekem vannak kétségeim, ezt el is mondtam neki, egy nagy rózsaszín lufinak tartom, és az erre elköltött százmilliókat. Mint amikor gyöngyöket szórnak a disznók elé. Próbálunk nyújtani valamit valakinek, aki ezt nem tudja kihasználni, nem tudja kiaknázni, nem tud élni vele, értékelni ezt az egész dolgot. Mi működtetünk rendszereket, amíg forrás van benne, addig mozog, de

¹⁶ Ez óhatatlanul azzal a következménnyel is jár, hogy a jóléti intézmények működtetésének szempontjai elválaszthatatlanul összefonódnak az önkormányzat politikai céljaival, valamint a rendies érdekesség keretek érvényesítésével (Schwarcz – Szőke 2014).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

*nem lesz önjáró ez a rendszer” (nagyfalvai egészségügyi dolgozó).*¹⁷ A kiinduló problémát e diagnózis szerint az okozza, hogy fizetőképes vásárlók híján nincs valós piaci viszonyok kialakítására lehetőség a faluban. Így az önkormányzat válik a fő munkáltatóvá, jobb híján a szociális szektorra terhelve rá a munkaerőpiac fenntartásának terhét – ez azonban alapvető paradoxonnal terheli meg a rendszert. Amennyiben a szolidaritás lehetőségét magában rejtő intézményrendszer egyúttal a piacot helyettesítő rendszer is lesz, két ellentétes érdek feszül egymásnak: az ellátórendszer mint munkaerőpiac felől abban érdekelt az önkormányzat, hogy a rászorultak stabil bázisa jöjjön létre, akiket nem csupán minél hosszabban, de egyúttal minél problémamentesebben is lehet gondozni; ezzel szemben a rászorultságot megszüntetni kívánó intervenció abban érdekelt, hogy folyamatosan rotálódjanak a megsegítettek.

Az előbbi szempontok mentén szerveződő szolgáltatásokat alapvetően a kiismerhető és jól kontrollálható rászorulókkal való foglalatosság motiválja, ami nem csupán a rendies keretek közé integrálódni hajlandó, „érdemes” szegények rekrutálását valószínűsíti (vö. kizáró konzerváló integrációs tér szolidaritási mintázatai), hanem emellett az ő állapotukon való változtatás motivációjának hiányát. Ennek következtében a megvalósult segítői interakciók nem ritkán alacsony minőségűek, vagy egyenesen látszatz megoldásokon alapulnak: *„Itt a szociális szférában sokan nem tudom, hogy ha nem ott dolgoznának, akkor nem tudom, hogy hol dolgozhatnának, nagy eséllyel sehogy (...) Sokan vannak dilettánsok. Aki a házigondozásban van, annak erősen megkérdőjelezhetőek a kvalitásai, rájuk nem nagyon lehet építeni. Nem akarok megbántani általánosságban mindenkit, nem biztos, hogy én őket alkalmaznám. Elmegy az egyik idős emberhez, elrötyög, de ha ténylegesen munkát kellene végeznie, akkor elmegy, mert neki erre nincs ideje” (nagyfalvai egészségügyi dolgozó).* Az önkormányzati szolidaritási hálózatok rejtett érdekkonfliktusa amellelt, hogy kontraszelekción eredményez a dolgozók kiválasztásakor, egyúttal a munkavégzés elhivatottságát is veszélybe sodorja. Ennek következtében olyan eldologiasító segítői interakciókat valószínűsít, melyek közönyösek a rászoruló szemponjtjai iránt.

A piaci szempontok torzító hatása mellett a szakértői logika szerint eljáró ellátórendszernek a saját működésén belül is meg kell küzdenie legitimációs kihívásokkal. Az oktatási rendszerben dolgozók általános tapasztalata volt a túlbürokratizáltságból és centralizáltságból fakadó egyszerre felesleges és megterhelő elvárások. Ez egyrészt energiákat von el az érdemi munkától: *„Rengeteg a dokumentáció, nagyon sok a dokumentáció” (nagyfalvai pedagógus);* másrészt diszfunkcionális döntéseket eredményez: *„Ha a törvényeket megalkották, mondjuk a 2. kerületben, Budapesten, és erre nincs visszajelzés, hogy ez nem jó, akkor azt mondják, hogy minden rendben*

¹⁷ Az ellátórendszer önkormányzati szükségletekhez való igazítása általánosan is dokumentált jelenség: ahelyett, hogy a rászoruló szemponjtjai alapján szerveződnenek, a szolgáltatásokat az azokat „működtető” önkormányzatok, civil és egyházi szervezetek és az államilag finanszírozott férőhelyek elosztásáért felelős szervek határozzák meg” (Goldman et al. 2016: 376).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

van” (*nagyfalvai egészségügyi dolgozó*). Az adminisztratív rendszerrel összefüggő diszfunkciók következtében maguk az ellátórendszer működtetői is eldologiasodott szerepbe kerülnek. Ez egyfelől önmagában is megterheli a segítői helyzeteket: azok magától értetődő horizontjaként egy automatizált, az egyéni szükségletekre reflektálni képtelen keretrendszert jelöl ki. Másfelől ellenállást is szül: minthogy a részletekbe menő ellenőrzés azt fejezi ki, hogy az ellátórendszer nem bízik végrehajtóiban, így ez utóbbiak sem látnak okot arra, hogy elismerjék a hierarchiában felettük állók kompetenciáját.

A kontrollt biztosítani hivatott helyzetekből ennek megfelelően megpróbálják kivonni magukat: *„kiküldték a sok emailt, hogy ki az, aki jövőre tanfelügyeletet kap. Nyár előtt két nappal. Teljes káosz még ez, de annyira nem görcsölünk. (...) olyat is hallottam, hogy valaki mondta, hogy ameddig nem kötelező a minősítem, addig számíthatok rám, de amikor kötelező lesz, azonnal felmondok és elmegyek. Nem akarják azt a hatalmas munkát, meg stresszt, amivel jár. (...) Nem azt nézik, hanem a papírmunkát. Bejönnek két foglalkozásra, nekem ne mondja senki, hogy három idegen, az alatt a kétszer 45 perc alatt leszűri, hogy te 30 évig mit dolgoztál. Rádásul nem is óvónők”* (*nagyfalvai óvopedagógus*). Ilyen feltételek mellett a funkcionális javulás perspektívája által szervezett kibernetikai segítői hálózatokban elkerülhetetlenül paradox mechanizmusok indulnak be: miközben a rendszer működését felülről meghatározó aktorok a teljesítményoptimalizálás perspektívájából egyre differenciáltabb feladatokat jelölnek ki és várnak el a végrehajtóktól, addig ez utóbbiak egyszerre élik meg adminisztratív túlterhelésként és a megbecsülés megvonásaként a rendszeren belüli hatóságok kontrolltörekvéseit. A szakértői rendszer legitimációs válsága egyszerre hordozza magában a jóléti állam túlságosan merev intézményrendszeréből fakadó kontingenciáknak, valamint általában a szakértői tudásba vetett bizalom megingásának nyomát. Ezen esetlegességek eredményeként a szolidaritás rendszerszerű mechanizmusai nem egyszerűen védtelenek lesznek a piac, valamint a kizáró közösségi szolidaritás felől rájuk nehezedő nyomással szemben, és képtelenné válnak az egyéni és intézményi reflexivitás beépítésére, hanem egyúttal belső diszfunkciókkal is megterhelik a szolgáltatásokat, melyek így potenciálisan hiteltelenné válnak a működtetők és kliensek számára egyaránt.

Összességében a kibernetikai integrációs mechanizmusok terében szerveződő szolidaritást egyaránt jellemzik a piaci logikából fakadó belső (profitabilitás mint a szelekciót és az ellátás minőségét meghatározó korlát) és külső (rivalizálás a normatíváért) konfliktusok, a szociális ellátórendszer szolgáltatási és munkaerőpiaci aspektusai közti inkompatibilitás (*status quo* látens fenntartása), valamint a bürokratikus terheléssel összefüggő ellenállás (szakértői hierarchia legitimációs válsága). E paradoxonok következtében az eldologiasodás (vö. piaci, illetve adminisztratív kolonizáció) és előítéletek (vö. piaci szelekció) esélye egyaránt megnő. Eközben a jóléti állam és a szakértelem válságából, valamint az új típusú kiszolgáltatottságokból

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

fakadó kontingenciák egyaránt korlátozzák az ellátórendszer keretei között szerveződő segítői hálózatok hatékonyságát.

NEGATÍV KÖLCSÖNHATÁSOK SPIRÁLJÁBAN – A KÜLÖNBÖZŐ INTEGRÁCIÓS LOGIKÁK METSZETÉBEN SZERVEZŐDŐ SZOLIDARITÁS PARADOXONJAI

A különböző integrációs logikák nem csupán önmagukban jelölik ki a szolidaritás lehetőségterét, hanem egymással kölcsönhatásban is. Az alábbiakban e hatásokat tekintem át, elsőként a konzerváló integrációs logika expanszív tendenciáira, másodikként a reflexív és kibernetikai integráció közötti inkonzisztenciákra térve ki. A falu véleményformálói közül többen is kiemelik a gazdag kulturális életet, ami egyaránt magába foglal ismeretterjesztő előadásokat, közös beszélgetéseknek teret adó olvasóklubot, népművészeti és színjátszó kört. Ugyanakkor, amint megpróbáljuk lehatárolni az autonóm reflexiót és a demokratikus nyilvánosságot facilitáló reflexív integrációs logikán alapuló szolidaritás terét, nehézségekbe ütközünk. Nem csupán azért, mert e hálózatok tagjai átfedésben vannak a gazdasági és hatalmi kulcspozíciók birtokosaival, hanem még inkább azért, mert e két területet maguk sem választják el egymástól: *„Egészen más a Facebook, egészen más mikor személyes, a nonverbális jelekből is leveszi az ember a kommunikáció lényegét. Érzik a hiányát, annak hogy a közösségi terek szűkültek, kevesebb van belőle. Én legalábbis érzem, mert ami rendezvényeket, itt a baráti körnek szervezek, ez pontosan erről szólna: hogy jöjjön el az is, akivel nagyon régen találkoztam, az is, akivel tegnap, és akkor, hű nézzük már, hát most nem is olyan jó kapcsolatban vannak egymással, hát csak piszkáljuk már meg, hogy hátha, vagy eldurvul ez a helyzet vagy kisimul”* (nagyfalvai nagyvállalkozó). A kulturális és közéleti rendezvények ebben az értelemben elsősorban a falu elitjének informális találkozási helyeként szolgálnak. Az itt formálódó nyilvánosság abban az értelemben a nyílt hatalmi reprodukció színtere, hogy informális keretek között itt dőlnek el a falu életét meghatározó kérdések. Ahogy egy elitbe sorolható interjúalany megfogalmazza: a település a *„saját szemétdombom”*, ami nem nagy ugyan, de mégis otthonos, elsősorban amiatt, mert míg ő *„anyagi, erkölcsi és politikai értelemben független”*, addig tőle *„kőkeményen függnék”* (nagyfalvai nagyvállalkozó).¹⁸

Az elit nyilvánosságának színterei privilegizált pozíciókhoz köthetők nem csupán abban az értelemben, hogy meghívásos alapon lehet bekerülni, hanem még inkább azért, mert csak az elit engedheti meg magának megszervezésüket. Ahogy arra többen is utalnak, a középosztályba tartozók hétköznapjait olyannyira lekötik a materiá-

¹⁸ E függés általános tetjei az agrárszektorban lezajló strukturális átalakulások világítják meg: ezeket egyszerre jellemzi a koncentráció és a kistermelői életmód ellehetetlenülése (Kovács 2018). Mindezek következtében a falvak strukturális viszonyait általánosságban a helyi függési hálók kialakulása jellemzi, ami egybevág az érintettek tapasztalataival is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

lis újratermelés önkizsákmányoló folyamatai, hogy nincs alkalmuk kitörni az atomizáltságból¹⁹: „Nagyon, nagyon begubóznak az emberek, nagyon befele élnek. Nem nagyon osztják meg a problémáikat, nem nagyon járnak közösségbe. Nem nyitnak kifele, nem nyitnak kifele. Tartanak az éhségtől (...) olyan kizsigerelést végez szemben, hogy öt hónapra előre minden hétvégéje be van írva, hogy továbbképzés, család, munka” (nagyfalvai kisvállalkozó). Ebből fakadóan a művelődés, kulturális fogyasztás és közös reflexió egyaránt a kiváltságosok privilégiuma marad. A középosztályi nyilvánosság utolsó színterei között a pálinkafőzde és a kocsmá maradt meg, melyeknek ugyanakkor megvannak az alkoholizmus veszélyével összefüggő stigmái: „Nagyon kevés közösségi hely maradt. Természetesen a kocsmá is ilyen lenne, a kocsmá is ilyen lenne, nincs is semmi baj evvel, mert nagyon sokan tényleg azért mennek, hogy megisznak egy sört, és ‘Mit hallottál?’. Tehát, csak ugye az elég pejoratív, hogy akkor járok a kocsmába, meg azért, ha már megyek akkor fogyasztani is kell, és akkor már biztos alkoholizál, biztos részeges, satöbbi” (nagyfalvai kisvállalkozó).

Mint ahogy a reflexió és nyilvánosság terei a rendi viszonyokat képzik le, így végső soron felerősítik a kizáró közösségi szolidaritás hatásmechanizmusait: ahelyett, hogy korrekciós lehetőséget kínálnának, becsatornázza az egyébként elnémitott társadalmi csoportok hangját a segítői hálózatokba, egy újabb falat húznak fel.²⁰ Ebben az értelemben az utolsó akadályok is elhárulnak a konzerváló integrációs logika keretei között szerveződő szolidaritás expanziója elől: azok a társadalmi csoportok sem képesek befolyásolni annak horizontját, akik egyébként a legközelebb állnak hozzá. A reflexió terét gyarmatosító konzerváló szféra paradoxonja, hogy az erőforrások felett rendelkezők el vannak zárva a rászoruló perspektívájától, mint ahogy a nyilvánosságban csak olyan érintkezések lehetségesek, melyek fentről lefelé irányulnak, egy hierarchikus logikát követve. Ez az összefüggés ráadásul nem korlátozódik a gazdasági vagy civil szereplőkre, hanem áthatja a szakértői rendszerek működtetőinek habitusát is, akik hajlamosak afféle népművelésként tekinteni munkájukra, infantilizálva a klienseket: „Tehát kell őket figyelni, illetve ellenőrizni, kéz alatt tartani, és akkor nincs elkanászosodás. Igazából ennyi, vezetni kell őket, mint a gyerekeket” (nagyfalvai védőnő).²¹ Ilyenformán azt lehet mondani, hogy a rendies logika egyaránt

¹⁹ Ahogy azt reprezentatív kutatások részletesebben elemzik, a bizalmi kapcsolatok alacsonyabb száma jellemzi a kistéleplüléseken lakókat, függetlenül a strukturális változóktól (Csurgó et al. 2017: 194).

²⁰ A kizáró rendies logika érvényesülésének makroszintű következménye a tartósan deprivált rétegek és a jövedelmi szegények közötti távolság növekedése, más szóval a mélyszegénységben élők további leszakadása (Branyczkai – Gábos 2018). Noha ennek nyomait elsősorban Kisfalván tapasztaltuk, ezen általános tendenciák kijelölik a nagyfalvai dinamikák tétjét is.

²¹ Ugyanez a tendencia érvényesül az önkormányzatok segélyezési politikájának átalakulásában: az elmúlt években a „nagyobb szociális biztonságot jelentő, rendszeres támogatási forma súlya csökkent, miközben – az egyéb támogatások térnyerésével – egy alapvetően eseti jellegű ellátási forma súlya nőtt meg” (Kopasz – Gábos 2018: 347). Mindez azt jelenti, hogy egyre nagyobb tér nyílt a segélyezéspolitikán belül a kiszámítható, alanyi juttatások helyett, egyéni elbíráltástól függő, és ennyiben önkényes döntések számára.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

expanzív nyomás alatt tartja a reflexív és kibernetikai szolidaritási hálózatokat, lá- tens vagy manifeszt módon részt vállalva azok szervezésében.

E gyarmatosító folyamatoknak ugyanakkor nem csak az alul lévők lesznek kár- vallottjai, hanem a helyi elit is. Ahogy azt többen is megfogalmazzák, az a rendi hier- archia, melynek fenntartásában érdekeltek több dimenzió mentén is, legitimációs válságba került. Ilyenformán nem csupán az okoz gondot, hogy expanzív logikaként beszűkíti a reflexió tereit, de emellett eredeti funkcióját is egyre kevésbé tudja ellát- ni, vagyis képtelenné válik egy magától értetődő társadalmi rend fenntartására. A le- gitimációs válság egyik leggyakoribb keretezése az intergenerációs és interetnikus különbségekből fakad: *„Nem látok ambíciót a fiatalokban, hogy hova akarnak eljutni. Egy tizenévesnek valószínűleg nincsenek kiforrott gondolatai, amivel nincs is baj. De se tudásszomj, se szorgalom, se kitartás, se akarat, valamiféle nihil van. Kifejezetten saj- nálom ezt a generációt, nekik nincsenek emlékeik, nem mennek kirándulni, biciklizni, nem rekesztik el a patakot. Ezekbe nekem gyerekkoromban részem volt. Ezeknek az embereknek nem lesznek átélte emlékei, és nincsenek ambícióik. És akkor megkérdem, mégis mit szeretne, de nem tudja. Tanulni nem akar, dolgozni nem akar, és ezek valamennyire összefüggenek egymással”* (nagyfalvai egészségügyi dolgozó). Mások az információs társadalom kihívásaira utalnak: *„rettenetesen elmagányosodnak, és nem is vágnak, vagy van valami belső szorongás és nem is mer, vagy nem is akar, vagy nem is tudna, mondjuk nem tud itt megszólalni, vagy nem akar megszólalni. Szerintem ez inkább elmagányosítja őket, hogy mindig csak a telefon van partnernek, meg a Face- book van partnernek”* (nagyfalvai könyvtáros).

Ahogy ebből a sommás ítéletből kiderül a fiatalokra (illetve ahogy más részle- tekéből kiderül, a romákra is) sokan úgy tekintenek, mint akik egy teljesen másik, valójában értelem nélküli világban élnek²². Amellett, hogy ezt önmagában is sajná- latosnak minősítik, különösen problémássá azokban a helyzetekben válik, amikor az idősebbek megpróbálják érvényesíteni saját tapasztalati terük alapján elvárt te- kintélyüket, azonban rendre kudarcot vallanak: *„Az iskola életében a fegyelmetlen- ség. A gyerekeknek a megfoghatósága. Azt tapasztaljuk, hogy az évek során ez egyre rosszabb. (...) elkezdődött az a vonal, hogy egy kicsit úgy látom, hogy azt gondolják a szülők, hogyha meg van határozva a gyerekeknek, hogy mit csináljanak, úgy rosszat tesznek vele, pedig nem így van. Kellene, hogy a gyerekeknek a megfelelő irányt a szülő határozza meg, ő döntsön a dolgokban és ezt egyre kevésbé tapasztaljuk. Ráhagyják a gyerekekre a döntés jogát egész kicsi kortól és egészen komoly fegyelmetlenséghez vezet ez”* (nagyfalvai oktatási intézmény vezetője).

Tekintély hiányában a rendies hálózatok működésképtelenné válnak, ami negatív spirált indít be a szolidaritásban, tovább növelve a közösség belüli törésvonala-

²² Kérdés, ezek a generációközi megértési nehézségek milyen mértékben felelősek a vizsgált tele- püléshez hasonló községeket átlagon felüli mértékben jellemző elmagányosodásért (Albert et al. 2017: 317).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

kat. Az alávetett pozícióban lévők passzív ellenállást fejeznek ki, amit a feljebb lévők „ambíciótlan” vagyis értelmetlen létnek tekintenek, és értetlenül állnak azelőtt, hogy tekintélyüknek nem tudnak érvényt szerezni. Egyetlen működőképes stratégiaként az általuk felügyelt források megvonásával tudnak élni, ami a segítői interakciók terének beszűkülését eredményezi ugyan, ám eredeti célját, a tekintély visszaállítását nem éri el. Akik számára legfeljebb eldologiasító szolidaritást kínál fel a közösség, azok esetében a további erőforrásmegvonás fenyegetése sem feltétlenül bír motiváló erővel: *„Államilag jött a törvény, hogy nem lehet szegregálni, mert ott főként cigányok, kisebbségiék voltak, és utána őket már nem lehetett külön osztályba rakni. Én itt is látom, hogy se viselkedni, egy hittanórán ritka alkalom, ha normálisan le lehet adni egy órát. Nem figyel, beszélget, ha rászól az ember, már az első kiröhögi a tanárt. Ugye a pedagógusnak nincs semmilyen eszköz a kezében, amivel fegyelmezni tudná őket, mert nem lehet az, hogy fogom azt, nyakom vágom, hogy figyelj, hallgass már el” (kisfalvai egyházi alkalmazott).* Az eldologiasító, a rászorulóknak szemponthoz iránt közömbös szolidaritás és az attól elválaszthatatlan tekintély legitimációs válsága összességében feloldhatatlan paradoxont eredményez, amiben a kölcsönös negatív tapasztalatok egymást erősítik, míg végül az interetnikus előítéletekben oldódnak fel.²³

A kizáró közösségi szolidaritás és a tőle való függetlenedés reflexív terei közötti konfliktus elmérgesedését fejezi ki a rendi egyenlőtlenségek csökkentésével párhuzamosan az interetnikus távolság áthidalására is törekvő segítői kísérletek elutasítottasága. Hiába érdeke látszólag mindenkinek – ha másért nem, hát közegészségügyi okokból – a leghátrányosabb helyzetben lévő, többnyire roma családokon való segítés, az mégis ellenséges fogadtatásra talál a – többnyire nem-roma – középosztály körében: *„Ilyen higiéniai problémák is voltak nála, de azóta nincsenek. (...) Hát ez a rüh, meg ótvár, tetű. (...) Tehát hogy az idegi irigység néha visszacsap itt. Nem azt látják, hogy egyébként szakmai szempontból ez egy nagyon fontos dolog lenne, hogy a szülőket mire tanítja a gyerekház. Mer ők csak annyit látnak belőle, mondjuk egy facebookos fotóból, hogy hol itt habzsi-dőzsi, ott a kóla, ott a szörp, ott a kirándulás, és azt ugye nem látják, hogy a gyerekháznak ez a legsajátosabb funkciója, hogy ugye a szülővel együtt van itt a gyerek, és a szülőt tanítják arra, hogy kezet mosunk, hogy készítünk el egy egészséges tízórait, hogy, hogy a vécéhasználat után mi a teendő, sa-többi” (kisfalvai gyerekház munkatársa).* Ilyenformán hiába vállal fel saját értelmezése szerint híd szerepet egy intézmény, minden igyekezete ellenére ellenszélben találja magát.

Ezen pedig az sem segít, hogy kimondottan körültekintően jár el, egyszerre próbálva lavírozni a különböző rendi pozíciók perspektívája között: *„egyébként a gyerekházak nem csak a gyerekházban segítenek a szülőknek, ez még fontos hozzá-*

²³ E tendencia eszkalálódásának tágabb következményei a tettegességig fajuló interetnikus konfliktusokban manifesztálódnak (Feischmidt – Szombati 2018).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

tenni, hanem mondjuk ők át is kísérik a hivatalba. Ugyanúgy tanítjuk a szülőket a gyerekházba, mint ahogy a gyereket. Tehát a gyerekek is, hogy leülünk és megmutatjuk, hogy hogy kell akkor abba a játékba bedobni azt a valamit, ugyanúgy ők akkor átkísérik az első alkalommal, amiután megbeszélték, hogy hogy kell köszönni, kérni, satöbbi, átkísérik” (kisfalvai gyerekház munkatársa). Azon ritka intézmények, melyek deklarált célja az egymástól csaknem hermetikusan elválasztott rendies csoportok között átjárást biztosítani, végül is fennakadnak a nem ritkán etnikai alapon szerveződő ellenálláson. Az elmérgesedett helyzetben azon közegészségügyi intervenciókra sincs lehetőség, melyek céljaival egyébként mindenki egyetért. A közösség nem-roma tagjai veszélyesebbnek érznek bármiféle interakciót, ami a kiépült választóvonalak át lépésének lehetőségét hordozza magában annál, amekkora közhasznót elképzelhetőnek tartanak: „elkezdett terjedni, hogy ott van mosógép, konyha, fürdőszoba, és végül is ez olyan napközi, ha van egy hátrányos helyzetű család, oda bemehet napközben, még kisebb gyereke van, aki nem óvoda, akkor oda beviheti, főzhet magának ebédet, kimoshatja a ruháit. Na már mi ezt láttuk és mondtuk, hogy innentől kezdve ezek ide fognak járni fürdeni, enni, nem fognak mosógépet venni (...) hat éve lakunk itt, azóta folyamatosan volt olyan... az internetről ilyen potom pénzért kihozza a postás, rettenetesen káros, mert mindegyik szintetikus. Hát hogy ezt megakadályozni hogy lehetne, nem tudom, és hogy erre létezik-e megoldás, azt nem tudom” (kisfalvai pedikűrös).

A szolidaritás ebben a szélsőséges perspektívában már csak azért is tűnik lehetetlennek, mert ehhez be kellene engedni a romákat azokba a terekbe, ahonnan eddig még sikerült kiszorítani őket. Márpedig ezt sokan úgy élik meg, mint a közösségi tér biztonságát elemi szinten veszélyeztető fejleményt: a gyerekház anyáknak és kisgyermekeknek nyújtott szolgáltatásaitól elválaszthatatlannak tűnik, hogy „drogosok” árasztják el annak környékét. Értelemszerűen ezeket az extrém félelmeket korántsem osztja mindenki, mégis kifejezőek a tekintetben, hogy milyen következményei vannak a kizáró-eldologiasító közösségi szolidaritás dominanciájával és a korlátozott reflexív lehetőségekkel jellemezhető konstellációnak. Ez olyan „inkubációs térként” működik, ahol a csoportgondolkodás és a konfliktusok kiéleződése útjában nem áll semmilyen gát, aminek következtében a szolidaritás számára áthatolhatlan falak emelkednek a közösség csoportjai közé.

A konzerváló és reflexív integrációs logikák közti térben felbukkanó paradoxonok nem hagyják érintetlenül a kibernetikai teret sem, amennyiben aláássák az annak működtetéséhez is nélkülözhetetlen elismertséget. Ennek hiányában pedig az egyébként is forráshiányos, reflexív erőforrásokra támaszkodni kevésbé képes ellátórendszer eszköztelen marad: „Korán felnőttek akarnak lenni a gyerekek, és én ezt úgy gondolom, hogy egy önmagát beteljesítő jóslat, mivel nekik nincs megmondva kicsi korukba, és nem szabad rászólni, mert baja lesz a gyerekek, ebből következik, hogy az évek során a fejére nő a gyerek a szülőnek, és azt gondolja, hogy neki túl hamar felnőttnek kell lenni. Teljes döbbenet, hogy hetedikes gyerek elmondja, hogy ő

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

whiskey-t iszik hétvégén, bulizni jár, hajnal 3-4-kor megy haza. (...) akkor kérdezem, tud róla anyukád apukád, tud róla, sőt meg is kínálja, hát akkor innentől nekem milyen eszközöm van arra, hogy legfeljebb azt mondom, hogy ó, ne csináld, hát fiatal fejlődő szervezet, tudod, hogy az italtól akár meg is halhatsz, meg ilyen kis szentbeszédekkel, hogy így mondjam szoktam élni a gyerekek körében, meghallgatják, egyem meg a szívüket, de addig, amíg meghallgatják, úgy nagyon jó, utána következő héten ugyanúgy folytatódik tovább” (nagyfalvai pedagógus). A tekintély feloldódásával összefüggő általános legitimációs válság ebben az értelemben áterjed a konzerváló integrációs logikával összefonódott szakértői helyzetekre is. Minthogy maga a szöfogadás, vagyis a hierarchiák elismerése hiányzik a szocializáció folyamatából, ezért erre a rendszerszerű intézmények sem tudnak építeni. Alternatív eszközök híján végeredményben diszfunkcionálissá válnak. Így végső soron a különböző szinteken mutatkozó paradoxonok egymásra rétegződnek: nem csupán eldologiasodást, de annak is egy hatékonytalan formáját eredményezve.

A szolidaritás e sokféle, egymást felerősítő paradoxonjának keretei között legfeljebb hibrid segítői hálózatok stabilizálódhatnak. A rászoruló szenvedéseinek enyhítése, valamint a látens gátak feloldása helyett a hangsúly áttolódik a felügyelet területére. Minthogy tényleges megoldásban kevesen reménykednek, így nem ritka, hogy a problémák láthatatlanná tévése, vagyis a közösség ingerküszöbe alá történő szorítása válik domináns stratégiává. Erre jó példa az iskolába beilleszkedni képtelen gyerekek leszedálása: *„olyan pörgősebb gyerek volt, mint a többi átlagos gyerek. (...) a megyei szakértő bizottság megállapította, hogy SNI-s. Onnantól kezdve a gyerek már kapta a saját nevelését, meg kapta a gyógyszert, szegénykém, amit én nem akartam, nem szerettem volna, én mondtam, hogy nem vagyok ennek a híve. A gyerek az legyen gyerek. Amikor a gyerek itthon volt hétvégén, beadtam neki, a gyerek mint egy zombi, olyan volt. Mondtam, én ezt nem akarom. Nem a saját gyereke, nevelt gyereke volt. Láttam úgy ült, úgy le volt tompulva. Mondtam, ezt nem akarom látni. (...) A tanároknak a céluk az volt, hogy a gyerek legyen nyugodt. A lelki szint nem érdekelté, a lelki szintjét, hogy mi van vele belül, az nem érdekelték. Nyugodjon meg, üljön, amikor azt mondom, ülj le. Nekik ez volt a lényeg” (nagyfalvai nevelőszülő). Az oktatási rendszer csaknem összes megszólaló képviselője beszámolt hasonló esetekről: minthogy nincs lehetőség a különösen nehezen kezelhető gyerekekkel külön foglalkozni (pszichológus, gyógypedagógus nem jár ki a faluba), így jobb híján a pedagógiai szakszolgálat csatornáin keresztül biomedikális síkra terelődik a problémájuk.²⁴ E keretek között, ha hosszútávú megoldás nem is várható, de annyi igen, hogy a probléma láthatatlanná válik, vagyis megszűnik az ellátórendszer feladata lenni. Nem meglepő módon ezekben az esetekben arra már nem történik nyilvános reflexió, hogy milyen*

²⁴ A „sajátos nevelési igény” kontextusában részletes vizsgálatok irányultak a biopolitikai kategóriák túlburjánzására (Berkovits – Obláth 2008). A nagyfalvai példa, noha más problémához kapcsolódik, mégis hasonló eljárási mechanizmusokat implikál.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

hosszútávú következményei lehetnek a pillanatnyi tüneti kezelésnek: azért, hogy a leszédált diák később a rendszer egy másik szegmensében potenciálisan még súlyosabb problémával küzdőként fog felbukkanni, senki sem vállal felelősséget. Az interjúkban megfigyelhető baljóslatú hatásszünetek ugyanakkor érzékeltetik, hogy sokan tisztában vannak ennek egyáltalán nem elhanyagolható esélyével.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a többszörös paradoxonokkal terhelt rendies és szakértői rendszerek által érintetlenül hagyott területek nem csupán hátrányokkal, de bizonyos értelemben strukturális előnnyel is jellemezhetők. Ezért történhet meg, hogy a leginkább elesettek integrációjával megbízott kislelvi gyerekek házában számos reflexív intézményi mechanizmus bukkan fel: *„Ez általában is igaz, de itt különösen, hogy a gyerekházban megkapják a szülők azt a segítséget, amire szükségük van. Ugyanazt ha egyébként nem az ő dolguk lenne, hanem mondjuk például a családsegítő, de idejönnek intézni, és nem oda. Tehát, hogy van egy olyan alternatíva számukra, ahol embernek érezhetik magukat, ahol értékesek, független attól, hogy problémájuk van, hogy kérdésük van, de olyan módon vannak kezelve, amittől méltósággal tudnak kérni és segítséget kapni és elfogadni. És ha itt kapnak adományt, az teljesen más, mint amikor a családsegítőbe kapják. Tehát ott egy osztás van, itt meg egy adás van”* (kislelvi gyerekek háza munkatárs). Az intézmény módszeresen építkezik: alkalmaz közvetítőket, akik maguk is szegregátumban laknak, konkrét igényeket próbál kielégíteni (pl. mosás, étkeztetés, felügyelet), az így nyert bizalmat pedig mobilitási támogatásra fordítja (pl. közmunkaprogramba való integráció). Mindeközben a legnagyobb hangsúlyt arra fekteti, hogy a klienseket ne sértse meg méltóságában, vagyis megadja nekik azt az elismerést, aminek mind a rendies, mind a szakértői segítségi hálózatokban híján vannak. Mindezt annak köszönhetően teheti meg, hogy mind a rendies, mind pedig a szigorú értelemben vett szakértői hálózaton kívül foglal helyet, más szóval épp marginális pozíciója teszi lehetővé, hogy azok paradoxonjaitól mentesüljön.

Összességében az egyes integrációs logikák által szervezett hálózatokon belül jelentkező paradoxonok mellett azok kölcsönhatásai által indukált halmazati ellentmondások is azonosíthatók. Ezek között egyaránt megtalálható a kizáró közösségi szolidaritási mintázatok expanziója, a közösségi és szakértői tekintély válsága, a rendies és etnikai csoportok közötti konfliktus elmérgesedése, az annak enyhítésére törekvő intézmények marginalizálása, a biomedikális hatalmi logika megjelenése, valamint a teljesen marginalizált konstellációkban a reflexív integráció váratlan felbukkanása. Miközben ezek a paradoxonok kiegészítik a korábbiakban bemutatottakat, egyúttal azt is felvillantják, milyen összetett mintázatokká állnak össze a különböző forrásból származó diszfunkciók és torzulások. Ebben a térben alighanem hiábavaló kiemelni egyetlen, végső okát a segítségi hálózatok zavarainak, hiszen bármely partikuláris összefüggés kiemelése a tágabb hálózati kontextusból önmagában aligha szüntetné meg az eldologiasodással, előítéletekkel és különböző kontingenciákkal terhelt hálózatokat. Ehelyett a hálózati komplexitást figyelembe véve lehet a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

társadalomkritikai és társadalompolitikai következtetéseket levonni – a záró fejezet éppen erre tesz kísérletet.

Záró megjegyzések:

a szolidaritási paradoxonok szétszálazhatatlan szövete

A tanulmány bevezetőjében a laikus és szakértői segítői hálózatok morális paradoxonjai, valamint a szolidaritásért felelős intézmények diszfunkciói közti összefüggések feltérképezését jelöltem meg a vizsgálódások tétjeként. A szerteágazó területeken megfigyelhető szolidaritási mintázatok párhuzamba állítása céljából, elkülönülő integrációs logikák mentén rekonstruáltam a segítői interakciókat szervező értelmezéseket, valamint azok nem-szándékolt következményeit. A Nagyfalván kirajzolódó kép alapján elmondható, hogy ideáltipikus formában egyrészt egy kifelé záró, befelé differenciáló közösségi szolidaritás figyelhető meg, ami szigorúan hierarchikus, rendies szerkezete okán egyszerre közönyös a rászorulóknak tapasztalataival szemben, és dogmatikus a különböző pozíciókkal kapcsolatban. Fontos hangsúlyozni, hogy ebből korántsem a segítői hálózatok hiánya következik, hiszen e keretek között elsősorban patronáló szolidaritási kötések jöhetnek létre.²⁵ Azonban ezek szigorú hierarchiák mentén szerveződnek, továbbá kiszámíthatatlan keretek között, mely tapasztalatok nem ritkán elidegenítőek. A kirajzolódó ideáltípus második elemeként, a korlátozott reflexivitás keretei között szerveződő egyéni és intézményi segítői hálózatokra utalhatunk. E korlátok egyaránt fakadhatnak az egyéni és közös érdekek összemosódásából, erőforráshiányból, szerepkonfliktusokból vagy a normatív alapok bizonytalanságából (anómia). A reflexív szolidaritáshoz nélkülözhetetlen erőforrások és sikerélmények hiányában e segítői interakciók viszonylag ritkának tekinthetők. Az ideáltípus harmadik elemeként egy diszfunkcionális ellátórendszer képe rajzolódik ki, melyet egyaránt jellemeznek a fenntartással összefüggő inkonzisztenciák és látens rivalizálások, a többszörös funkcionalitásból fakadó érdekellentétek, valamint a bürokratikus irányítási mechanizmusok legitimációs válsága. Bár e segítői hálózatok jelentős szerepet vállalnak a falu életében, egyúttal közvetítik mindazokat a finanszírozási és működési kontingenciákat, melyek az ellátórendszert általában is jellemzik, így végső soron egyszerre korlátozott hatékonyságú és eldologiasító szolgáltatásokat kínálnak. Az ideáltípus negyedik elemeként, az elkülönülő integrációs szintek közti kölcsönhatások következményei jelennek meg: a hierarchikus és előítéletes közösségi szolidaritás expanzíója; adott integrációs szint működését megalapozó tekintélynek az alternatív szintek fényében törté-

²⁵ A községekben lakók átlagnál nagyobb segítői hajlandóságát reprezentatív kutatások is alátámasztják (Koltai et al 2017). Ezek fényében érdemes hangsúlyozni, hogy a kizáró közösségi szolidaritás kiterjedtségét tekintve akár nagyobb is lehet, mint egy városias, adott esetben inkluzívabb mintázat.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

nő megkérdőjelezése; az eldologiasodás és előítéletek következtében a szolidaritási hálózatok általános gyengülése, a csoportközi konfliktus elmérgesedése; és a reflexív intézmények marginalizálása; a biomedikális hatalmi logika térfoglalása.

Átfogó modellben megfogalmazva a fentieket, a nagyfalvai segítői hálózatok legszisztematikusabb formában kibernetikai keretek között szerveződnek – mely konstellációk ugyanakkor egyszerre diszfunkcionálisak, eldologiasítóak, a közösségi szolidaritás előítéletei által befolyásoltak, belső legitimációs válsággal, valamint bizalmatlansággal terheltek. A segítői hálózatok lehetőségterében szintén jelentős szerepet töltenek be az egyszerre esetleges és kizáró közösségi szolidaritás rendies megnyilvánulásai – melyek hierarchikus, patronálási szemléletüket kiterjesztik a szakértői rendszerekre is, miközben dogmatikus előítéletekkel beszűkítik a reflexió terét. Ilyen feltételek között a reflexív segítői hálózatok létrejötte valószínűtlen, ezek jobb híján közvetítőivé válnak a közösségi és szakértői hálózatokból érkező expanzív hatásoknak, nem ritkán magukon viselve azok eldologiasító és előítéletes hatásait, valamint kezeletlen kontingenciáit – amennyiben mégis megszerveződnek, úgy legfeljebb marginális, erőforráshiányos pozícióban, az elit közönye és a középosztály ellenszenvé által kísérvé.

Ezen ideáltípusos modell alapján belátható, hogy Nagyfalva szolidaritási hálózatai nem egyszerűen a különböző integrációs szinteken jelentkező paradoxonokkal terheltek. Legalább ennyire fontos, hogy ezek egymásba fonódó, összefüggő rendszert alkotnak. Ennek legfontosabb következménye, hogy az egyik vagy másik integrációs szinten történő – akár spontán, akár valamiféle intervenció által indukált – változás esetén, az összkép csekély eséllyel módosul: az eldologiasodás, előítéletek és kontingenciák tapasztalata megmarad, még ha azok oka más is lesz. Egy példával érzékeltetve: hiába érkezik a faluba egy rendkívül elhivatott és hatékony pedagógus, aki célul tűzi ki az iskolában tapasztalt előítéletek felszámolását, ha a kizáró közösségi viszonyok meghaladását követően nem reflexív, partneri viszonyok jönnek létre, hanem a túlbürokratizált, diszfunkcionális szakértői rendszer problémái kerülnek előtérbe. A különböző szolidaritási paradoxonok összefüggő rendszerre való összeállása nem csupán amiatt problematikus, mert a felhalmozódó ellentmondások különösen megterhelik a segítői hálózatokat, egyaránt lecsökkentve hatásfokukat és a beléjük vetett bizalmat. Ennél is nagyobb probléma ugyanakkor, hogy a paradoxonok rendszerét nem lehet fokozatos lépésekkel felszámolni: minthogy a hálózat valamely lokális szegmensében tapasztalt javulás egy másik szegmens paradoxonjainak benyomulásával jár, így nem születhet meg az a sikerélmény, ami igazolja a változás irányát. Ennek megfelelően a szolidaritási vákuum egy olyan stabil komplexuma jön létre, melyben a bemutatott negatív spirális folyamatok kizárólagossá válnak.

A szolidaritási paradoxonok összetett rendszereit csakis olyan intervencióknak van esélye megváltoztatni, melyek nem csupán egyik vagy másik ellentmondást kezelik, hanem magát a paradoxonok összefüggő rendszerét. A példához visszatérve: a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

lelkes pedagógusnak nem elég csupán az előítéletek önmagában is nehéz megváltoztatásán munkálkodnia, emellett az intézményi diszfunkciókkal is kezdenie kellene valamit, miközben a reflexivitás tereinek megerősítésén is munkálkodnia kellene, ráadásul mindezt egy összefüggő folyamat keretében. Belátható, hogy az ilyen összetett átalakulások spontán lefolyásának esélye elhanyagolható, továbbá a célzott programok többsége sem képes felvállalni ennyire sokrétű intervenciós feladatot. Ezek hiányában a szolidaritás további eróziója valószínűsíthető. Bár Nagyfalva esete partikulárisnak tűnhet, az ott azonosított ideáltipikus folyamatok részben vagy egészében számos más kontextusban is relevánsak lehetnek – ez pedig összességében borús képet fest a késő modern szolidaritás kontingenciáival való megküzdés hazai esélyeit illetően.

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. – Gerő M. – Hajdu G. (2017): Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged
<http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>
- Branyiczki R. – Gábos A. (2018): A szegénység dinamikája a válság időszakában Magyarországon. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/125-143_Branyiczki_Gabos_szegenyseg-dinamika.pdf
- Berkovits B. – Oblath M. (2008): A »fogyatékoság« és a »szociális hátrány« kapcsolatának diskurzusai és politikája. In: Erőss G. – Kende A. (szerk.): Túl a szegregáción. Kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban. L'Harmattan, Budapest.
- Bernát A. (2018): A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/144-165_Bernat_roma.pdf
- Castel, R. (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Budapest.
- Castels, M. (2005): Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra; Gondolat – Infonia, Budapest.
- Czibere I. – Gerő M. – Kovách I. (2017): Újraelosztás és integráció. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged
<http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>
- Csoba J. (2017): A kertkultúra és a háztartásgazdaság szerepe a vidéki szegények társadalmi integrációjában – 25 éves a Szociális Földprogram. Tér és társadalom 31(3): 85–102.
- Csurgó B. – Csizmady A. – Kovách I. – Megyesi B. (2017): Területiség és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged.
<http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

- Durkheim, E. (2001): A társadalmi munkamegosztásról. Osiris, Budapest.
- Feischmidt M. – Szombati K. (2018): A szegénység kisajátítása és szimbolikus újra-keretezése: az „érdemtelenek” rasszizálása és az „érdemesek” etnicizálása. Gyöngyöspata tanulságai. Magyar Tudomány 179(6): 885–901.
- Goldmann R. – Gyetvai G. – Mester D. (2016): A szociális ellátórendszer jellegzeteségei, korprofilja és területi megoszlása. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2016.
<http://old.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/17goldmann.pdf>
- Habermas, J. (2011): A kommunikatív cselekvés elmélete. Gondolat, Budapest.
- Hankis, E. (1983): Társadalmi csapdák és diagnózisok. Magvető, Budapest.
- Keller, J. – Fehér, K. – Vidra Zs. – Virát T. (2015): Developmental Programs in Local Communities. Intersections. East European Journal of Society and Politics 1(4): 79–97.
- Kmetty Z. – Koltai J. (2018): Társadalmi mobilitás – kapcsolathálózati megközelítésben. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/047-063_Kmetty_Koltai_network_mobilitas.pdf
- Koltai J. – Kristóf L. – Simonovits B. (2017): Normák, értékek, integráció. A segítői hajlandóság társadalmi tényezői – egy kérdőíves kísérlet eredményei. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged.
<http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf>
- Kopasz M. – Gábos A. (2018): A szociális segélyezési rendszer 2015. márciusi átalakításának hatása a települési önkormányzatok magatartására. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/328-349_Kopasz_Gabos_20180613.pdf
- Kovai C. (2017): A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság. L'Harmattan, Budapest. http://real.mtak.hu/73635/1/kovai%20cigany-magyar_press.pdf
- Kovách, I. (2010): A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA doktori értekezés.
http://real-d.mtak.hu/296/4/kovachimre_5_Mu.pdf
- Kovách I. (2018): Földhasználat és földtulajdon szerkezet. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/248-263_Kovach.pdf
- Róbert P. (2018): Intergenerációs iskolai mobilitás az európai országokban a váltság előtt és után. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2018.
https://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/064-080_Robert_Iskolai_mobilitas.pdf

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

- Sik, D. (2015): A modernitás rétegei. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest.
- Sik, D. (2018): Válaszok a szenvedésre. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest.
http://www.eltereader.hu/media/2018/04/Valaszok_a_szenvedesre_READER.pdf
- Sik D. – Nyilas M. – Rácz A. – Szécsi J. – Takács E. – Zakariás I. (2019): Kontingens szolidaritás – elemzési szempontok a késő modern segítői interakciók vizsgálatához. *Esély* 20(4): 3–29.
http://www.esely.org/kiadvanyok/2019_4/esely_2019-4-3-29.pdf
- Schwarcz, G. – Szőke, A. (2014): Creating the State Locally through Welfare Provision. *Social Analysis* 58(3): 141–157.
- Szalai J. (2007): Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Osiris*, Budapest.
- Vigvári A. (2016): A napszámtól a bérmunkáig: a mezőgazdasági idénymunka változó formái egy kelet-magyarországi példán keresztül. *Erdélyi Társadalom* 14(1): 73–90. <https://www.erdelyitarsadalom.ro/files/et28/et-bbu-28-04.pdf>
- Virág T. (2015): Törésvonalak: Szegénység és etnicitás vidéki terekben. *Argumentum*, Budapest.

Cigányok/romák pasztorációja

Az egyházak társadalmi szerepvállalása

OLÁH DEZSŐ¹

ABSZTRAKT

Ifjúkoromban arra lettem figyelmes, hogy abban a kis Nógrád megyei faluban, ahol életem, a cigányok nagy része már nem jár szentmisére és szakít a római katolikus vallással. Ez a tendencia ma is tart, s ezt tapasztalom Pest megyében élve, napjainkban is. Vajon mi lehet ennek a szakadásnak az oka? A választ a váci egyházmegyében eltöltött húszéves hittanári múltam, valamint eddigi empirikus szociológiai kutatásaim segítségével kerestem. Követett-e el hibát a papság, hogy cigányok és nem cigányok tömegesen hagyták s hagyják el az egyházakat? Személyesen szerettem volna hallani a választ, maguktól az érintettektől. Így a váci megyéspüspök engedélyével római katolikus civil teológusként szolgálati helyükön, plébániájukon kerestem meg a történelmi egyházak lelkipásztorait, hogy kérdéseket tegyek fel nekik a cigány néppel kapcsolatban.

KULCSSZAVAK: isten, egyház, cigányság

ABSTRACT

Pastoral care for the Gypsies/Romas Societal engagement of the Churches

In my adolescence, I noticed that in my small hometown village of Nógrád County, the majority of the Romani don't attend mass and sever their ties with Roman Catholic religion. This tendency remains to this very day, and I continue to experience the same thing where I now live in Pest County. What could be the reason for this separation? I set out to find the answer with the help of twenty years of experience as a divinity teacher and my previous empirical sociology research. Is the clergy to be blamed for the large numbers of Gypsies and non-Gypsies leaving the fold? I wanted to personally find an answer to the question from the concerned parties. Therefore, at the permission of the bishop of the Diocese of Vác, as a Roman Catholic civilian theologian, I visited the pastors of the Historical Churches at the various offices and parishes to ask them questions about the Romani.

KEYWORDS: God, Church, Romani

¹ Váci egyházmegye, teológus, e-mail: jilokris@invitel.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Bevezetés

A rendszerváltás, a gazdasági átalakulás a szakképzetlen, aluliskolázott rétegeket, így a cigányságot érte el elsőként. A munkanélküliek átképzésére indított számtalan program sem volt képes a munkaerőpiacon jól konvertálható tudáshoz, tartós álláshoz juttatni a résztvevőket. Az ország válságtérsegeiben (az egykori szocialista nagyipar övezeteiben) a cigány családok szűkös megélhetését a rendszerváltást követően elsősorban segélyekkel biztosították. A cigány nép integrációja jelen korunk egyik legfontosabb és legsürgősebb ügye. Noha a romák döntő többsége ínséges körülmények között él, meggyőződésem szerint legalább annyira fontos a harmonikus társadalmi együttélés megteremtése, mint az éhezés felszámolása. E folyamat előmozdításában minden valóságos társadalmi erőre, így az előző rendszer által rákényszerített béklyóitól megszabadult egyházakra is kiemelkedő szerep hárul. Sajátos tevékenységükkel, nélkülözhetetlen feladatvállalásaikkal egyre nagyobb és látványos eredményekben is megmutatkozó hatást gyakorolnak. A család és az állam mellett a történelem folyamán az egyház is mindig ember- és társadalomformáló erő volt, és nézetünk szerint napjainkban is az. Meggyőződésem szerint a sikeres lelki gondozói tevékenység révén a cigányok és a nem cigányok közötti társadalmi konfliktusok oldódhatnak. Másrészt a cigány közösség identitását megőrizve saját kultúrájával, értékeivel, hagyományaival együtt, a társadalom szerves és megbecsült része lehet. Ezért 2010 és 2019 között empirikus kutatásokat végeztem a váci egyházmegyében, mert komoly érdeklődésem tárgyává vált, hogy megismerjem a lelkipásztorok életútját, valamint feltárjam a lelkipásztorok meglévő ismereteit a cigányokról. Kíváncsi voltam arra is, hogy a lelkipásztorok miként vélekednek a cigányság hitvilágáról és véleményük szerint a cigányok egyházba történő integrációja hogyan alakul. Jelen tanulmány tárgya viszont nem az empirikus kutatási eredmények prezentálása, hanem egy elméleti struktúrán keresztül bepillantást adni arról, hogy az egyház hogyan kezd hozzá a cigányok/romák pasztorálásához, illetve hogyan tekint a társadalom perifériájára szorult cigányokra. Ez az azért is érdekes, mert a cigány/roma társadalmi tér mind fogalmilag, mind bonyolultságát tekintve rendkívül ingoványos talaj. Nyelvi, etnikai, kulturális elemzéseket tárgyalok, de a helyzet nem lesz egyértelműbb. Ami egyre inkább egyértelmű, az a helyzet zavarossága. A tanulmány első felének a célja ennek a zavarosságnak a bemutatása, ahol az egyház ténylegesen is elkezd a pasztorációs szolgálatát.

Mint ahogyan más tudományágak, úgy a teológia sem képes arra, hogy emberi közösségekről egy minden tudományos szakterületre kiterjedő átfogó elemző társadalmi képet adjon. Ez különösen igaz akkor, ha a történelmi egyházak hazánk legmagasabb számú nemzetiségét kívánják lelkigondozói tevékenységben részesíteni. Az egyház a cigányság felé indított sikeres küldetésének első lépése az, hogy a cigány/roma nemzetiség körében a társadalomtudományok által feltárt eddigi eredményeket és ismereteket, mint például a cigánynép nyelvét, kultúráját, identitását

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

figyelembe vegye, és azokat beépítse lelkipásztori programjába. A több évszázados lemaradását pótolva, örvendetes, hogy a társadalomtudományi kutatások mellett, most az egyház is szeretné mélyebben megismerni azt a réteget, akiket eddig, csupán érintőlegesen, de szisztematikusan sohasem vett missziójának célkeresztjébe. Az egyház ezzel a tevékenységével növelheti, az egyébként 1930–2011 között nagymértékben csökkenő tendenciát mutató híveinek számát (KSH 2014).

A roma/cigány kisebbség mint pasztorációs tér

Írásomban a történelmi egyházak cigánypasztorációs tevékenységét tárgyalom. Amennyiben egyszerűen csak a kifejezést, a *cigánypasztorációt* mint szóösszetételt nézzük, akkor rögtön megjelenik benne a „cigány” szó. Első megközelítésben tehát arról van szó, hogy az alábbiakban tárgyalásra kerülő pasztorációs tevékenység a cigány/roma kisebbség körében zajlik. Sőt maga a pasztoráció „tárgya” is a cigány kisebbség. Ennek következtében tehát nem hagyhatjuk „érintetlenül” a cigány kisebbséget, vagyis foglalkoznunk kell a témával. A cigány/roma kisebbséghez tartozó csoportok meghatározása legalább három szempont szerint lehetséges. Egyfelől – napjaink nyugati kultúrájában ennek kellene a modális meghatározási módnak lenni – az adott roma csoportot saját maga elnevezése szerint jelölhetjük. Másfelől az sem lényegtelen, hogy a különböző roma csoportok miként jelölik egymást. Végül rendkívül lényeges az is, hogy a nem roma (többségi) társadalom hogyan nevezi meg az egyes roma csoportokat. Tehát az egyes roma csoportoknak, törzseknek legalább háromféle megnevezése lehetséges. A három elnevezés ráadásul nem szükségszerűen ugyanaz. Logikailag lehetséges, hogy egy adott csoportot a három nézőpont három különböző névvel jelöl. Ennek következtében már önmagában ez a csoportközi helyzet olyan bizonytalanságokat hordoz magában, amelyekkel bizony a romológiai szakirodalomnak is meg kell birkóznia. A romológiai szakirodalom ma már rendkívül bőséges. A magam részéről ehelyütt nem is kívánok ennek tárgyalásába részletesen belemenni, hiszen a jelen írás szempontjából például nem is igazán lényeges, hogy a mai cigány népesség honnan származik. Most néhány olyan, a romológiai szakirodalom által is tárgyalt kérdésre szeretnék rámutatni, amelyek jól jelzik azokat a bizonytalanságokat, amelyek közt az egyházak pasztorációs tevékenysége zajlik. Nézzük elsőként a cigányság nyelvi meghatározásának problematikáját. Rendkívül lényeges kérdéstről van szó, hiszen a nyelv jelenti azt az elsődleges kategorizációs keretet, amely segítségünkre van a körülöttünk lévő világban való eligazodás során (Nietzsche 1992).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

Nyelvi meghatározatlanság, Shib thaj le rom

A tudományos kutatásokban a *roma* és a *cigány* kifejezéseket, Európában így Magyarországon is felváltva szoktuk használni.² „A hétköznapi kommunikációban gyakran okoz problémát e népcsoport megnevezése, nagy a bizonytalanság, hogy mikor, mely közösségekben melyiket használjuk, nehogy megsértsünk bárkit is, ha rosszul használjuk a megnevezéseket. Fontos megjegyeznünk, hogy a magyarországi három fő cigány csoport mindegyike, ahogy több más dologban, úgy ebben is megkülönbözteti magát a másiktól. Ennek eredményeképpen a magyarországi cigányság jelentős része – pl. az oláh cigányok romának, a romungrók és a beások többsége – cigánynak nevezi magát, nem „romának”, mindazok ellenére, hogy a közéletben és a politikai szóhasználatban egyre nagyobb teret nyer a „roma” elnevezés. A romungrók és a beások számára tehát a cigány az a tágabb, általánosabb fogalom, amelybe beletartozik az a csoport is, aki magát romának nevezi. A különböző roma szervezetek a londoni, 1971-ben megtartott Első Roma Világkongresszusra hivatkoznak, ahol a más-más cigány közösséget képviselő jelenlévők egyetértésben fogadták el, hogy a világ összes cigány emberének a közös és hivatalos elnevezése legyen a rom szó többes számú alakja, azaz a *roma* forma. (A romaniban csak az adott etnikai alcsoporthoz tartozókra utal, a „rom” szó jelentése „férfi”, „férj”, míg a szó többes számú alakja a „roma” jelentése „férfiak, illetve emberek.” A kifejezés nőnemű párja a „romnji” „roma nő, asszony,” „feleség”). Bár megoszlik a vélemény a terminusok használatát illetően, hisz sokan nem tekintik egymás szinonimájának a cigány vagy roma szót, így nem is fogadják el a roma szó kizárólagos használatát, ezért az egyre jobban terjedő cigány/roma egyenrangú használata mindenki számára megoldást jelenthet.” (Orsós 2015: 153–154) Látnunk kell, hogy a romák nyelvükben sem egységesek. Amennyiben a nyelvhasználat alapján szeretnénk a különböző romacsoportokat meghatározni, akkor legalább három nagyobb csoportot kell elkülönítenünk. „A magyarországi cigányok három nagy nyelvi csoportba tartoznak. Ezek: a magyarul beszélő magyar cigányok, *romungrók* alkotják (akik magukat magyar cigánynak, zenész cigánynak vagy muzsikuss cigánynak mondják), a két nyelven, magyarul és cigányul beszélő oláh cigányok (akik magukat romának, romnak mondják) és a két nyelven, magyarul és románul beszélő román cigányok (akik magukat beásnak mondják).” (Kemény – Janky 2003: 64–77) Ez a három nagyobb nyelvi csoport több kisebb alcsoportra oszlik. A romani nyelvnek sokáig nem volt írásbelisége. Azok a különböző tudósok, akik megpróbálták átírni vagy lejegyezni a beszélt nyelvet, gyak-

² Ha már a tanulmány fogalomhasználatánál tartunk, akkor ezen a helyen jelezném azt is, hogy tanulmányomban a „cigányság” szóhasználat mögött elsősorban fogalmazásból adódó megfontolások állnak. Ahogy a következő sorokban is láthatjuk majd, nem beszélhetünk egységes *cigányságról*, *cigány népről*. Erre példa az is, hogy az utóbbi néhány évben megjelentek a hajléktalan emberek között a cigány származású emberek is. Azaz a cigányságnak már nincs olyan megtartó és összetartó ereje, mint volt néhány évvel a rendszerváltás után.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ran saját fonetikai konvencióikhoz folyamodtak, ám mivel a nyelvek igen változatosak a helyesírás és a kiejtés közötti megfelelés szempontjából, az így keletkezett átírások között sok az eltérés. Magyarországon – ha eltekintünk a 19. század közepének, végének ez irányú eredményeitől, a nyelv leírására 1943-ban történt az első kísérlet: a Csenki testvérek a Kodály évkönyvben, illetve a *Bazsarózsa 99 cigány népdal* című munkájukban nemzetközi normákra és pontos nyelvészeti lejegyzésekre törekedtek. Ez a folyamat az 1980-as évek második felétől válik intenzívebbé. A magyarországi romani dialektusainak összegyűjtésére elsőként Erdős Kamill vállalkozott a 20. század derekán. Az általa csoportokba szedett 13 nyelvjárásból azonban feltehetőleg már nem él mindegyik, hiszen a vegyes házasságok és a nyelvvesztés miatt mára több eltűnhetett közülük (Lakatos 2015). Közel húszéves romani nyelv oktatói és egyházi szakfordítói munkám során tapasztaltam, hogy a formális regiszterek, amelyek a közléthez, és az oktatáshoz lennének szükségesek, hiányoznak a romani nyelv alapszókészletéből. „A magyarországi cigány nyelvek hosszú időn keresztül semmiféle intézményes támogatottságot nem élveztek, így e nyelvek oktatási, szakmai, közigazgatási, jogi stb. regiszterei ki sem épülhettek. A mindenkori állam nem teremtette meg a feltételeket a beás és a romani nyelv kodifikációjához, következképpen a formális szó- és írásbeliség kialakulásához és elsajátításához sem.” (Bartha 2015: 34)

A roma/cigány népcsoport nemzetiségi és etnikai identitása

Magyarországon a 2011. évi CLXXIX. törvény rendelkezik a nemzetiségeket megillető jogokról. A törvény szerint 13 nemzetiség van Magyarországon. 2012. január 1-je előtt 12 nemzeti kisebbségről és egy etnikai kisebbségről (cigányság) rendelkezett a törvény. A 2011-es népszámlálási adatok szerint több mint 650 ezer magyar állampolgár tagja valamelyik nemzetiségnek (KSH 2014). Noha a törvény biztosítja a nemzetiségek jogait, sokan mégsem vállalják fel, hogy valamelyik nemzetiséghez tartoznak (elsősorban a cigányok). Köszönhető ez az asszimilációs folyamatoknak (ahogy az előzőekben is jeleztem, a nyelvcsere kapcsán is láthattuk). Sokan inkább nem vallják be, hogy a cigány kisebbséghez tartoznak. Így „védekeznek” az előítéletekkel szemben. Ennek következtében valószínűleg a népszámlálási adatoknál magasabb a valamely nemzetiséghez tartozók aránya. Témánk szempontjából érdemes a nemzetiségi törvényből a nemzetiség meghatározását ehelyütt felidézni. A meghatározás a törvény I. fejezetének *Alapvető rendelkezései* között található. „1. § (1) E törvény értelmében nemzetiség minden olyan – Magyarország területén legalább egy évszázada honos – népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, a lakosság többi részétől saját nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésé-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

re és védelmére irányul.” (Jogtár 2011) Azaz a meghatározás során a törvényalkotó egyfelől a Magyarország területén történő jelenlét történetiségéhez köti a nemzetiség meghatározását (múltja van). Másfelől az is lényeges, hogy a nemzetiségnek kisebb létszámban kell jelen lennie, mint a lakosság többségének. Ebből a szempontból a nemzetiség egyúttal – legalábbis első megközelítésben számbeli értelemben – kisebbség is. Ezen túl lényeges, hogy legyen saját nyelve, kultúrája és hagyománya egy nemzetiségnek. Továbbá, hogy legyen „összetartozás-tudat” a nemzetiség tagjai között. Ebből a szempontból a roma nemzetiség egyre nehezebb helyzetben van, hiszen ahogy a nyelv esetében az előző részben láthattuk, számos nyelvileg is elkülönülő csoportról beszélhetünk a cigányok esetében. Tehát azt is lényeges kiemelni, hogy a törvényben olvasható „nemzetiség” fogalom lényegesen több elemet tartalmaz, mint a *nyelv* (még akkor is, ha a *nyelv* kiemelt helyen van a meghatározásban). Természetesen a társadalom többsége, pláne a cigányok többsége nem rendelkezik se jogi, se társadalomtudományos végzettséggel. Nagy valószínűséggel többségük nem is tudja felsorolni a fenti definíció elemeit. Ráadásul, ahogy az előzőekben láthattuk, a cigányok körében jelentős nyelvcsere zajlott és zajlik ma is, amelynek következtében jóval többen beszélnek a magyar nyelvet (is), mint valamelyik cigány nyelvet. Azaz csak és kizárólag nyelv alapján nem lehetséges az identifikálás. Ezért is kérdezett rá tudományos kutatásaiban Kemény István és kollégái a nemzetiséghez tartozásra. Kemény, Janky, Lengyel a cigányokkal kapcsolatos kutatásainak egyik nagy kérdése volt, hogy egyáltalán „*ki a cigány?*”. A válasz egyáltalán nem triviális. Olyannyira, hogy egész vita bontakozott ki a kérdés kapcsán. Anélkül, hogy ezt a vitát részleteiben bemutatnánk és körüljárnánk, mindössze jeleznénk, hogy a témában a kutatók logikailag a következők közül választhatnak. Ezek szerint cigány az,

- akit a környezete cigánynak tart,
- aki önmagát cigánynak tartja,
- akit a környezete is cigánynak tart és saját magára is cigányként tekint (Kemény – Janky – Lengyel 2004).

Kemény István és munkatársai abból indultak ki, hogy a környezet által cigánynak tekintett embereket keresték fel. „Le kell szögeznünk, hogy az a cigány ember, aki cigánynak tartja magát, népszámlálás idején nem feltétlenül vallja magát cigány nemzetiségűnek. Igen sok ember van, aki magát cigánynak és magyarnak vagy magyarnak és cigánynak tartja, nemzetiségi hovatartozását illetően azonban nem cigánynak, hanem magyarnak, vagy magyar cigánynak vallja magát.” (Kemény – Janky – Lengyel 2004: 42) 2004-es kötet révén az 1990-es és a 2001-es népszámlálási adatokat hozzák fel példaként a szerzők. Az 1990-es népszámlálás alkalmával 143 ezer, míg a 2001-es népszámlálás alkalmával már 190 ezer ember vallotta magát cigánynak. Viszont az iskolastatisztikák alapján készült becslésekből 1990-re 440-450

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

ezer, míg 2001-re 550-570 ezer cigány embert becsültek (Kemény – Janky – 2003: 64–77).

Érdeemes megidézni Csepeli György identitásról szóló gondolatait. Csepeli különbséget tesz személyes és társadalmi identitás között. Az előbbi esetében a következőről van szó. „Az identitásélmény funkciója a saját élet elmúlását jelző pszichológiai feldolgozása. Azonosságtudata révén a személy felülkerekedik a változásokon, és megteremti a maga alapvető változatlanágának fikcióját, melyen belül aztán maga szabja meg, hogy mit ismer el megváltozotttnak.” (Csepeli 1997: 520) A személyes identitás voltaképpen a (társas) külvilág változékonyságából adódó bizonytalanság, valamint az élet elmúlásával kapcsolatos bizonytalanságra adott válasz. Pozitív személyes identitás révén lehetséges a szimbolikus interakcionista felfogás szerinti társas külvilág okozta bizonytalanság csökkentése. Természetesen a társas külvilág a személyes identitás támogatására is van. Ezt fejezi ki a társadalmi identitás. A pozitív kollektív identitás ugyanúgy pozitív hatással van a bizonytalanság oldására, mint ahogy a pozitív személyes identitás is. Csepeli kiemeli Pataki (1987) nyomán, hogy a „pszichoszociális identitás dilemmái akkor vetődnek fel különös élességgel, ha a személy marginális helyzetbe kerülve egymással versengő önmeghatározások között kénytelen választani.” (Csepeli 1997: 522) Ebből a szempontból sem lényegtelen a cigánytelepek újbóli szaporodása, az elkülönülés és a diszkrimináció. Ez az a lélektani bizonytalanság, amelyben az egyház cigánypasztorációs szolgálata nélkülözhetetlen. Az eddig leírtaknak az volt a célja, hogy bemutassam a cigánypasztorációs szolgálat „helyszínét”. Azt a teret, amelyben az egyházak pasztorációs munkája történik. Ez témám esetében a cigányság. Annak ellenére, hogy manapság már sok mindent tudunk a roma kisebbségről, az eddigiek alapján is jól látható, hogy ezek a tudások ellentmondásoktól nem mentesek. Gyakoriak az egymással szöges ellentétben álló gondolatok, adatok. Olyan bizonytalan területről van szó, amely a társadalom tagjainak, a társadalompolitikának, a politikai vezetőknek egyaránt fejlődést okoz. Nem csoda, hiszen roppant *bizonytalanság* övezi a témát. Még az azzal foglalkozó társadalomkutatók esetében is. A téma összetettségét a világi „hatalmak” egyszerű, hatalmuk megtartása szempontjából történő vágásokkal igyekeznek számukra kezelhető mértékűvé szűkíteni. Ezek a vágások nem, vagy csak nagyon ritkán mutatnak a társadalmi integráció, a tolerancia, a társadalompedagógia, a konfliktuskezelés irányába. Állításom az, hogy az egyházaknak a pasztorációs munka révén a nyers politikai természetű beavatkozásoknál jóval finomabb, célravezetőbb, elegánsabb eszközeik vannak. Ennek az állításomnak az érdekében a következő részben igyekszem bemutatni a pasztorációs küldetést és annak világi hátterét.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

A pasztorációs küldetés

Az egyházi tevékenységek között rendkívüli jelentőségű a pasztoráció.

A pasztoráció szó szerint *lelkigondozást jelenet*, amely szinonimája a lelkipasztorodásnak, vagy hívek pasztorálásának, illetve a misszióknak. A pasztoráció elé illesztett jelzős szerkezet rámutat arra a sajátos egyházi tevékenységre, amit a pap, lelkipásztor, lelkész, vagy pásztori címeket viselő személy végez. Ez a tevékenység egy adott rétegre vagy rétegekre specializálódik, így beszélhetünk családpassztorációról, ifjúságpasztorációról, munkáspasztorációról, vagy cigánypasztorációról is. Az egyházi személyeknek szakpassztorációt nem kötelező sem végezni, sem elvállalni, ezt civilek is végezhetik. A munka egy önálló döntés, vagy elhívás következménye, mint például az orvosi hivatásnál, ha valaki a számára fontos kutatási területből szakvizsgát kíván tenni, majd később abban aktívan dolgozni is akar. Az egyházban ez a fogalomkör a Jézusi küldetés parancsából fakad. Ahogy Máté evangéliuma³ őrzi. A cigánypasztoráció tehát Jézus tanítói, nevelői és pásztori munkájának a folytatása, jelen esetben a cigányok között. A cigánypasztoráció mint rétegpasztoráció a cigányközösségek lelkigondozását és szociális gondoskodását teszi a figyelem és a cselekvés központjába. A pasztorációt mint egyházi kifejezést leginkább a történelmi egyházak használják. Fontos megjegyeznünk, hogy Magyarországon az egyházaknak minősített közösségek között lényeges eltérések vannak tartalmilag és formailag egyaránt. A „pasztoráció” értelmezése során érdemes különbséget tenni a római katolikus és a történelmi protestáns egyházak, így a református és az evangélikus egyházak, valamint a neoprotestáns egyházak között. A történelmi egyházak az ember teljes lényegét érintő üzenet átadására fókuszálnak, míg a kisegyházak szigorúan csak a bibliai alapokra koncentráló üzenet átadására törekednek.⁴ Az előbbi az evangélium átadása mellett az ember szociális körülményeit nemcsak hogy figyelembe veszi, hanem annak alakítását kifejezetten küldetésének, céljának rendeli alá. Vannak, akik azért választják a papi vagy szerzetesi hivatást, mert egy adott területtel, azaz szakpassztorációval szeretnének foglalkozni. Mások viszont az általános papi, lelkipásztori munkájuk közben kérnek lehetőséget rétegpasztorációs tevékenységre is. Az engedélyt mindig a helyi megyéspüspök, tartományfőnök vagy házfőnök adja meg. Ebben az esetben viszont a pasztoráció súlyának, kihívásainak megfelelően az eddig végzett feladatkör alól fel kell menteni a személyt, hogy teljes energiájával a szakpassztorációra tudjon koncentrálni. A katolikus egyház intézményrendszere történetiségéből kifolyólag önmagában is hordozza a szakpassztorációs lehetőségeket. Amíg az egyházmegyes papok egy város vagy falu közösségének plébániájáról vezetik a közösségeket, addig a szerzetes közösségek, így a betegápoló,

³ „Én kaptam minden hatalmat mennyben és a földön. Menjetek tehát, tegyetek tanítványommá minden népet, kereszteseljétek meg őket az Atya és a Fiú és Szentlélek nevében, és tanítsátok őket mindannak megtartására, amit parancsoltam nektek. Íme, én veletek vagyok mindennap, a világ végéig.” (Mt 28:17)

⁴ A II. Vatikáni Zsinat Dokumentumai 2000. Budapest: Szent István Társulat 266–267, 670.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

tanító, ifjúságpasztorációval foglalkozó rendek stb. valamilyen specializált területet fednek le. Így a saját területükön a legkiválóbbak a szakpasztorációban.

Mindenekelőtt áll az evangélium hirdetése lehetőség szerint a közösség saját nyelvén. Ez Magyarországon a cigányság esetében részben kivitelezhető, mert 2008-ban a Szent Jeromos Társulat jóváhagyásával megtörtént a szentírás cigány nyelvre való lefordítása. Nemes és kifejezetten hasznos cselekedet lenne, ha a cigánypasztorációt végző személyek alap-, vagy középfokú jártasságot szereznének a cigány nyelvből. Ez a törekvés jelenleg még kezdeti stádiumban van. Két-három olyan elhivatott lelkipásztor van, akik minimum 20-30 éve végeznek missziós munkát a cigányok között, és többnyire folyékonyan beszélnek cigányul. Magyarországon hagyománya van az évente megrendezendő csatka, a mátraverebélyi, valamint a máriapócsi cigány búcsúknak. Ezeknek a búcsúknak a megszervezése, lebonyolítása is pasztorációs tevékenység. A cigányok körében fontos szerepet tölt be a leginkább egyházi ünnepnapokhoz kötődő karitatív adományok kiosztása, amely szintén komoly logisztikai munkát igényel. Az aktív munkás hétköznapiak pedig sok szellemi programot igyekeznek nyújtani minden korosztálynak. A gyermekeknek tanodákkal, felzárkóztató és rekreációs programokkal igyekeznek segíteni a pasztorációban tevékenykedő személyek. A felnőtteket a specifikus katekézis mellett szakmai és célirányos munkahelyi beszélgetésekkel, tréningekkel és átképzésekkel segítik. Léteznek szelektált programok is, amelyek csak nőknek indítanak speciális gyermeknevelési, mentálhigiénés képzést, vagy fiataloknak tartanak drogpreevenációs előadásokat. A test, az értelem és a lelki nevelés mellett fontos területe a pasztorációnak a roma kultúra, identitás és hagyományok őrzése, ápolása is. A saját kultúrával rendelkező népcsoportnak a hagyományok ápolása, pl. a cigányzene és -tánc gyakorlása mellett a pasztorációt végző személynek arra is törekednie kell, hogy közös liturgikus és kulturális alkalmakat biztosítson a többségi társadalomhoz tartozó személyekkel való együttlétre. Ezzel is lebontva a sztereotípiát és a társadalmi előítéletek falait egymás iránt.

Cigány pasztoráció Európában

Az Európába érkező első csoportok (1417) vallási magyarázatokkal indokolták vándorlásukat, Egyiptomból menekült bűnbánó zarándokoknak mondták magukat (Fraser 2006: 288). A területi elvre épülő egyház pasztorációjának hatóköréből minduntalan kicsúsztak a vándorló kompániák. A XV. és XVI. században az átalakuló európai társadalmak kivetették azokat, akik nem asszimilálódtak. Idegeneknek tartották őket, és mint a rend felforgatóit kezdték értelmezni őket. Ilyen közegben hívták össze a tridenti zsinatot (1545–1563). A katolikus és a protestáns egyházak is eretnekeknek tartották a cigányokat. A cigányok pedig igyekeztek megőrizni identitásukat és autonómiájukat, ezért a keresztény társadalmak veszélyforrásként tekin-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

tettek rájuk. Tehát ennek alapján *sui generis* feszültségről beszélhetünk (Fraser 2006).

A fenti megfogalmazás azonban így általánosságban véve nyilvánvalóan egyoldalú. Ugyanis az általános minősítés ellenére a cigányok befogadása és az evangéliumi üzenet közvetítésének szándéka egyetlen korban sem hiányzott az egyházból. Katolikus teológiai fogalomkör szerint, az egyház *szent*, mert Jézus alapította, de *bűnös* is, mert emberek alkotják. Az ember pedig nem lehet tökéletes.⁵ Az egyház valós arcát azonban még a legsötétebb korszakokban is a szentek hozták létre és váltak annak alkotójává. Létrejött a cigányokkal foglalkozó kongregáció a *Madonna del monti* kerületben (ez volt a vándorló cigányok számára kijelölt hely). Ezekben az evangélium hirdetésének erejével próbálták megnyerni a cigányokat az evangélium számára. Később, 1680-ban Palermóban templomot kaptak: „Santa Mariava in Egitto” (az Egyiptomba menekülő Szűz) elnevezéssel. A XIX. században főleg nyelvi és antropológiai kérdések álltak a cigányok iránti érdeklődés középpontjában, ez az érdeklődés ugyan csökkentette a távolságot, de a tényleges testvéri befogadás még messze volt. A XX. század rettenetes eseménye a cigány holocaust. A náciak a zsidók mellett a cigányokat is irtották. Máig tisztázatlan az áldozatok száma. A katolikus egyház nevében a II. világháború után a pápák többszörösen elítélték a rémtetteket és megpróbálták biztosítani a cigányokat arról, hogy ők bizony fontosak számukra. Legutóbb Ferenc pápa kért bocsánatot 2019 júniusában Balázsfalván – a konkrétan meg nem nevezett esetekért (Kolozsi 2019). A következőképpen fogalmazott: „Az egyház nevében bocsánatot kérek az Úrtól és tőletek azokért a pillanatokért, amikor a történelem során hátrányosan megkülönböztettünk, bántalmaztunk, vagy elhibázott módon, Káin, és nem Ábel tekintetével pillantottunk rátok, és nem tudtunk elismerni, nem tudtuk értékelni benneteket a sajátosságaitokat.” Rendkívül lényeges, hogy a katolikus egyház vezetője hogyan nyilatkozik meg az ilyen társadalmi integrációt érintő kérdésekben. Azért is, mert ennek nem csak közvetlen, de közvetett hatásai is vannak, tekintettel arra is, hogy szervezetszociológiai értelemben az egyház *hierarchikusan felépülő nemzetközi intézmény*, így a papoknak mindenképpen iránymutatásként szolgál a pápa. Ezért is volt lényeges Ferenc pápának azon üzenete, amelyet a vándorlók és menekültek világnapja alkalmából adott közre, továbbá fontos kiemelnünk Ferenc pápa egy korábbi, a cigányokkal inkább közvetve foglalkozó gondolatát is, amelyet 2018. szeptember 18–20. között a Vatikánban megrendezett konferencián adott közre.

Somogyi Viktória Vatican Newson megjelent *Ferenc pápa a xenofóbiáról, a rasszizmusról és a populista nacionalizmusról szóló konferencia résztvevőihöz* című cikke számol be az Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Keresztény Egységértörekvés Pá-

⁵ A II. Vatikáni Zsinat Dokumentumai 2000. Budapest: Szent István Társulat 145–148.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

pai Tanácsa által megrendezett konferenciáról. Jelentős rendezvényről van szó. Az egyházi intézményeken kívül a konferencián jelen volt az ENSZ, valamint az Európa Tanács is. A Vatikánban megrendezett konferenciához kapcsolódva a pápa fogadta a résztvevőket, akiknek átnyújtotta előre megírt felszólalását is. A leírt és átadott beszéd középpontjában az *intolerancia*, a *diszkrimináció*, a *kirekesztés*, illetve ezeknek a negatív társadalmi folyamatoknak az elkerülése van. Lényeges kiemelnünk, Ferenc pápa hangsúlyozza, hogy nem maradhatunk közömbösek ezekkel a negatív társadalmi folyamatokkal kapcsolatban. Sőt, azon túl, hogy felhívja a figyelmet ezekre a folyamatokra, kifejezetten kéri is a nevelőket, az iskolai és egyetemi oktatókat az emberekkel való *megkülönböztetésmentes* kapcsolatok kialakításának tanítására. A kulturális sokszínűség, a más emberekhez való rasszizmusmentes hozzáállás, az élet szentségének tiszteletben tartása, a szeretet és a szolidaritás mind-mind olyan értékek, amelyeket aktívan meg lehet tanítani és meg is lehet tanulni. Ezt kéri a pápa. Ahogy a cikk szerzője fogalmaz: „Krisztusban a tolerancia testvéri szeretetté, gyengésséggé és konkrét szolidaritássá alakul át. Kereszténynek lenni tehát felhívás arra, hogy árral szemben ússzunk, és hogy felismerjük, befogadjuk és szolgáljuk Krisztust testvéreinkben.” (Somogyi 2018). Ferenc pápa sok szempontból úttörő, ám voltak elődei, például VI. Pál pápa.

VI. Pál pápa Poméziában mondott homíliájából

1965 szeptemberében VI. Pál pápa a II. Vatikáni Zsinat alatt a Pomézia kegyhelyen összegyűlt romákat meglátogatta és korszakalkotó beszédet intézett hozzájuk. A beszéd hosszabb változatát a Ceferino Ház honlapján elolvashatjuk, de témánk szempontjából szükséges egy rövidebb tartalmi összefoglalót közölnünk.

A pápa beszédében azt fogalmazza meg, hogy az egyház anyai szeretettel szereti a romákat és készen áll arra a feladatra, hogy gyermekét segítse és vezesse a földi életben. Felhívja a romák figyelmét arra, hogy az egyházban lévő megkeresztelt tagok egymással testvéri kapcsolatban állnak, akik egyenrangú polgárai az egyházi közösségnek.

Az egyház szerető gondoskodása után a pápa megemlékezik a faji üldöztetés áldozatairól, részvétét és együttérzését fejezi ki az utókor generációjának, cigány társadalmának. A múlt felidézése után a jelenre irányulnak a pápa gondolatai, amelyben nyilvánvalóvá teszi a romák számára is, hogy az egyház tud arról, hogy a romák a társadalom periferiáján élnek. Közli a romákkal, hogy ha szeretnének ottmaradni, maradhatnak, de azért ő mindenkinek felkínálja segítségét és szolgálatait. Tudatosítani kívánja a romákban azt, hogy ők nem az egyház periferiáján, hanem annak a középpontjában vannak. Szó szerint a következőket mondja: „Az egyház szívében vagytok, mert szegények vagytok és segítségnyújtásra, oktatásra, segítségre van

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

szükségetek; az egyház szereti a szegényeket, a szenvedőket, a kicsinyeket, a kitagadottakat, az elhagyottakat.” (Magyar Kurír 2015)

Egy új családról beszél a katolikus egyházfő, amelyben az embernek páratlan méltósága van, amely lehetővé teszi, hogy az ember bölcs, erényes és becsületes legyen. VI. Pál buzdítja a romákat a társadalommal való békés kapcsolatra, ezért türelemre, jóságra és tiszteletre kéri őket. Látható, hogy a pápától az előbbieken megidézett gondolatok igen általánosak. Nem is lehet ez másként, hiszen a katolikus egyház az egész világra kiterjedő intézményrendszer. A pápa ugyanúgy szól egy Indiában élő katolikushoz, mint egy olaszhoz vagy egy mexikói, esetleg egy kongói hívőhöz. Közben nyilvánvaló, hogy ezek a kultúrák rendkívül különböznek egymástól, ezért aztán az ezeken a helyeken élő embereket is esetenként más eszközökkel kell segíteni. Ezért is fontos bemutatni, hogy a cigányokkal foglalkozó nemzetközi katolikus szervezetek milyen jellegű (lokális) pasztorációs tevékenységet végeznek, így közelebb jutunk a cigánypasztoráció fogalmához és értelmezéséhez.

Cigányokkal foglalkozó nemzetközi katolikus szervezetek hálózata és tevékenységeik

André Barthelemy – az európai cigány körökben Yoshka és Youschka néven emlegetett – francia katolikus pap cigánykaravánokhoz csatlakozva az 1950-es években, kezdte meg a cigánypasztorációs tevékenységét, amely később a nemzetközi katolikus bizottság⁶ a cigányokért megalapításába torkollt. Ő és a köré csoportosuló keresztény cigányokat segítő értelmiségi kör tevékenységének is köszönhető, hogy alig másfél évtized alatt a cigányok ügye a keresztény közgondolkodásban is nagyobb teret nyert, olvashatjuk az 1992-ben megjelent *Cigányország útjain* című könyvében (Barthelemy 1992). A Vatikán is figyelmet szentelt a cigányok lelki gondozásának. 1958-ban XII. Pius megalapította az OASNI (Opera Assistenza Spirituale Nomadi in Italia) szervezetet, amely a nomádok, köztük a cigányok lelki épülését, hitre térítését, illetve abban való megerősítését támogatta. VI. Pál pápa 1965-ben alapította meg a *Nomádok és Állandó Lakóhely Nélkül Élők Titkárságát*, majd 1970-ben, amikor a különböző hivatalokat a *Püspöki Kongregáció* felügyelete alá rendelte, létrehozta az *Úton Lévők és Elvándorlók Lelki Gondozásának Pápai Bizottságát (Tanácsát)*, melyet aztán 1988-ban II. János Pál pápa önállósított, Pastor Bonus néven. E bizottság feladata a légi, közúti s vízi közlekedésben dolgozók és utasaik, a lakóhelyüktől távollévők (kivándorlók, menekültek, zarándokok, vendégmunkások, turisták), valamint a nomádok lelki gondozása, akik közé a vándorcigányok okán a romákat is beleértik.⁷

⁶ Comité Catholique International pour les Tsiganes (CCIT).

⁷ Római Dokumentumok XXXIV: Vándorlók és utazók lelki gondozásának pápai tanácsa.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

A nemzetközi cigánypasztoráció másik kulcsszervezete 1976-ban több, az 1970-es évek elején szervezett informális találkozó után Párizsban jött létre *Katolikus Nemzetközi Bizottság a Cigányokért (CCIT)* néven. A már említett francia pap, André Barthelemy s egy belga házaspár, Elisa és Léon Tambour hozta létre az európai Youschka Bartolémyt (CCIT) a cigánypasztoráció kibontakoztatására és koordinálására. A bizottság a kezdetektől együtt dolgozott az egyházzal és különleges kapcsolatokat ápol a *Vándorlók és Úton lévők Lelkigondozásának Pápai Tanácsával*. „A Világiak Pápai Tanácsa által elismert szervezet, amely [...] minden ország papságával baráti együttműködésben munkálkodik. Tevékenységében és éves nemzetközi találkozóin arra törekszik, hogy növelje a keresztény közösségek és egyházak fogékonyságát, érzékenységét a cigányság valós problémái iránt.” (Tzs 2016) Ezekon a találkozókon az európai cigánypasztorációval foglalkozó nemzeti felelősök és referensek – mintegy száz ember, húsz európai országból – vesznek részt. A CCIT elnöke Claude Dumas atya, aki francia nemzetiségű, cigány származású római katolikus pap. A zsinat nyomdokait követve a *Vándorlók és Utazók Lelkigondozásának Pápai Tanácsa* 2005. december 8-án kiadta az *Irányelvek a Cigánypasztorációban* című dokumentumát, amely mérföldkő a cigánypasztorációban. „Összegezi a cigánypasztoráció tapasztalatait”, és ezek alapján „először fogalmazza meg, mi a teendője a befogadó Egyháznak, és mire hívja az Egyház a cigányságot.” (Krómer 2007).

A római katolikus egyház legfőbb feladatai az igehirdetés és a társadalmak közötti béke megteremtése. Értelemszerűen az egyház ez irányú küldetését a Szentírásból vezeti le: „mi békességünk” (Ef.2,14). A béke mint fogalomkör hívőnek és nem hívőnek ugyanazt jelenti. A béke pozitív megfogalmazása szerint olyan egyetemes értékeket és feladatokat jelent, amelynek az alapjai a társadalom értelmi és erkölcsi rendjében találhatók. A béke ezért az emberi személyiség helyes felfogásán alapul. A római katolikus egyház a társadalmak közötti békés együttélés, valamint a cigánypasztoráció alapjait és lényegét a „béke” megteremtésében látja. Szemléletmódját a *Hegyi beszédben*⁸ elmondottakra alapozza. A CCIT 2010-es konferenciáján egy cigány származású pap, a franciaországi cigánypasztoráció korábbi vezetője, Claude Dumas arra hívta fel a figyelmünket, hogy a schengeni övezet változása felgyorsította a különféle cigány csoportoknál érzékelhető migrációs folyamatot, negatív hatást gyakorol a cigányok világára. A helybeli cigányok és a bevándoroltak között ugyanolyan bizalmatlanság alakul ki, mint bármely más kisebbségben élő etnikumhoz tartozó idegennel szemben. Ugyanezen a konferencián résztvevő magyar főpap, dr. Székely János püspök megerősítette, hogy az egyháznak nincs szándékában asszimilálni a cigányokat, kívánatos integrációjukra tekintettel, mely csakis a tanulás és munkaerőpiaci jelenlét útján képzelhető el, kommunikációra törekszik velük. A konferencián elhangzott, hogy Európában 14 olyan Szalézi közösség van, amely elsődleges fon-

⁸ Vö. Mt. 5, 1–12.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

tosságot tulajdonít a cigány fiatalokkal való foglalkozásnak. A szaléziak főként a nevelés területén munkálkodnak. A katolikus egyház cigánypasztorációs munkáját segítik az alábbi közösségek is:

- Nemzetközi Karitás, a Sant’Egidio Közösség;
- Katolikus Nemzetközi Bizottság a Cigányokért (CCIT);
- az Európai Romák és Utazók Fóruma (ERTF) képviselői.
- A *Caritas Internationalis* a cigányok érdekében végzett segítségnyújtás és kezdeményezések tekintetében Európa különböző országaiban a projektek és tevékenységek sokfélesége jellemzi a *Caritast*. A közreműködés, beavatkozás leginkább 5 területen jelennek meg:
 - kiskorúakkal való foglalkozás az elemi szintű oktatás,
 - lakhatás,
 - törvényességi kérdések,
 - egészségi kérdések,
 - munkaerőpiacra való belépés (Ceferino Ház 2010).

A *Caritas Europa* közös cselekvési programot dolgozott ki („Step in”), melynek az a célja, hogy megelőzze az iskolai tanulmányok idő előtti abbahagyását, hogy szakmai ismeretek megszerzése útján támogassa a társadalmi integrációt (Ceferino Ház 2010). A Sant’Egidio Közösség, a cigányok és a közösség közötti kapcsolat Rómában alakult ki az 1970-es évek vége felé. Ettől kezdődően több olasz és európai városban – ahol a közösség jelen van – került sor kapcsolatfelvételle. A közösség hosszú ideje belefogott egy kulturális, szociális kampányba, mely azt tűzte ki célul, hogy növelje a fogékonyt a cigánysággal szembeni félelmek és sztereotípiák terjesztésének megállítására ügyében, nevezetesen nyilvános találkozók útján, legújabbán pedig egy könyv kiadásával, „*Il caso zingari*”, mely az olaszországi és európai cigányellenességről szól (Il caso zingari, 2008). Az *Európai Romák és Utazók Fóruma*, az (ERTF) egy olyan autonóm, nem kormányzati szervezet (NGO), mely pénzügyi és logisztikai téren, valamint a céljait illetően kiemelt partneri viszonyban van az Európa Tanáccsal. Az intézmény megalkotta a „Romák Jogainak Európai Chartáját”, melyhez az *Egyetemes Emberi Jogok Deklarációjából* és az *Egyesült Nemzetek Chartájából* vette az inspirációt, majd az elveket a cigányságra és helyzetükre alkalmazta (RomNet 2004). Látnivaló, hogy akár a konkrétumok, akár az inkább „elvi” jellegű kinyilatkoztatások felől haladunk, az egyház cigánypasztorációs gyakorlata jól összefügg azokkal a társadalomtudományos ismeretekkel, amelyek a „cigánypasztorációt” tudományos oldalról érintik. Természetesen nem célom, hogy a „vallási tanokat” tudományos köntösbe bújtassam.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

A pasztorációs küldetés világi párhuzamai

Társadalomtudományos szempontból talán könnyebben érthetőek a következő terminusok: *tolerancia, társadalompedagógia, cigány-nem cigány együttélés, konfliktus-redukció, konfliktusmenedzsment*. Voltaképpen az előbbieken bemutatott és a következőkben is tárgyalt egyházi cigánypasztorációs tevékenységek is éppen ezek köré a fogalmak köré szerveződnek. Természetesen az egyházi megközelítések esetében van még egy különös elem, ez pedig maga a *hit*. Ezzel együtt – e helyütt ennek az állításnak a bizonyításától eltekintek – az sem hit nélkül való, hogy ha valaki a „világbékében”, a „világbéke megteremtésében” hisz.

Nagyjából azt mondhatjuk, hogy ha véletlenszerűen kiválasztunk egy olyan szociálpszichológiai kötetet, amely a fenti témákkal foglalkozik, akkor szinte mindegyik a *kategorizáció* jelenségének tárgyalásával kezdődik. Ez természetesen nem független G. W. Allport (1977) korszakos művétől, *Az előítélettől*, amely olyan témákat tárgyal, amelyek a cigánypasztoráció során is gyakran előkerülnek. Allport könyvének elején, kijelölve annak tárgyát, igyekszik bemutatni az *előítélet* szó jelentésének változatait. Elemzése szerint az előítéletek első megközelítésben (az ókorban a *praejudicium*) olyan eset volt, amelyet megelőző tapasztalat, illetve döntés alapján minősítettek. Olyan ítéletekről van tehát szó, amelyek minősítése a szokások alapján történik. A szó jelentésének következő változataként Allport az angol jelentésváltozatra utal. Ebben az előítélet olyan ítélet, amely előtt ugyan megtörténik a konkrét esetre vonatkozóan a tények összegyűjtése, azonban nem történik meg az összegyűjtött tények alapos vizsgálata, mérlegelése. Tehát az előítéletek olyan ítéletek, amelyek nem vesznek tudomást a tényekről. Allport ennél tovább is megy, amikor a *túláltalánosítás* jelenségére hívja fel a figyelmet. Azaz nem csak arról van szó, hogy a tényeket vagy nem gyűjti össze, vagy nem dolgozza fel megfelelően az előítéletes emberi elme, hanem arról is, hogy meg is másítja. Mégpedig úgy, hogy azok az „információfeldolgozó” hatalmi szempontjainak megfelelően illeszkedjenek a csoportközi helyzethez. Végül Allport felhívja a figyelmet arra is, hogy az előítéletek nem csak *kognitív képződmények*. Nem csak információfeldolgozási problémáról van szó az előítéletek esetében, hanem arról is, hogy a hibás információfeldolgozás, illetve annak hiányához emocionális elemek társulnak. Azaz az információfeldolgozás helyébe bizonyos pontokon érzelmi típusú „protézisek” kerülnek. Az előítéleteket pedig leginkább az különbözteti meg a téves ítéletektől, hogy kizárnak minden olyan információt, érvet, amely nem illik az előítélet zárt rendszeréhez (Allport 1977). Ezért is beszél Roakeach (1960) „zárt gondolkodásról”. Allport a New English Dictionaryt idézve az előítéletek következő előzetes meghatározását adja: „Kedvező vagy kedvezőtlen érzés egy személy vagy dolog vonatkozásában, mely megelőzi a tényleges tapasztalatot, illetve nem azon alapul.” (Allport: 35) Rendkívül lényeges a cigánypasztoráció szempontjából, hogy az egyház számára minden hívő egyforma, illetve egyformán fontos – függetlenül azoktól a szociológiai meghatározottságoktól, amelyek működésbe

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

hozzák az előítéleteket (lényeges, hogy Isten előtt mindenki egyenlő). A cigányokkal kapcsolatos előítéletek esetében az etnikai hovatartozás jelenti azt a szociológiai kategorizációt, amely elindítja a negatív társadalmi folyamatokat. Allport a következő definícióval szolgál. „Az etnikai előítélet hibás és rugalmatlan általánosításon alapuló ellenszenv. Megmaradhat az érzések szintjén, de kifejezésre juthat a viselkedésben. Irányulhat egy-egy csoport egésze, de egyetlen egyén ellen is, azon az alapon, hogy az illető a szóban forgó csoport tagja.” (Allport 1977: 40) Tehát az előítélet nem csak kognitív, hanem érzelmi modalitású jelenség is. Ebből a szempontból is lényeges, hogy az egyház kifejezetten a dogma szerint olyan érzelmi, transzcendentális tartalmakat közvetít, amelyek az előítéletek ellen lépnek fel.⁹ Az is lényeges, hogy az egyház nem kis részt vállal abban az oktatási tevékenységben, amely egyfelől tudásszociológiai értelemben segít az ítéletalkotáshoz szükséges ismeretek összegyűjtésében és feldolgozásában. Ebből a szempontból kiemelendő az a szolgálat, amely akár a többségi, akár a kisebbségi társadalomban az oktatás területén zajlik. Tehát nem csak arról van szó, hogy az egyház a cigánypasztoráció jóvoltából hozzájárulhat a hátrányos társadalmi helyzetben lévők oktatáson keresztüli felemelkedéséhez, hanem arról is, hogy az előítéletekkel élők körében csökkentheti az előítéleteket. Lényeges tevékenységről van szó, hiszen ahogy az Allportnál is olvasható, a fokozatok eszkalálódása során már a legelső fokozat esetében közbeléphet az egyház (az előítéletesség fokozatait Allport a következőképpen állítja sorba: szóbeli előítéletesség, elkerülés, hátrányos megkülönböztetés, testi erőszak, kiirtás). Ha nem is szükségszerű ezeknek a fokozatoknak a megjelenése, azt azonban állíthatjuk, hogy egy alacsonyabb fokozat megjelenése előkészítheti és ezzel könnyebbé is teheti a magasabb fokozat megjelenését. Allport óta szinte evidencia a szociálpszichológiában, hogy az előítéletek kialakulása a kategorizációra vezethető vissza. Allport amellett érvel, hogy a kategorizáció folyamata nélkül az emberi elme képtelen lenne a gondolkodásra. Véleménye szerint a folyamat legalább öt fontos tulajdonsággal rendelkezik (Allport 1977). Talán a legfontosabb ezek közül, hogy „napi életünk alkalmazkodási folyamatait szabályozó nagyobb osztályok és csoportosítási szempontok képződnek.” (Allport 1977: 53). Egyfelől ezek a kategóriák teszik lehetővé, hogy egyáltalán gondolkodjunk, hogy eligazodjunk a világban. Az „alkalmazkodás” azonban ennél többet is jelent. Allport arra utal, hogy a kategóriák kifejezetten irányítják cselekvéseinket. A kategóriák Allport szerint tartalmazzák az „igazság szikráját”. A kategóriák ezekben az esetekben a tapasztalatból származnak. Ahogy fogalmaz: „Etnikai kategóriáink némelyike ésszerű. Valószínű például, hogy egy négernek sötétbarna a bőre (jóllehet ez nincs mindig így).” (Allport: 56) Más kategóriák viszont nem a tapasztalaton alapulnak. Ezek a kategóriák többnyire ésszerűtlenek. „Azt mondhatjuk, hogy az irracionális kategóriák ugyanolyan könnyen jönnek létre, mint

⁹ Lásd Ferenc pápa, ill. VI. Pál előbbieken elemzett gondolatait.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

az ésszerűek. Valójában az irracionális kategóriák valószínűleg még könnyebben jönnek létre, mivel az erős érzések a szivacshoz hasonló módon működnek.” (Allport 1977: 57) Lényeges kiemelnünk a *kísérleti szociálpszichológia* ide vonatkozó eredményei közül Tajfel és Wilkes 1963-as kísérletét. Csepeli (1997) megfogalmazása szerint Tajfel és Wilkes hipotézise a következő volt. „Tajfel és Wilkes (1963) kísérlete bizonyította be, hogy a kategorizáció nem szakadhat el a kategorizált ingerek valóságos tulajdonságaitól. A kísérlet hipotézise szerint, amikor a természeti valóságból vett ingersorozatra úgy alkalmazunk egy osztályozási rendszert, hogy az ingersorozat egyik része objektív tulajdonsága folytán az egyik osztályba, míg az ingersorozat másik része a másik osztályba tartozik, az egyes osztályokba sorolt ingerek észlelése az osztályba sorolás ténye által meghatározott módon fog alakulni, szemben azzal a helyzettel, amikor nem alkalmazunk osztályozást. A hipotézisben arra is utaltak, hogy az osztályba sorolás ítéleteket befolyásoló hatása elmarad, ha az ingerek valamely objektív tulajdonsága nincs összefüggésben az alkalmazott osztályozási rendszerrel.” (Csepeli 1997: 462) Tajfel és Wilkes (1963) a kísérleti személyeknek egészen egyszerű ingereket, mégpedig vonalakat mutogattak. A kísérleti személyek feladata az volt, hogy becsüljék meg ezeknek a vonalaknak a hosszát. A vonalakat hol kategorizálva (egyszerűen „A”, ill. „B” betűket írtak alájuk), hol kategorizálás nélkül mutatták meg. A kísérlet eredményeként megállapítható volt, hogy a kísérleti személyek a vonalak egymáshoz képesti hosszát akkor becsülték meg pontosabban, ha a vonalak hosszúsága és a kategorizálás között kapcsolat volt (azaz a rövidebb vonalakat rendre az „A”, míg a hosszabb vonalakat rendre a „B” kategóriába sorolva mutatták meg). A kísérlet eredményeként egyértelműen bizonyítottá vált, hogy a kategorizáció felerősíti az amúgy is meglévő különbségeket. A kísérleti szociálpszichológia kifejezetten olyan terület, ahol a kutató aktív résztvevője a folyamatoknak, a folyamatok kifejezetten az előre megtervezett forgatókönyv mentén zajlanak. Ezen a ponton a cigánypasztoráció szempontjából nem a liturgiával való hasonlóságot emelném ki, sokkal inkább az aktivitást.

Összegzés

Megállapítható tehát, hogy az ember és ember közötti alá-fölé rendelő különbségtétel, az emberi lét legmélyebben beágyazott jellemzője. Ahogyan az imént megidézett Allport (1977) gondolatait idézve világosan láthatóvá vált, hogy ha az ingerek alapján történő kategorizáció mozgásba lendül, akkor a kategorizáció olyan területekre is kiterjedhet, amelyek nem a „valóságos ingerek” alá tartoznak. A cigánypasztoráció esetében olyan *társadalompedagógiai* folyamatról is szó van, amelynek során tudatosan hívják fel a közösség tagjainak figyelmét arra, hogy mennyire hasonlatosak egymáshoz. Ezzel is csökkentik a konfliktuspotenciált a közösségen belül. Így a kategorizáció nyomán létrejövő rasszizmus megelőzését tudatosan kezdik el. Társas,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

társadalmi viszonyrendszerben a kategorizáció elsősorban a saját és a másik csoport közötti különbségtétel során jelenik meg. Természetesen nem könnyű meghatározni, hogy pontosan mit is jelent a *saját csoport*. Ezért Allport a következőt javasolja. „Széles értelemben véve úgy határozzuk meg a saját csoportot, mint olyan személyek együttesét, akik azonos jelentéssel használják a »mi« személyes névmást.” (Allport 1977: 77) Allport elsősorban nem vagy nem csak nyelvi kérdésre utal, ezért is használja az eredeti szövegben a „term” szót. A „mi” sokkal inkább valamiféle jelentéstartalmú egész, ami olyan elemekből áll, amelyek hasonlóan egymáshoz. A „mi” ennek a hasonlóságnak a hangsúlyozását jelenti. A cigánypasztoráció esetében ennek a hasonlóságnak a hangsúlyozásáról van szó többnyire anélkül, hogy megjelenne benne a „másik” csoporthoz képesti elkülönülés hangsúlyozása. Sőt, kifejezetten egy inkluzív „mi”-ről van szó, olyanról, amelynek tagja lehet, aki tagja akar lenni.¹⁰ Itt voltaképpen toleranciáról, a cigányok és a nem cigányok közötti együttélésről van szó. A saját csoport léte feltételezi a másik csoport létét is, hiszen *saját csoportnak* csak akkor van értelme, ha van *másik csoport* is. A másik csoporttal kapcsolatos ellenszenv azonban Allport szerint nem szükségszerű (miközben a társas, társadalmi világban gyakran tapasztaljuk, hogy ellentét van a csoportok között). Allport szerint „saját csoportunkat ugyan csak más csoportokkal összevetve tudjuk felismerni, a saját csoport azonban pszichológiai értelemben elsődleges. Bennünk, általuk és sokszor értük élünk. Más csoportokkal szemben érzett gyűlölködésünk megerősítheti hovatartozási érzéseinket, de ez nem szükségszerű.” (Allport 1977: 85) Majd a következő bekezdésben úgy folytatja, hogy „mivel az elfogultság és az etnocentrizmus létfontosságú életben maradásunk és önértékelésünk miatt, hajlamosak vagyunk arra, hogy saját csoportunkkal szemben elfogultak legyünk, és a többi fölé helyezzük.” Állításom az, hogy a kategorizációhoz kapcsolódó minősítést, illetve a minősítésből adódó negatív következményeket az egyház képes kezelni. Tekintettel arra, amit a korábban megidézett egyházfők, pápák is kinyilatkoztattak, valamint a Bibliában foglaltakra, természetes terep az egyház számára a cigánypasztoráció. Mind a *toleranciaépítés*, mind a *társadalompedagógia*, mind a *cigány-nem cigány együttélés*, mind a *konfliktuskezelés* szempontjaiból. Sőt kifejezetten hangsúlyozni szeretném a hit *megbékélést* és *megnyugvást* is elősegítő funkcióját (és itt gondoljunk csak egy pillanatra újra az identitás során rámutatottakra, a bizonytalanságra, illetve a marginális helyzetben élők pszichoszociális identitásának problémáira). Ennek két formájára is utalok. Egyfelől arra, amit a békességet hirdető evangéliumban áll, amelynek teológiai elemzésétől ezúttal eltekintek. Kifejezetten olyan üzenetről van szó, amely-

¹⁰ Ezen a helyen el kell tekintenünk a világrendszer szintű vallási konfliktusok részletesebb elemzésétől. Nyilvánvalóan nem lehetünk vakok azokra a civilizációk közötti konfliktusokra, amelyek vallási ellentétekből származnak (Huntington 1993). A cigánypasztoráció azonban ennél jóval lokálisabb, elsősorban Európára vonatkozó tevékenység. Így aztán – legalábbis egyelőre – a Huntington-féle megfigyelés is kevésbé jellemző a térségre.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

nek fókuszában a megbékélés, a béke eljövetele áll. Másfelől a közösség szerepére utalok. Azaz a közösséghez tartozás adhat olyan megnyugvást, amely kifejezetten hasznos azokban az esetekben, amikor valaki, vagy maga a közösség traumát élt át (Herman 2003). Egyfelől rendkívül fontos, hogy a közösség segít a trauma túlélőjének. „A traumatizált és a közösség közötti megbomlott kapcsolat helyreállítása két dologtól függ: a traumatikus esemény nyilvános elismerésétől és valamiféle közösségi cselekvéstől.” (Herman 2003: 91) Másfelől rendkívül lényeges a közösség gyógyító szerepe. „A csoportssolidaritás nemcsak a legjobb védelem a rettegés és a kétségbeesés ellen, hanem a traumatikus élmény leghatékonyabb ellenszere is. A trauma elszigetel, a csoport helyreállítja az összetartozás érzését. A trauma megaláz és stigmatizál, a csoport tanulságot tesz és megerősít. A trauma lealacsonyít, a csoport megdicsőít. A trauma elembertelenít, a csoport újra emberré tesz.” (Herman 2003: 275) A különböző területeken, gyakran halmozottan hátrányos helyzetben élő cigány emberek pedig bőven éltek és élnek át traumákat. Sőt, egy kutatás szerint – amely nem kifejezetten cigányokról szól – egyértelműen bebizonyosodott, hogy a kulturális és gazdasági értelemben vett szegénység szorosan összefügg a traumatikus gyermekkorral (Fekete – Prazsák 2014). Az egyház cigánypasztorációs szolgáltatást a nemzetközi intézményrendszere szempontjából is lényeges kiemelnünk. Egyértelmű, hogy a romákkal kapcsolatos negatív diszkrimináció kezelése nem maradhat országhatárokon belül. Például a Kárpát-medencében kifejezetten jól látható ez, ahol Szlovákiában, Magyarországon, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában (és noha nem Kárpát-medence, de azért ide kell sorolnunk Macedóniát, illetve Bulgáriát is). Teljesen egyértelmű, hogy ezeken a helyeken együttes fellépésre van szükség (Prazsák 2018). Ezt társadalompolitikai szempontból kifejezetten támogatni tudja és támogatja is az Európai Unió. Az egyház nemzetközi intézményrendszere kifejezetten hasznos lehet a negatív diszkrimináció elleni *összehangolt nemzetközi fellépés*, a tolerancia megteremtése szempontjából. Ebben a tanulmányban arra kívántam rámutatni – hogy az egyház cigánypasztorációs küldetése és a társadalomtudományos, szociálpszichológiai ismeretek összefüggenek egymással. Mind a kialakult helyzetek, mind azok kezelésének céljai – és esetenként gyakorlatai – is hasonló megközelítés alá esnek. A *tolerancia* megteremtése, a *társadalompedagógia*, a *konfliktus redukció* és a *konfliktusmenedzsment* olyan fogalmak és tevékenységek, amelyekkel mind a tudomány, mind a (társadalom)politika, mind az egyház természeténél fogva foglalkozik. A cigánypasztoráció tehát az egyház szakpasztorációs tevékenysége, amely a bibliai tanításoknak megfelelően cigányok körében végzett szolgálati tevékenység, fókuszában mind az evangéliumok hirdetésével, mind szociálpolitikai, társadalompedagógiai tevékenységekkel. A társadalmi konfliktusok megelőzése és kezelése is a szakpasztorációs szolgálat része. Ezen a ponton a cigánypasztoráció nyilvánvalóan érintkezik a többségi társadalom körében végzett szolgálattal is, azzal együtt, hogy a cigánypasztoráció elsősorban cigányok körében végzett tevékenység.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

E tanulmányban fontosnak tartottam, hogy tisztázzuk azokat a fogalomköröket, amelyek az egyház cigányok/romák körében indított missziójának alapját adják. Ezek közül a legfontosabbnak társtudományok által meghatározott fogalomkörök és eredmények mellett a pasztoráció meghatározását tartom. Bepillantást kaptunk a hazai egyházi tevékenység mellett az európai pasztoráció történetébe is. Arra is rá kívántam mutatni, hogy a cigánypasztoráció Magyarországon rendkívül lényeges ösztársadalmi tevékenység, feladat. Áttekintettük a cigányokkal foglalkozó egyházi szervezeteket. Azokat, amelyek kifejezetten a romákkal kapcsolatos segítő, szociális tevékenységeket végeznek. A cigánypasztoráció segítségével olyan eszközt kap a társadalom, amellyel kezelhetőnek tűnnek a többségi és a kisebbségi társadalmak közötti konfliktusok. Számos feladatot nem vállalhat magára az egyház, azonban sok segítséget adhat mind szociális értelemben, mind a társadalmi megbékélés szempontjából.

Irodalom

2011. évi CLXXIX törvény a nemzetiségek jogairól, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100179.TV> (Utolsó letöltés: 2019. 05. 28.)
- Allport, G. W. (1977): *Az előítélet*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- A II. Vatikáni Zsinat Dokumentumai 2000. Budapest, Szent István Társulat.
- Bartha Cs. (2015) *Nyelvi hátrány, avagy a cigány gyermekek oktatásának elmulasztott lehetőségei*. In: Antalné Szabó Á. – Laczkó K. – Major É. – Raátz J. (szerk.): Szakpedagógiai körkép I. Anyanyelv- és irodalompedagógiai tanulmányok. Bölcsész- és Művészetpedagógiai Kiadványok (2). Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 28–45.
- Ceferino Ház (2010): Pápai Tanács üzenete a CCIT konferenciának – 2010 <https://ceferino.hu/2010/08/06/vandorlok-es-utonlevok-papai-tanacsanak-2010-es-konferenciajanak-zarodokumentuma/> (Utolsó letöltés: 2020. 04. 29.)
- Ceferino Ház (2018): Kocsmából Közösségi ház. <https://ceferino.hu/2018/10/16/kocsmabol-kozossegi-haz/> (Utolsó letöltés: 2018. 11. 09).
- Csepeli Gy. (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Fekete M. – Prazsák G. (2014): Kulturális kasztrendszer: Autonómia és közösségiség szerepe a fiatalok kulturális aktivitásában. In: Nagy Á. – Székely L. (szerk.): *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont, 195–218.
- Fraser A. (2006): *A cigányok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Herman J. (2003): *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Budapest, Háttér Kiadó.
- Huntington, S. P. (1993): The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 3, 22–49.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Társadalmi mobilitás és segítői tevékenység

- Il caso zingari, (2008): Leonardo International.
- Kemény I. – Janky B. – Lengyel G. (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kemény I. – Janky B. (2003): A 2003. évi cigány felmérésről. Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, 8(10): 64–77.
- Kolozsi Á. (2019): Ferenc pápa bocsánatot kért a cigányoktól Erdélyben. https://index.hu/kulfold/2019/06/02/ferenc_papa_ciganyok_romania_erdely_balazsfa/ (Utolsó letöltés: 2019. 05. 29.)
- Krómer I. (2007): Hajtsátok uralmatok alá – de hogyan? http://www.tavlatok.hu/75/75magyar_figyelo.htm (Utolsó letöltés: 2019. 04. 07.)
- KSH (2014): *Népszámlálás 2011*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 14–66.
- Lakatos Sz. (2015): A romani nyelv a kutatás és oktatás tükrében. In: Orsós A. (szerk.): *A romológia alapjai*. Pécs, PTE–BTK Neveléstudományi Intézet Romológiai és Nevelésszociológiai Tanszék, Wlisslocki Henrik Szakkollégium, 181–208.
- Magyar Kurír (2015): Magyar zarándokokat is fogadott a pápa az európai cigánytalálkozón. <https://www.magyarkurir.hu/hirek/europa-minden-reszebol-erkeztek-cigany-zarandokok-ferenc-papahoz> (Utolsó letöltés: 2019. 05. 29.)
- Nietzsche, F. (1992): A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról. *Athenaeum*, 3(1): 3–15.
- Orsós A. (2015): A Beás Nyelv. In: Orsós A. (szerk.): *A romológia alapjai*. Pécs, PTE–BTK Neveléstudományi Intézet Romológiai és Nevelésszociológiai Tanszék, Wlisslocki Henrik Szakkollégium, 151–180.
- Pataki F. (1987): *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- RomNet, (2004): A romák európai fóruma. http://www.romnet.hu/hirek/2004/12/17/a_romak_europai_foruma (Utolsó letöltés: 2020. 04. 30.)
- Somogyi V. (2018): Ferenc pápa a xenofóbia, a rasszizmus és a populizmus veszélyeire figyelmeztetett. <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2018-09/ferenc-papa-a-xenofobiarol-a-rasszizmusrol-es-a-nacionalizmusro.html> (Utolsó letöltés: 2019. 01. 04.)
- Szentírás (2001): Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat – Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. (Mt. 28:17, Mt. 5,1–12)
- tzs (2016): Esztergomban tartották a nemzetközi cigánypasztorációs konferenciát. *Magyar Kurír*. április 10. www.magyarkurir.hu/hazai/esztergomban-tartottak-nemzetkozi-ciganypasztoracios-konferenciat (Utolsó letöltés: 2016. 04. 12.)

KÖZELKÉP

Politika és média – A magyar médiahálózat szerkezete 2018 őszén¹

FARKAS ATTILA²

ABSZTRAKT

A tanulmányban a magyar médiavilágot elemzem, három 2018 őszén megjelent politikai ügy kapcsán. Az Orbán–Simicska-konfliktust követően jelentős változások történtek a médiavilágban. Több új médiumot ekkor alapítottak meg a Fideszhez informálisan kapcsolódó üzletemberek, miközben más médiumok hirtelen gyorsasággal megszűntek. 2018 őszére a Simicska-birodalom lényegében felmorzsolódott. Ezzel ellentétben a Fideszhez informálisan kapcsolódó médiumok száma megugrott. Hipotézisem szerint az átalakulás következtében a magyar médiavilág továbbra is polarizált képet mutat. Az őszi ügyeket háromféle módszerrel vizsgáltam. Először a leíró statisztika elemzéséből kiderült, hogy a kormánypárti és nem kormánypárti médiumok napirendje jelentős eltérést mutat. Másodszor az egyes ügyekben megjelent tudósításokat szisztematikus tartomelemzésnek vetettem alá, amelynek eredménye azt mutatja, hogy a két csoport tartalmi értelemben polarizált. Végül a médiumok egymás közötti interakciói révén hálózatokat hoztam létre. Ellentétben az első két módszerrel a hálózatelemzés nem erősítette meg a polarizáció tézisét.

KULCSSZAVAK: médiarendszer, médiavilág, polarizáció, tartomelemzés, hálózatelemzés, Fidesz, empirikus kutatás

ABSTRACT

Politics and Media – The Hungarian Media Sphere in the fall of 2018

This article focusing on the changes within the Hungarian media sphere after the Orbán–Simicska conflict. After the conflict the Hungarian media sphere has changed radically. Those of the media outlets which belonged to Lajos Simicska had cease their operation. Business persons who have close ties to Fidesz has founded new media outlets. In my article I analyzed three political case which happened during the Fall 2018. I assumed that the media sphere in Hungary had become more polarized than before. In order to prove it, I created two groups of the media outlets. The first one, which have close ties to the governing party, and the second one which has not got ties to Fidesz. During my research I used three different methods. First, I recorded a

¹ Szeretnék köszönetet mondani Bene Mártonnak a tanulmányhoz fűzött értékes hozzászólásaiért és Burai Krisztinának az adatok felvételében nyújtott segítségéért. Készült az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával.

² PhD-hallgató Eötvös Loránd Tudományegyetem Politikatudományi Intézet.
Elérhetőség: attila.farkas.02@gmail.com

KÖZELKÉP

statistics about the articles. According to this, the media agenda shows large difference between the groups. I did content analysis on the articles, which shows us a huge polarization between the groups. The third one, was network analysis. The network analysis did not confirmed the polarization hypothesis.

KEYWORDS: *media system, polarization, content analysis, network analysis, Fidesz, empirical research*

Bevezetés

A magyar médiavilágot a kutatók nagy alaposággal vizsgálták az elmúlt évek során. A 2010-es kritikus választás után (Enyedi – Benoit 2011) a Fidesz szinte azonnal hozzálátott a magyar politikai rendszer átalakításához, amelyből a média, a médiát szabályozó törvények sem maradtak ki. Bajomi-Lázár Péter tanulmányában egy új korszakként nevezi meg a 2010-től eltelt időszakot napjainkig (Bajomi-Lázár 2019), amely korszakot a szerző az „egypárti ellenőrzés a média felett” korszakként definiálja, főleg azon törvényi változások alapján, amelyek létrehozták a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóságot. Valamint a legfrissebb 2019-es tanulmánya szerint olyan mértékben torzult 2010 óta a magyar média, hogy bizonyos vonásaiban már Putyin oroszországi médiájához hasonlítható (Bajomi-Lázár 2019). Jól mutatja a média kiemelt szerepét, hogy szinte azonnal a 2010-es választások után, már augusztusban megalapították az új szervezetet.

A kutatásokban gyakorta központi kérdés a média valós vagy vélt függetlensége (Polyák – Urbán 2016), a közmédia szerepe (Benson – Powers 2011, Bencsik 2018), vagy éppen az ideológiai megosztottság, polarizáció (Bernáth 2014). Jelen tanulmányban a magyar médiahálózat szerkezetét elemzem és azt feltételezem, hogy a 2015 óta tartó legújabb időszak második felében a médiahálózat szerkezete polarizált képet fest.

Ennek oka elsősorban a miniszterelnök és az üzletember Simicska Lajos konfliktusára vezethető vissza. Kettejük kapcsolata 2015 óta – a nyilvánosság számára is láthatóan – megromlott. Röviddel ezután a magyar médiavilág ismét mozgásba lendült, átrendeződött. Új médiumok jelentek meg, amelyeket már olyan vezetők irányítanak és olyan tulajdonosi háttérrel rendelkeznek, akik nyíltan kiállnak a kormány mellett. Ez alapján azt feltételezem, hogy a magyar médiavilág polarizált.

Három különböző politikai ügy kapcsán elemzem a magyar médiavilágot és háromféle módszerrel vizsgálom a médiumokat. Először leíró statisztikát készítek az egyes ügyekben megjelent kommunikációs aktivitások számáról. Utána a kiválasztott ügyekben megjelent aktivitásokat tartalmilag elemzem és kategorizálom. Végezetül a hálózatelemzés módszerét hívom segítségül. A hálózatelemzéshez az egyes kommunikációs aktivitásokban megjelenő hivatkozásokat rögzítem, majd így

KÖZELKÉP

alkotom meg a hálózatot. Az interakciók fontosságát és integratív szerepét a korábban már a témában megjelent tanulmányok is megerősítik (Szabó – Bene 2015 a).

Történeti áttekintés

A 2010-es kormányváltás után érezhetően egy új rendszer jött létre Magyarországon. Kezdvé a pártrendszer átalakulásával, amely földcsuszamlásszerű változáson ment keresztül egészen a médiáig (Körösényi 2015). Az új vezetés törekedett arra, hogy a nagyarányú győzelme ne csak egy alkalomra szóljon, ezért a választások után szinte azonnal átalakításokba kezdtek. Az új szabályozások közül is kiemelkedett a média területének szabályozása. A közmédiát kibővítették, és általuk megbízható embereket választottak a fontosabb pozíciókba. A média több területére is igyekeztek kiterjeszteni befolyásukat. Az egyik leghatékonyabb módszer erre nem az egyes médiumok cenzúrája, megfélemlítése vagy erőszakkal való elhallgattatása, hanem a gazdasági, pénzügyi befolyás megszerzése volt (Polyák et al. 2015, Bajomi-Lázár 2019).

A gazdasági befolyás megszerzésében több kormányhoz közeli vállalkozó is szerepet játszott, de közülük is kiemelkedik Simicska Lajos, Orbán Viktor egykori bizalmasa. A 2002-es választási vereség után az ő segítségével hozták létre a Hír TV-t, és működtették tovább a Magyar Nemzetet, majd indítottak új rádiót, a Lánchíd Rádiót. A 2010-es kormányváltás után felgyorsultak az események. A Fidesz igyekezett befolyását kiterjeszteni minél több médiumra, így a portfólió 2016 végére már több mint 100 médiumot tartalmazott (Polyák 2017). Ezt a befolyást leginkább gazdasági eszközökkel tudta elérni, ezért a legfontosabb kérdéssé az vált, hogy kik a tulajdonosai egy-egy médiumnak és oda mennyi állami hirdetést sugároznak.

2015-ben fordulópontra következett be kettejük kapcsolatában. Nehéz objektív, tényeken alapuló áttekintést adni a történelekről, hiszen a konfliktus nagyrészt a nyilvánosságtól elzárva, a színpalak mögött történt, azonban a következmények ismertek. Már 2014-től kezdve jelentek meg cikkek arról, hogy kettejük kapcsolata megromlott, valamint néhány alkalommal vezető kormánypárti politikusok is a megszokottól eltérően nyilatkoztak a korábban kormánybarátként azonosított Hír TV-ről (Magyar Nemzet 2014). Végül 2015. február 6-án vált nyilvánvalóvá, hogy a viszony teljesen megromlott a miniszterelnök és régi bizalmasa között, amikor a Hír TV, a Magyar Nemzet és a Lánchíd Rádió vezetősége is benyújtotta a lemondását. Simicska Lajos pedig nyilatkozataiban tette egyértelművé, hogy ezen a napon egy korszak zárult le (Nagy 2015).

Az azt megelőző kormánypárti elköteleződést támasztotta alá Tarr Péter, Hír TV vezérigazgató-helyettes szavai is, amelyben megerősítette, hogy korábban a kormánypárti politikusok rendszeres eligazítást tartottak a csatornánál (Siposs 2015). A konfliktus után a Simicska Lajos érdekeltségébe tartozó médiumok látványosan

KÖZELKÉP

más irányt vettek, a kormánypárti politikusok pedig innentől kezdve bojkottálták ezeket a médiumokat. Eközben egyes nagyhírű orgánumok, mint például a Népszabadság, hirtelen gyorsasággal megszűntek. Más médiumoknak akár napok leforgása alatt változott meg a tulajdonosi struktúrája.

2015 őszén több olyan médium is létrejött, amely Habony Árpád – miniszterelnöki tanácsadóhoz – köthető. Ilyen a 888.hu vagy a Lokál, és éppen ugyanebben az időszakban kezdte meg működését a Magyar Idők is, valamint a megyei lapokat kiadó Mediaworksnek is megváltozott a tulajdonosi háttere. A konfliktus miatt a Simicska Lajoshoz köthető médiumok „ellenzéki” irányt vettek. A kormánypárt viszont igyekezett a korábbinál is nagyobb befolyást szerezni a média felett, gyorsan helyettesíteni a korábbi jobboldali médiumokat. Jóllehet, hogy Simicska Lajoshoz köthető médiumok „ellenzéki” szerepe 2015 után csak epizódszerep volt. A 2018-as választások után már nem tudta fenntartani sem a Lánchíd Rádiót, sem a Magyar Nemzetet. Végül először bezárták, majd a Hír TV és egyéb más médiumokkal együtt ezek is kormányközeli üzletemberekhez kerültek, így 2018 nyarának végére lezártnak tekinthető ennek a korszaknak az első szakasza.

A történeti áttekintés jól mutatja, hogy a magyar médiavilág kialakításában főszerepet játszott Simicska Lajos, de 2015-ben, a konfliktus hatására ez megváltozott. A konfliktus okán a kormánypárt további átalakításokba fogott, így az új médiumok és Simicska Lajos „visszavonulása” miatt, a korszak második szakaszáról beszélhetünk. A korszak 2018-as őszi szakaszát elemzem tanulmányomban, amikor a Simicska-féle birodalom lényegében már megszűnt.

Elméleti áttekintés

A médiát gyakorta emlegetik negyedik hatalmi ágként. Bár a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmi ágakkal szemben nem rendelkezik valódi hatalommal, a 20. század második felétől kezdve elmondható, hogy kiemelt szereppel bír. Ez Magyarországon sem alakult másképpen, a '90-es években az egyik legtöbb vitára okot adó ügy a média, a közmédia működése és felügyelete volt. A 2000-es években, amikor kvázi kétpártrendszer működött Magyarországon (Körösi – Tóth – Török 2007) a médiakutatások fókuszában a médiumok pártossága, bal- és jobboldalisága határozta meg a kutatások egy jelentős részét.

A 2010-es kormányváltás óta nagyobb hangsúlyt kaptak a médiarendszer-elméletek is. Ennek oka, hogy a politikatudósok között jelentős vita alakult ki abban, hogy Magyarország milyen útra lépett 2010 után. A szakirodalom egy része illiberális-ként, vagy antiliberalis-ként mutatja be az új politikai rendszert (Szelényi – Csillag 2015). Mások mellett érvelnek, hogy Magyarország többé már nem demokrácia (Ágh 2016, Kornai 2015). A politikai rendszer leírása mellett, a kutatások egy jelentős része a médiarendszerek felé mozdult el. A nemzetközi szakirodalom alapján,

KÖZELKÉP

korábban számos tipizálás született az évtizedek folyamán, s legtöbbjük a mai napig viták tárgyát képezik. Sieber és munkatársai úttörő munkájukban négy nagy elméletet dolgoztak ki a médiarendszerekről. Az autoriter elmélet, libertariánus elmélet, szovjet-kommunista elmélet, társadalmi felelősség elmélet, amelyeknek lényege, hogy az egyes politikai rendszerekhez ideáltipikus médiaelméleteket társítanak (Sieber – Peterson – Schramm 1956). A korai elméletet más szerzők a 80-as, 90-es évek folyamán számos ponton finomították, elsősorban annak okán, hogy az eredeti tipizálásból kimaradtak a gazdasági aspektusok (Akhavan-Majid – Wolf 1991, Merrill – Lowenstein 1979). A médiarendszerek változása a politikai rendszerek változásához kötődik, állítják a kutatók, sőt Ostini és Fung a 2000-es évek elején már azt is felvetette, hogy azonos politikai rendszerben eltérő médiarendszerek működnek (Ostini – Fung 2002). Amennyiben elfogadjuk ezeket a téziseket, az azt is jelenti, hogy Magyarországon 2010 után nem csak egy új politikai rendszer, hanem ezzel szinte egy időben egy új médiarendszer jött létre. Számos empirikus és elméleti tanulmány igyekezett megérteni az új médiarendszert, kezdve a gazdasági aspektusoktól, egészen a média centralizálásáig (Bajomi-Lázár 2019, Polyák et al. 2015, Polyák – Urbán 2016).

A média magas fokú centralizálásával gyakran felmerült az a vád – főként ellenzéki politikusok részéről – hogy a magyar média többé már nem szabad, s a kormány befolyása határozza meg jelentős mértékben a híreket. Nem csak a politikusok, hanem több tanulmány szerint is (Bajomi-Lázár 2019, Polyák 2017) a centralizáltság miatt a magyar média propagandisztikussá vált, bizonyos híreket elhallgatnak, másokat pedig másként tálnak. Ha igazak ezek a feltételezések, akkor ez bebizonyítható a médiumok szisztematikus tartalomelemzésével, illetve statisztikai adatok gyűjtésével.

A médiavilág azonban nem csak az egyes médiumok által megjelentetett tartalmak vizsgálatával jellemezhető. Az egyes médiumok közötti kapcsolat, interakció éppen olyan fontos lehet, mint az általuk megjelentetett tartalom, hír. A 2010-es évek elején a magyarországi médiakutatások – köszönhetően a Jobbik előretörésének – egy igen jelentős része foglalkozott az egyes médiumok közötti kapcsolatokkal, azaz a magyar médiahálózattal (Szabó et al. 2015). Fontos kérdés, hiszen ha médiumok nem kapcsolódnak egymáshoz, akkor az akár alternatív médiahálózathoz, szubkulturális médiához vezethet. Sőt, a médiahálózat magas fokú polarizáltságát is mutathatja, amelyből további következtetéseket vonhatunk le a társadalomra, illetve egyes társadalmi folyamatokra.

Korábban a magyar médiahálózattal kapcsolatos tanulmányok azt a tézist erősítették, hogy a mainstream médiumok között nincs igazán különbség. A 2010-es évek elején fontos jelenség volt, hogy a radikális jobboldali médiumoknak nem sikerült betörniük a mainstream médiumok közé, habár erre kísérletet tettek. Illetve a kutatások azt is cáfolták, hogy Magyarországon a radikális jobboldali médiumok alternatív médiahálózatot hoztak volna létre (Szabó et al. 2015). A médiahálózatok kutatá-

KÖZELKÉP

sa, tehát nem előzmény nélküli Magyarországon. Ezen tanulmányok (Szabó et al. 2015, Szabó – Bene 2015 b) főként olyan eseteken keresztül elemezték a médiavilág integritását, szerkezetét és polarizáltságát, amelyek az Orbán–Simicska konfliktus kirobbanása, tehát 2015 előtt történtek. Többségükben azt a tézist erősítették meg, amely szerint a magyar médiavilág egy olyan összetartó hálózat, ami rendelkezik integratív funkcióval is. A kormánypárti, baloldali, jobboldali médiumok egyaránt hivatkoznak egymásra, azaz tudomásuk van egymásról és nem tesznek különbséget egymás tudósításai között a vizsgált ügyek kapcsán (Szabó et al. 2015, Szabó – Bene 2015b). Ezeknél az eseteknél a média polarizáltsága, bal- és jobboldali vagy radikális jobboldali médiacsoportok kialakulása a hálózatban nem merült fel.

A fent említett kutatások csupán néhány évesek, mégis olyan mértékű változások történtek az Orbán–Simicska konfliktust követően, amelyek teljesen felforgatták a 2010 és 2015 között ismert médiavilágot. Ebből kifolyólag az új események kapcsán szükséges megvizsgálni a médiavilág szerkezetét és polarizáltságát, amelyre tanulmányomban kísérletet teszek.

A hálózatkutatás nemzetközi és magyar szakértői öt ideáltipikus hálózatot határoztak meg, amelyeket legjobban három mérőszám alapján lehet elkülöníteni. Ezek a hálózatok, nem csak a média világra alkalmazhatók, hanem bármely hálózatra, az emberi sejtektől kezdve, akár a repülési útvonalak hálózatáig. A szakirodalom alapján a három legfontosabb mérőszám a Fitness-érték, az átlagos legrövidebb távolság és a klaszteresedési mutató. Elemzésemben ezen mutatók alapján jellemzem a hálózatokat.

Az öt hálózattípus közül az első a centrum-periféria hálózat. A centrum-periféria hálózat jellemzője, hogy csomópontok sokasága alkotja a hálózat magját, amelyek szoros összeköttetésben állnak egymással. Hozzájuk lazán kapcsolódnak a magon kívüli egyéb csomópontok. A periférián lévő csomópontok ideális esetben nem kapcsolódnak egymáshoz, csak a magban lévő csomópontokhoz (Borgatti – Everett 1999). Ha elemzésem azt mutatja, hogy az egyes esetek centrum-periféria hálózatok, akkor az azt jelentené, hogy a magyar médiavilág egy mainstream csoportból és egy ehhez kapcsolódó egyéb médiumokból állna. Fontos kérdés, hogy mely médiumok kerülnek a hálózat magjába és melyek a perifériára, esetleg felfedezhető-e valamilyen mintázat.

A kisvilág hálózattípusnál a csomópontok kisebb, erősebb hálózatokat alkotnak, azonban ezek a kis klaszterek is kapcsolódnak egymáshoz. A kisebb klasztereken belül tehát jóval sűrűbb a csomópontok közötti összeköttetés, de az egyes klaszterek is lazán kapcsolódnak egymáshoz (Watts – Strogatz 1998). Ha az eredmények azt mutatják, hogy ilyen hálózat jött létre, akkor az azt jelentené, hogy különböző csoportok jöttek létre a magyar médiavilágban, amelyeken belül igen nagy az összetartás, de az egyes csoportok között is van interakció.

A klasztermentes kohezív hálózatban ezzel szemben nem jönnek létre külön csoportok, azaz klaszterek. A hálózat fő jellemzője, hogy a csomópontok nagyjából

KÖZELKÉP

egyenlők és arányaiban ugyanúgy kapcsolódnak egymáshoz (Szabó et al. 2015). A médiavilág szempontjából ez azt jelentené, hogy nem jönnek létre csoportok, hanem egy nagy integrált hálózat létezik.

A polarizált hálózat hasonlít a kisvilág hálózatra, a különbség, hogy az egyes csoportok élesen elkülönülnek egymástól. A csoportokon belül sűrű kapcsolat van, azonban ellentétben a kisvilág hálózattal a csoportok között nincs kapcsolat (Angelusz – Tardos 2011, Conover et al. 2011.) Amennyiben ilyen típusú hálózat jött létre, akkor az azt jelentené, hogy teljesen elkülönült médiahálózatokról beszélhetünk, amelyek „buborékokként” működnek és nem vesznek tudomást egymásról.

Az ötödik típus pedig a diffúz hálózat. A diffúz hálózatnál nem jönnek létre csoportok. Jellemzője, hogy a csomópontok között nagy távolság van, és a hálózat szét-töredezett (Szabó et al. 2015). Diffúz hálózat esetén a magyar médiavilág egy teljesen szét-töredezett, nem integrált hálózat képét mutatná.

A részletes elemzés előtt érdemes röviden az alkalmazott mérőszámokkal foglalkozni. Az első a Fitness-érték, amely elsődlegesen azt mutatja meg, hogy egy hálózat mennyire hasonlít a centrum-periféria ideáltípushoz. A második, az átlagos legrövidebb távolság, amelyből megtudható, hogy az egyes csomópontok között átlagosan mekkora a távolság. A harmadik pedig a klaszteresedési mutató. A klaszteresedési mutató megmutatja, hogy az egyes hálózatokon belül előfordulnak-e klaszterek, csoportok.

A korábbi kutatások azt mutatják, hogy az olyan ügyeknél, amelyek országos híreket – például a Paksi Atomerőmű bővítése, vagy a Jobbik számára egy kifejezetten kellemetlen hír, Kovács Béla kémügye 2014-ben – a médiahálózat egy összetartó, centrum-periféria képét mutatja. Ezekben a hálózatokban a vezető médiumok politikai oldaltól függetlenül a hálózat központjában állnak és a kisebb médiumok pedig a perifériáról igyekeznek ide bekapcsolódni (Szabó et al. 2015). A médiát napokig uraló botrányokról és ügyekről jó eséllyel feltételezhetjük a 2010–2015-ös időszakban, hogy centrum-periféria hálózat képét mutatja.

Kérdés, hipotézis és módszertan

Az általam elvégzett előzetes vizsgálatok azt mutatják, hogy 2015 után egyes médiumok már teljesen ugyanazzal a kerettel tudósítanak bizonyos híreket (Varga 2018), sőt egyáltalán nem tudósítanak olyan hírekről, amely több millió embert érint. Ezért azt feltételezem, hogy ellentétben a korábbi kutatásokkal, a hálózat kevésbé egy centrum-periféria és sokkal inkább egy kisvilág hálózat vagy polarizált hálózat ismertető jegyeit mutatja.

A tanulmányban a hálózatokat interakciók révén alakítom ki. Az interakciókat egyes politikai ügyek kapcsán rögzítem, és az interakciók az egyes médiumok egymás közötti hivatkozásait jelentik. Egészen pontosan megvizsgálom, hogy egy

KÖZELKÉP

adott hír, úgy kapcsán a médiumok milyen cikkeket, tudósításokat – összefoglalva milyen kommunikációs aktivitást – jelentettek meg, és ezekben a tartalmakban hivatkoznak-e egymásra. Ezzel a módszerrel olyan hálózat hozható létre, amely megmutatja, hogy 2018 őszén milyen képet mutat a magyar médiavilág. A hálózat jellegénél fogva mérhető lesz, így az elemzésben megállapítható, hogy mely ideáltipikus hálózathoz áll közel a magyar média. Emellett a kommunikációs aktivitások rögzítésének köszönhetően egy leíró statisztikát is kapok, hogy a médiumok mennyit foglalkoztak az adott üggyel. Fontos kiemelni, hogy a kommunikációs aktivitások összesítése nem mutatja meg, hogy milyen minőségben, milyen hangvétellel tudósítottak az adott hírről a médiumok, ezért a vizsgálat során a tartalomelemzés módszerét is alkalmazom. Egyrészt a médiumok napirendjéről kapok információkat, amely arról árulkodik, hogy a média szerint miről kellene az embereknek gondolkodnia, másrészt az egyes tudósítások keretezéséről is, azaz hogy mit akar a média, hogyan gondolkodjanak az emberek egy adott ügyről (Török 2005, Weaver et al. 2004).

Ahhoz, hogy érthetővé váljon a polarizáció, legelőször azt szükséges meghatározni, hogy melyik médium áll közel a kormánypártokhoz. A korábban megjelent tanulmányok során (Szabó et al. 2015, Szabó – Bene 2015 a, Szabó – Bene 2015b) az MTA TK Politikai Kommunikáció Kutatócsoportjában szakértői becslés készült a 2014-ben működő médiumok politikai hovatartozásáról. A becslés során három politikai kommunikációval foglalkozó kutató sorolta be a médiumokat, jobboldali, baloldali/liberális, radikális jobboldali és semleges/nem besorolhatóként. A médiumok 63 százalékát mindhárman ugyanoda sorolták be, és további 26 százalékban ketten értettek egyet.

Az egyszerűsítés okán, jelen elemzésben nem kívánom „liberális”, „jobboldali”, „radikális” jelzőkkel illetni a médiumokat, hanem kétféle csoportot hozok létre. Az egyik csoport a *kormánypárti* médiumok, a másik pedig a *nem kormánypárti* médiumok.³ Ehhez összefoglaló jelleggel áttekintem a korábban a szakértők által elkészített listát, illetve megvizsgálom az egyes újonnan létrejött médiumok tulajdonosi háttérét. Így nagy bizonyossággal állapítható meg, hogy egy-egy médium inkább a kormánypárthoz közeli, vagy éppen ellenkezőleg. A tulajdonosi háttér megfelelő jellemző annak eldöntéséhez, hogy a médium kormánypárti vagy sem, ezt erősíti meg

³ A következő médiumokat kormánypártiként tartom számon: Magyar Televízió M1, Hír TV, TV2, Magyar Hírlap, Bors, Figyelő, Demokrata, Kossuth Rádió, origo.hu, borsonline.hu, mandiner.hu, magyarhirlap.hu, Echo TV, 888.hu, Magyar Idők, vs.hu, hirado.hu, magyaridok.hu, pestisracok.hu, lokal.hu, ripost.hu.

A következő médiumokat nem kormánypártiként tartom számon: ATV, RTL Klub, Népszava, Blikk, Magyar Narancs, 168 óra, index.hu, hvg.hu, 444.hu, blikk.hu, nepszava.hu, 24.hu, Info Rádió, azonnali.hu, atv.hu, alfahir.hu, magyarnarancs.hu, 168ora.hu, HVG.

Az elemzésbe nem került bele a Lokál, Magyar Narancs és a Ripost nyomtatott verziója, mert a lapszámok nem voltak elérhetőek, továbbá a Karc FM, Klub Rádió, mert nem rendelkezik archívummal. Az elemzésbe a vidéki, regionális médiumok sem kerültek bele.

KÖZELKÉP

Bátorfy Attila a magyar médiáról szóló tanulmánya. Ebben arról írt, hogy a konfliktus előtt mindössze 14 olyan médium volt, amely szorosabb kapcsolatot ápolt a kormánypártokkal, a konfliktus után azonban 25 új médium jött létre, illetve 60 egyéb médiumot pedig felvásároltak a kormánypárthoz közelálló üzletemberek (Bátorfy 2017). Természetesen ebben benne vannak a vidéki médiumok is, amelyeket tanulmányomban nem vizsgálok, de a tendencia így is jól érzékelhető. Oly mértékben, hogy elemzések szerint a hír- és közéleti piacon, már 77,8%-os túlsúlyban vannak a Fidesz-közeli médiumok (Mérték 2019).

Kutatásomban arra keresem a választ, hogy a magyar médiahálózat szerkezete polarizált képet mutat-e 2018 őszén, összekapcsolódnak-e a kormánypárti és nem kormánypárti médiumok, illetve a megjelent tartalmi elemeket tekintve polarizált-e a magyar médiavilág.

Előzetesen azt várom, hogy a magyar médiahálózat szerkezete, a magyar médiavilág a korábbi kutatásokkal ellentétben (Szabó et al. 2015, Szabó – Bene 2015a, Szabó – Bene 2015b), 2018 őszén polarizált képet mutat. Továbbá a hálózat típusát tekintve kisvilág vagy polarizált ideáltipikus hálózatéhoz áll a legközelebb a magyar média szerkezete. A tartalomelemzés során szintén azt feltételezem, hogy a médiumok kommunikációs aktivitásait tekintve polarizáltak.

A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében az ideáltipikus hálózatok jellemzőin nem változtatok. Az ideáltipikus hálózatokat és jellemzőit foglalja össze az 1. táblázat:

1. táblázat. Összefoglaló táblázat az ideáltipikus hálózatok jellemzőiről

Hálózatok/Jellemzők	Fitness érték	Átlagos legrövidebb távolság	Klaszteresedési mutató
Centrum-periféra	~ 0,5	2<	~0,5
Klaszter mentes	<0,5;	1<x<2	<0,5
Kisvilág	<0,5;	2<x<3	0,5<x<1
Polarizált	<0,5;	1<∞	0,5<x<1
Diffúz	<0,5;	3<∞	<0,5;

Forrás: Farkas 2016: 27

Esetek kiválasztása

Az elemzéshez három olyan esetet választottam ki, amelyek média- és hírértéke számottevő volt 2018 őszén és időben közel álltak egymáshoz, emellett országos érdeklődésre számot tartó ügyek. Továbbá, a kiválasztási szempontok között szerepelt, hogy az elemzésben olyan ügy jelenjen meg, amely negatívan érintette a kormányt, a

KÖZELKÉP

kormánypártokat és olyan is, amely negatívan érintette az ellenzéket. Így az elemzés során láthatóvá válik, hogy egyes médiumok hogyan tudósítanak egy-egy ügyről. Harmadikként olyan ügyet választottam, amely nem kimondottan volt negatív vagy pozitív egyik fél számára sem.

Az első eset, amelyet elemzek, a miniszterelnök magánrepülőútját dolgozza fel (Erdélyi 2018). Ez az ügy, amely 2018 szeptemberében robbant ki, negatívan érintette a kormánypártokat, illetve a miniszterelnököt. Ezen az ügyön keresztül megvizsgálható, hogy a kormánypártokat negatívan érintő ügy esetén hogyan reagálnak az egyes médiumok.

A második a lakástakarék-törvény módosításáról szóló hírek (Előd 2018). Az ügy tulajdonképpen semleges a kormánypártok szemszögéből nézve. Egy gazdasági döntésnek is nevezhető, amely mellett lehetőségük volt érveket, másoknak pedig ellenérveket felsorakoztatni.

A harmadik Demeter Márta „repülő ügye” (hvg.hu 2018). Ez az ügy alapvetően a kormánypárt számára egy negatív hírrel robbant ki, azonban később erről bebizonyosodott, hogy téves információkon alapult. Így az ügy folyamán többféle álláspont is napvilágot látott, és néhány óra leforgása alatt az ügy az ellenzék számára kínos botrányá alakult át. Ezt az ügyet azért érdemes részletesebb elemzés alá vetni, mert az ügy kezdeti szakaszában úgy tűnt, hogy ismét a kormánypártokat érinti negatívan. Azonban ahogy egyre több információ látott napvilágot, kiderült, hogy Demeter Márta tévedett. Így a kormánypártok és a kormánypárti médiumok arra használták fel ezt az ügyet, hogy rossz színben tüntessék fel az ellenzéket.

Adatok, adatgyűjtés

Orbán Viktor magánrepülővel kapcsolatos ügye 2018. szeptember 24-én robbant ki. Az ügy egészen október 8-áig húzódott, eközben a parlamentben is téma lett a „luxusrepülőzés”. A vizsgált időszak 2018. szeptember 24-től október 8-ig tart. Az online portálok anyagát alapul véve adatnak tekintettem minden cikket, amely találatként jött ki a „magánrepülő” szóra keresve az adott időszakban. Alternatív keresőszóként alkalmaztam a „magángép” kifejezést, ha a magánrepülő nem eredményezett találatot.

A második ügy a lakástakarék-törvény módosításával állt kapcsolatban, egy médiatudósításból kiindulva az eset 2018. október 15. és 29. között csúcsozott ki: egy törvényjavaslat alapján az derült ki, hogy a kormány meg akarja szüntetni a takarékok után járó állami támogatást. A kormánynak különösen sürgős volt, hogy gyorsan elfogadják a törvényt, így ez az eset napok alatt zajlott le. Itt a „lakástakarék” keresőszót használtam.

KÖZELKÉP

A harmadik ügyet Demeter Márta – ellenzéki képviselő – indította el, amikor írásbeli kérdést tett fel a honvédelmi miniszternek azzal kapcsolatban, hogy miért honvédségi gépen szállították haza Ciprusról Orbán Viktor lányát. Mint később kiderült, Demeter Márta tévedett. Ennek oka az volt, hogy az egyik katona lányát ugyanúgy hívják, mint a miniszterelnökét. Ez az ügy szinte teljesen egybeesett a lakástakarék ügyével, 2018. október 15-től 29-ig tartott. Ennél az ügynél az adott intervallumon belül a „Demeter Márta” keresőszót használtam.

Bár az ügyek csúcspontjai csak néhány napig tartottak, az adatok gyűjtésénél a három ügy intervallumát kéthetes időszakra egységesítettem a könnyebb összehasonlíthatóság érdekében.

Az adatokat a következőképpen rögzítettem: minden ügynél az adott intervallumban a keresőszóra kiadott összes cikk manuális kódolása megtörtént. A televízió- és rádiócsatornáknál az adott nap esti, illetve főműsoridőben sugárzott híradó került bele a kódolásba, ezeknél nem volt szükséges a keresőszó használata. A nyomtatott sajtó anyagainál a vizsgálat időtartama alatt megjelent összes lapszámot kódoltam. Egy-egy konkrét kommunikációs aktivitásnál először rögzítettem, hogy az adott cikk, vagy tudósítás hivatkozott-e egy másik médiumra, valamint azt is, hogy milyen keretkezéssel jelent meg. Besorolható-e az értelmezési keretek valamelyikébe? Egy kommunikációs aktivitáson belül többféle tartalmi elemet is rögzítettem, ha több szerepelt benne. Végül feljegyeztem azt is, hogy az adott ügyben egy-egy médiumnál hány darab kommunikációs aktivitás jelent meg. Az adatok rögzítésében segítségemre volt egy kódolóársam. Az adatok elemzéséhez Ucinet 6-et és a NetDraw (Borgatti et al. 2002) alkalmazásokat használtam.

Az előzetes kutatások azt mutatták, hogy mindegyik ügynél 3-4 értelmezési keret jelent meg. Ezenfelül létrehoztam egy „egyéb” kategóriát is, arra az esetre, ha egyikbe sem lehetne besorolni az adott tudósítás tartalmát. A tartalomelemzésnél a következő értelmezési kereteket állapítottam meg:

Orbán Viktor magánrepülőzésének értelmezési keretei:

1. Luxusrepülőzés, korrupció címke: A kommunikációs aktivitás úgy számol be az eseményről, hogy a miniszterelnök titokban, repült vagy luxusrepült használ, és/vagy felveti a repülőzés a korrupció gyanúját.
2. „Liberális média hazudik” címke: A kommunikációs aktivitásban elhangzik a felsoroltak közül bármely gondolat: szánalmas hazugságnak, baloldali média-kampánynak nevezi, korábbi baloldali politikusi ügyeket vagy Soros György nevét említi bármilyen okból.
3. „Fideszes politikus” címke: A kommunikációs aktivitásban fideszes politikus nyilatkozatát ismétli, idézi.
4. Egyéb: Minden olyan keretkezés, amely a fentiekben nem jelent meg.

KÖZELKÉP

Lakástakarékok ügye:

1. „Megszorítás” címke: A kommunikációs aktivitás úgy számol be az eseményről, hogy népszerű lehetőséget szüntet meg a kormány a lakástakarékok „kinyírásával”. Ha megemlíti, hogy gyorsan „keresztülveri” a parlamenten. Ha a következő gondolatok szerepelnek benne: rosszabb lesz az embereknek, nem konzultált a kormány senkivel.
2. „Kormány álláspontja” címke: Megjelenik benne a következő gondolatok egyike: költséges, de nem hatékony konstrukció, extraprofit, nem szolgálja az eredeti célokat.
3. „Fideszes politikus” címke: Fideszes politikus nyilatkozatát idézik, vagy ismétlik.
4. Egyéb: Minden olyan keretezés, amely a fentiekben nem jelent meg.

Demeter Márta ügye:

1. „Beszámol az eseményről” címke: A kommunikációs aktivitás úgy számol be az eseményről, hogy Demeter Márta szerint Orbán lánya utazott a géppel, és erről kérdéseket tett fel, többé-kevésbé tárgyilagos mondatokban. Például nem azt mondja, hogy hazudik, hanem hogy tévedett, tévedésből. Fontos, hogy ismerteti az ügy mindkét részét, tehát az eredeti kérdésfeltevést is és a tévedést is.
2. „Fake News” címke: Minden olyan kommunikációs aktivitás, amely úgy számol be az esetről, hogy Demeter Márta hazudik, nem mond igazat. Soros György említése, „fake news” kifejezés említése.
3. „Fideszes politikus” címke: A kommunikációs aktivitás fideszes politikus nyilatkozatát idézi, ismétli.
4. Egyéb: Minden olyan keretezés, amely a fentiekben nem jelent meg.

Eredmények

Összesen 41 különböző médium szerepel az adatbázisban, amelyek közül 21 médiumot soroltam a kormánypárti médiumok közé és 20 médiumot nem kormánypárti médiumként kategorizáltam. A három ügyben rendkívül nagyszámú kommunikációs aktivitás született. Magánrepülő esetében 194, lakástakaréknál 324, és Demeter Márta ügyében 308-at kódoltam az adott időszak alatt.

A 2. táblázat megmutatja a kormánypárti és a nem kormánypárti médiumok megoszlását a megjelent kommunikációs aktivitások száma szerint:

KÖZELKÉP

2. táblázat. A megjelent kommunikációs aktivitások darabszáma ügynként

	Magánrepülő	Lakástakarék	Demeter Márta
Összes megjelent tudósítás	194	324	308
Kormánypári médiában jelent meg	23	85	196
Nem kormánypárti médiában jelent meg	171	239	112

Forrás: Saját szerkesztés

A 2. táblázat adatai alapján szembeűnő, hogy a kormánypárti médiumok szinte alig számoltak be a miniszterelnök számára kellemetlen magánrepülő ügrről. A médiában ezzel kapcsolatosan megjelent kommunikációs aktivitásnak mindössze 11,8%-át jelentették meg űk. A lakástakarék ügyénél már 26,2%-ot, de ez sem volt túl hangsúlyos. Azonban Demeter Márta ügyénél kiugróan nagy számot kapunk, a tudósítások 63,6%-a már a kormánypárti médiumokhoz köthető.

A kormánypárti médiumok jól érzékelhetően kevésbé számolnak be azokról az ügyekről, amelyek kellemetlenek a kormány számára, ami azt is jelenti egyben, hogy a kormánypárti és nem kormánypárti médiumok napirendje jelentős különbséget mutat. Főként igaz ez a miniszterelnök magánrepülő ügyénél. Még érdekesebb, ha a tartomelemzés eredményeit is figyelembe veszem. Ha mind a 23 kormánypárti médiában megjelent kommunikációs aktivitást megvizsgálom a miniszterelnök ügyében, akkor mindösszesen négyszer fordult elő, hogy a luxusrepülőzés, korrupció címkéjét fel lehetett fedezni (3. táblázat). A maradék 28 kódolt esetben 15-ször azt közvetítették, hogy nem mond igazat a liberális média. Nyolcszor fideszes politikus nyilatkozatát idézték, és csupán 5 esetben nem sikerült kategorizálni az aktivitást.

Elmondható, a kormánypárti médiumok a miniszterelnök számára kellemetlen ügrről szinte alig számoltak be, és ha be is számoltak, akkor azt úgy tették, hogy vagy fideszes politikus nyilatkozatát idézték, vagy arról tudósítottak, hogy az úgynevezett „fake news” médiumok – tehát a nem kormánypártiak – hazudnak. A nem kormánypárti médiumok ezzel szemben főként úgy számoltak be az esetről, hogy az felveti a korrupció gyanúját, és a miniszterelnök magyarázattal tartozik, hogyan is engedhet meg magának egy magánrepülő utat. Ez a gondolat 125-ször fordult elő a kommunikációs aktivitásokban. Az nem merült fel egyik nem kormánypárti médiumnál sem, hogy hazudna a média, viszont 55 alkalommal űk is fideszes politikus nyilatkozatát közvetítették. 15 alkalommal egyik fentebbi címkét sem tudtam azonosítani, így ezek az egyéb kategóriába kerültek. Utóbbiakban néhányszor ellenzéki politikusok nyilatkozatai is felfedezhetők, azonban számuk alacsony.

KÖZELKÉP

3. táblázat. A magánrepülő ügyében megjelent kommunikációs aktivitások tartalmuk szerint

	Luxusrepülő, korrupció	„Fake news”, hazudik a liberális média	Fideszes politikus nyilatkozta	Egyéb
Kormánypárti médiumban jelent meg	4	15	8	5
Nem kormánypárti médi- umban jelent meg	125	0	55	15

Forrás: Saját szerkesztés

Összességében a miniszterelnök számára kellemetlen ügyben a kormánypárti médiumok, vagy nem hozzák le a hírekben, vagy ha tudósítanak is róla, akkor azt olyan hangsúllyal teszik, hogy semmiképpen ne legyen kellemetlen a kormánypárt számára. Egy országos érdeklődésre számot tartó ügy, amely kifejezetten a miniszterelnök személyét érinti, a 23 megjelent kommunikációs aktivitás 21 kormánypárti médiumra vetítve kéthetes időszak alatt nem mondható kiugró értéknek. Ez azt jelenti, hogy a kormánypárti médiumoknak egyenként átlagosan 1,1 kommunikációs aktivitásuk volt az ügyről, és ezen aktivitás során – ahogyan azt a tartalomelemzés megmutatta – inkább azt fejtegették, hogy nem igazak azok az állítások, amelyek megjelentek más médiumokban, vagy fideszes politikus nyilatkozatát idézik. Továbbá az adatok azt támasztják alá, hogy az ügy gyakorlatilag láthatatlan volt a kormánypárti médiumot fogyasztók körében. Ezzel szemben a nem kormánypárti médiumok átlagosan 8,5 kommunikációs aktivitást jelentettek meg a vizsgált időszak alatt. Ez a szám nem egyenletesen oszlik meg a két hét alatt, viszont jól érzékelteti, mekkora a különbség a kormánypárti és nem kormánypárti médiumok között. A nem kormánypárti médiumok döntő többségében úgy számoltak be az esetről, hogy az felveti a korrupció gyanúját, de sok esetben fideszes politikusok nyilatkozatát is idézték. Gyakran jelent meg mindkét tartalmi elem egyszerre egy tudósításon belül is. Ennél az ügynél tehát a médiumok napirendje és a megjelenített keret is jelentős eltéréseket mutatott a két csoport között.

Elemzésem második fókuszja, a lakástakarékok ügyének vizsgálata sokban hasonlít a már tárgyalt magánrepülő ügryhöz. Ennek az ügynek az az érdekessége, hogy a kormánypártok tudták, hogy egy kényesebb gazdasági intézkedést kívánnak vilálműbességgel meghozni, így akár kommunikációs paneleket is gyárthatnak mellé. Az adatfelvételnél kiderült, hogy valószínűleg ez így zajlott. Bár a törvényt a lehető leggyorsabban szerették volna elfogadtatni a parlamenttel – ez is azt mutatja, hogy sejtették, hogy ez nem lesz népszerű intézkedés –, de így sem kerülhették el az óriási médiaérdeklődést. Érthető, hiszen ez az intézkedés több százezer embert érintett közvetve vagy akár közvetlenül is. Ezzel szemben a kormánypárti médiumokban ismételen kevesebb figyelmet kapott az ügy, a vizsgált időszak alatt összesen 85

KÖZELKÉP

kommunikációs aktivitás jelent meg (4. táblázat), ami 21 médiumra vetítve megközelítőleg egyenként négyet jelentett. Ez magasabb mutató a korábbi 1,1-es egy médiumra eső átlagos kommunikációs aktivitás számával a magánrepülőkhöz képest. A nem kormánypárti médiumok sokkal nagyobb arányban számoltak be az eseményekről, 239 kommunikációs aktivitásuk volt, ami átlagosan majdnem 12 aktivitást jelent médiumonként az adott időszakra. Ez azt jelenti, hogy az események folyamán átlagosan akár naponta 2-3 aktivitás is megjelent ezzel az üggyel kapcsolatban mindegyik nem kormánypárti médiumnál.

4. táblázat. A lakástakarékok ügyében megjelent kommunikációs aktivitások megoszlása tartalmuk szerint

	Megszorítás	Kormány álláspontja	Fideszes politikus nyilatkozata	Egyéb
Kormánypárti médiumban jelent meg	4	47	47	16
Nem kormánypárti médiumban jelent meg	149	7	53	64

Forrás: Saját szerkesztés

Ha megvizsgáljuk a megjelent kommunikációs aktivitásokat tartalmuk szerint, akkor ismételtelen hasonló arányokat tapasztalunk, mint a magánrepülőkhöz képest. A kormánypárti médiumok szinte kivétel nélkül úgy számoltak be az eseményekről, ahogyan a kormány, emellett a fideszes politikusok nyilatkozatát idézték. Mindösszesen négy esetben történt olyan, hogy egy kormánypárti médium tudósításában szerepelt az a gondolat, hogy az új törvény esetleg kényelmetlenül érintheti az embereket. Ezzel szemben, a nem kormánypárti médiumok kommunikációs aktivitásában túlnyomó többségében ez a keretezés jelent meg. Mindössze hét kommunikációs aktivitásban vették át a kormány narratíváját, amely főként a luxusprofitra és arra vonatkozott, hogy a konstrukció nem szolgálja az emberek érdekeit. 53-szor jelent meg fideszes politikusok nyilatkozata, és 64 alkalommal egyéb, egyik kategóriába sem sorolható tartalmat közvetítettek. A többi üggyhöz képest ez utóbbi kiugró érték (64), ezekben az esetekben főként az általános ingatlanpiaci helyzetet elemezték, illetve sok esetben statisztikákat közöltek a már meglévő lakástakarékokról.

Megállapítható, hogy a médiumok között a kommunikációs aktivitások hangsúlyát tekintve ismét jelentős különbség észlelhető. A kormánypárti médiumok csak a kormány narratíváját mutatják be, illetve fideszes politikusok nyilatkozatait, amelyek szintén a kormány narratíváját idézik. Ezzel szemben a nem kormánypárti médiumok nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy az ügy egyéb aspektusairól tudomást szerezzenek az emberek, emellett gyakran idézték a fideszes politikusok gondolatait is. A kormánypárti és nem kormánypárti médiumok között ebben az esetben ki-

KÖZELKÉP

sebb volt a megjelent aktivitások számbeli eltérése, tehát a két csoport napirendje közelített egymáshoz, de a tartalmi polarizáció továbbra is tetten érhető. A kormánypárti médiát fogyasztók – akárcsak a magánrepülő ügyénél – meglehetősen egyoldalú információt kaptak.

Tanulmányom középpontjában álló harmadik eset, Demeter Márta ügye a kirobbanásakor úgy indult, mintha megismétlődne a korábbi magánrepülő ügy. Azonban hamar kiderült, hogy tévedett, és így könnyed támadási felületet jelentett a kormánypártok és a kormánypárti médiumok számára is.

Az ügyben a vizsgált időszak alatt 308 kommunikációs aktivitás jelent meg (lásd 5. táblázat), amelyből 196 a kormánypárti médiumokban és 112 a nem kormánypárti médiumokban került közreadásra. Látható, hogy a kormánypárti médiumok jelentősen aktivizálták magukat az ügyben. A megjelent kommunikációs aktivitások körülbelül kétharmada köthető hozzájuk, ezzel szemben a nem kormánypárti médiumokhoz csupán az egyharmada. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált időszakban a kormánypárti médiumok átlagosan 9,3 kommunikációs aktivitást jelentettek meg, a nem kormánypárti médiumok viszont csak 5,6-ot, amely elmarad a korábbi 12-es és 8,5-es átlagos darabszámtól.

5. táblázat. A Demeter Márta ügyében megjelent kommunikációs aktivitások tartalma

	Beszámol az eseményekről	„Fake news”	Fideszes politikus nyilatkozata	Egyéb
Kormánypárti médiumban jelent meg	12	102	113	10
Nem kormánypárti médiumban jelent meg	53	9	55	16

Forrás: Saját szerkesztés

Demeter Márta ügyénél három fő kategóriát különítettem el. Az első kategóriába tartozó tartalmi elemek azok voltak, amikor egy médium többé-kevésbé tárgyilagosan számol be az eseményekről, bemutatja annak mindkét oldalát. Ennél a kategóriánál a nem kormánypárti médiumok jártak élen, 53 esetben jelentek meg így kommunikációs aktivitások, ameddig a kormánypárti médiumoknál mindösszesen 12 volt ez a szám. Ennél az ügynél szinte azonnal megjelent az úgynevezett „fake news” keverés. A kormánypárti médiumok azonnal hazugnak nevezették a nem kormánypárti médiumokat, amiért tudósítottak Demeter Márta tévedéséről. Gyakorlatilag a kormánypárti médiumoknál vagy az jelent meg az ügyről, hogy a „liberális média hazudik”, vagy egy fideszes politikus nyilatkozatát jelentették meg. Ezzel szemben a nem kormánypárti médiumok igyekeztek beszámolni a teljes eseménysorozatról, és arról is, hogy Demeter Márta tévedett. Emellett a többi ügryhöz hasonlóan fideszes politikusok nyilatkozatát is idézték. A fő különbség a két csoport között, hogy a nem

KÖZELKÉP

kormánypárti médiumok nagyobb számban számoltak be az ügy előzményeiről is, míg a kormánypárti médiumok már csak arról tudósítottak, hogy az eset nem úgy történt, ahogy az először megjelent a másik csoport médiumainál. A média napi-rendjében ennél az ügynél volt a legkisebb különbség a csoportok között, és ez szintén igaz a polarizációra is.

A tartomelemzés egyértelművé tette, hogy a kormánypárti médiumok nem kiegyensúlyozottan számolnak be egy-egy ügyről, ameddig a nem kormánypárti médiumoknál nem volt ilyen jelentős a különbség. Mind mennyiségében, mind a tudósítások keretezésében jelentős különbségek vannak a kormánypárti és nem kormánypárti csoport között. Az egyetlen kapcsolatot a médiumok között jelenlévő szakadék felett az jelenti, hogy a nem kormánypárti médiumok is jó eséllyel megjelenetik tudósításaikban a fideszes politikusok nyilatkozatait. Ez az egyetlen motívum, amely mind a két fél kommunikációs aktivitásaiban jelen van, ezenkívül legyen szó bármelyik ügyről, a kormánypárti és nem kormánypárti médiumok teljesen más hangsúllyal számolnak be az ügyekről, ami magas fokú polarizáltságra utal.

Hálózatelemzés

A hálózatelemzést az elméleti és módszertani részben kifejtett mérőszámok alapján készítettem el.

A magánrepülő ügyében a hálózat Fitness-értéke 0,539, amely megmutatja, hogy a korábbi elemzésekhez hasonlóan a hálózat egy úgynevezett centrum-periféria hálózathoz hasonlítható leginkább. Magjába a legaktívabb médiumok kerültek, jelen esetben csak azok, amelyek nem kormánypárti médiumokként kerültek definiálásra. Az átlagos legrövidebb távolság 1,868, ami tovább valószínűsíti a centrum-periféria hálózat jellegét. A klaszteresedési együttható viszont 0,712-es értéket mutat, ami igen magas, így ez a hálózat leginkább egy centrum-periféria hálózat jellegét veszi fel, amelyben magas a klaszteresedés. Azonban ez megtévesztő is lehetne, hiszen nem beszélhetünk kormánypárti és nem kormánypárti médiabuborékról, mert a kormánypárti médiumok igen jelentős hányada be sem került a hálózatba, mivel egyáltalán nem voltak aktívak. Így a klaszteresedés valószínűsíthetően a magban jött létre, amelyet a nem kormánypárti médiumok alkotnak, s ehhez kapcsolódik a többi kormánypárti médium egy-egy vékony szálon. Ennél az ügynél a következő médiumok kerültek a hálózat centrumába: index.hu, 24.hu, 444.hu, hvg.hu, atlatszo.hu, 168ora.hu. Ezek között a médiumok között volt a legszorosabb kapcsolat, a többi médium leginkább a hálózat perifériájáról igyekezett bekapcsolódni.

A lakástakarékok ügyénél a Fitness-érték már egy jóval magasabb 0,686-os értéket mutat. Ennek oka, hogy a nem kormánypárti médiumok is részt vettek az ügy tudósításában. Az átlagos legrövidebb távolság hasonlóan az első esethez 1,931-es érték lett, azonban a klaszteresedési mutató már sokkal alacsonyabb, csak 0,198.

KÖZELKÉP

Ilyen alacsony klaszteresedési mutatónál felmerül, hogy diffúz hálózattal van-e dolgunk, ahhoz azonban jóval magasabb átlagos legrövidebb távolság szükséges. Így a lakástakarékok ügyéből alkotott hálózat leginkább egy centrum-periféria hálózatnak mondható, amelyben egyáltalán nem mutathatók ki a klaszteresedés jellemzői. A hálózat centrumában továbbra is a nem kormánypárti médiumok állnak: 168ora.hu, 24.hu, portfolio.hu, hvg.hu, blikk.hu.

Demeter Márta ügyénél adódott a legmagasabb, 0,869-es Fitness-érték. Ennél az ügynél léptek be a leghatározottabban a hálózatba a nem kormánypárti médiumok. Az átlagos legrövidebb távolság 2,150-es értékű lett, amely némileg magasabb az előzőeknél, de ennek elsődleges magyarázata, hogy a legtöbb nem kormánypárti médium erről az ügyről igen intenzíven tudósított, amelynek következtében a hálózat nagyobb lett. A klaszteresedési mutató szintén alacsony, 0,433-as értéket mutat, így ismételtelen nem beszélhetünk elkülönült buborékokról. Hovatovább, a három vizsgált hálózat közül – köszönhetően a kormánypárti médiumoknak – ez a hálózat cáfolja leginkább a polarizáció elméletét. Ezzel együtt legjobban hasonlít a centrum-periféria ideáltipikus hálózatára. Centrumában vegyesen szerepelnek kormánypárti és nem kormánypárti médiumok is, és főként a kisebb médiumok szorultak a perifériára.

Érdeemes megvizsgálni, hogy az egyes csoportok között és a csoportokon belül milyen volt az áthivatkozások aránya, hogy részletesebb képet kapjunk a csoportok közötti kötődésekről. A magánrepülő ügyénél összesen 190 hivatkozást sikerült rögzíteni, ebből 82-t kapott az atlatszo.hu. Ez azzal magyarázható, hogy az atlatszo.hu indította el a botrányt. A 82-ből mindössze 7 érkezett nem kormánypárti médiumtól. Az összes kormánypárti médium 15-ször hivatkozott más médiumra, ebből 8-szor az origo.hu-t idézték és 7-szer az atlatszo.hu-ra mutattak a hivatkozások. Ezzel szemben a kormánypárti médiumok 27 hivatkozást kaptak a nem kormánypárti médiumoktól. Ennél az ügynél a kormánypárti médiumok szinte teljesen láthatatlannak maradtak.

A lakástakarékok ügyénél 115 hivatkozást rögzítettem. Ebben az esetben a hvg.hu kapta a legtöbb hivatkozást, szám szerint 16-ot. A 16 közül mindösszesen egy érkezett kormánypárti médiumtól. A 115 hivatkozásból szerény számban, csak 12-szer hivatkoztak a kormánypárti médiumok valamely más médiumra. Ezzel szemben a nem kormánypárti médiumok 103-szor tették ugyanezt. A 12-ből háromszor a saját csoportjukon belül hivatkoztak és 9-szer nem kormánypárti médiumokra.

A Demeter Márta ügyében készült hálózat mondható a legsűrűbbnek az interakciókat tekintve. Ennél az ügynél 239 hivatkozást rögzítettem. A kormánypárti médiumok is jóval nagyobb aktivitást mutattak az ügyben. A legtöbb hivatkozást most nem az a médium kapta, amelyik kirobbantotta az ügyet, hanem az origo.hu, szám szerint 36-ot. Ezt követte az ügy kirobbantója, az azonnali.hu, amely 28 hivatkozást kapott, a hvg.hu szintén 28-at majd az index.hu 22-t. Ebben az esetben a kormánypárti mé-

KÖZELKÉP

diumok 176-szor hivatkoztak egymásra. Ebből 103-szor nem kormánypárti médiumokat és 73-szor pedig kormánypárti médiumokat. Ennél az ügynél a nem kormánypárti médiumok mutattak kevesebb aktivitást, hiszen mindössze 63-szor hivatkoztak másra. Ebből 23-szor kormánypárti médiumokra és a többi esetben saját csoportjukon belül történt a hivatkozás.

A hálózatok elemzésénél vegyes eredményeket kaptam. Az első két esetben a kormánypárti médiumok szinte alig vesznek részt a médiahálózatban, ezért a polarizáció tézisének el kell, hogy vessen. A polarizált médiahálózatban legalább két feltételnek kellett volna teljesülnie a kormánypárti médiumok részéről. Az első, hogy részt vesznek a médiahálózatban, azaz hivatkoznak vagy hivatkozásokat kapnak. A második pedig, hogy ezek a hivatkozások csoporton belül történnek. Ennél a két esetenél egyik feltétel sem teljesült. Demeter Márta ügyének médiareprezentációja egy árnyalatnyival más képet mutat. Itt a kormánypárti médiumok igen nagy aktivitást mutattak, szemben a nem kormánypárti médiumokkal, melyeknek csökkent az első két vizsgált üggyhöz képest az aktivitása. Viszont az adatok továbbra sem erősítik meg a polarizáció tézisének, mert a csoportok közötti interakciók száma túl magas volt ahhoz, hogy elkülönült csoportokról beszéljünk. A két csoport nem zárkózott el attól, hogy egymást hivatkozza, így polarizáció ebben a hálózatban sem merült fel.

Összegzés

Tanulmányomban három ügy kapcsán vizsgáltam a magyar médiában fellelhető polarizáció tézisének. A történeti és elméleti áttekintés során amellet érveltem, hogy a kormánypárti és nem kormánypárti médiumok között igen magas a polarizáció 2018 őszén. Hogy ezt bebizonyítsam, három módszerrel közelítettem meg a kérdést. Három ügy kapcsán adatokat gyűjtöttem a megjelent hírek számáról, ezek kerekezéséről és arról, hogy az egyes médiumok mennyire lépnek interakcióba egymással.

A leíró statisztika megmutatta, hogy a kormánypárti és nem kormánypárti médiumok napirendje jelentősen eltér egymástól. Ha a kormánypártok számára egy kellemetlen, negatív ügy jelenik meg a médiában, akkor alig aktivizálják magukat, szinte nem jelentetnek meg róla egyetlen hírt sem. Ezzel szemben, ha egy olyan ügyről van szó, ami az ellenzék számára lehet kellemetlen, akkor nagyfokú aktivitást mutatnak, ilyenkor pedig a nem kormánypárti médiumok aktivitása csökken.

A tartalomelemzés módszere szolt leginkább a polarizáció tézise mellett. Megvizsgáltam, hogy az egyes kommunikációs aktivitások milyen tartalmi elemekkel jelentek meg és ez alapján kijelenthető, hogy a két csoport tartalmi elemei teljesen különböztek egymástól mindegyik ügynél. Ez alól kivételt jelent, hogy a nem kormánypárti médiumok is megjelentetik fideszes politikusok nyilatkozatát, ezáltal fellelhető némi kapocs a tartalmi buborékok között.

KÖZELKÉP

A hálózatelemzés és az ismertetett ideáltipikus hálózatok alapján azonban nem nyert bizonyítást az a tézis, miszerint a magyar médiahálózat egy polarizált hálózat képét mutatná. Továbbra is a centrum-periféria felosztás a legvalószínűbb. Ennek egyik oka, hogy az első két esetben a kormánypárti médiumok nem is igazán kapcsolódtak be a hálózatba, a harmadik esetben, ahol pedig bekapcsolódtak, ott mindkét csoport interakcióba lépett egymással, ennek következtében a polarizáció kizárható.

Összességében megállapítható, hogy a két csoport napirendje jelentős eltéréseket mutatott 2018 őszén. Ezen felül, ha azonos napirendre kerültek, akkor pedig a tartalmi elemekben további eltérés, jelentős polarizáció mutatkozott.

Irodalom

- Ágh A. (2016): The Decline of Democracy in East-Central Europe. Hungary as the Worst-Case Scenario. *Problems of Post-Communism* 63(5–6): 277–287.
<https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113383>
- Akhavan-Majid, R. – Wolf, G. (1991): American mass media and the myth of libertarianism: Toward an “elite power group” theory. *Critical Studies in Mass Communication* 8. évf., 2., 139–151.
<https://doi.org/10.1080/15295039109366787>
- Angelusz R. – Tardos R. (2011): Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergencia-spirál. In: Tardos R. – Enyedi Zs. – Szabó A. (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. DKMKA, Budapest, 347–382.
- Bajomi-Lázár P. (2019): A patrónusi-kliensi médiarendszer és az újságírói szükségletek Maslow-piramisa. *Médiakutató* 20(1): 41–58.
- Barabási A. L. (2006): A hálózatok tudománya a társadalomtól a webig. *Magyar Tudomány* 167(11): 1298–1308.
- Bátorfy A. (2017): Az állam foglyul ejtésétől a piac fogvatartásáig. *Médiakutató* 18(1–2): 7–30.
- Bencsik M. (2018): Szűrőpróba 27. Mérték Médiaelemző Műhely 2018. szeptember.
- Benson, R. – Powers, M. (2011): *Public Media and Political Independence*. Free Press, Washington DC.
- Bernáth G. (2014): Harc a jelenlétért és a jelentésért. Magyarországi szélsőségesek és a média fősodrának rutinjai. *Médiakutató* 15(3): 101–114.
- Borgatti, S. – Everett, M. G. (1999): Models of core periphery structure. In: *Social Networks* 21(4): 375–396. [https://doi.org/10.1016/s0378-8733\(99\)00019-2](https://doi.org/10.1016/s0378-8733(99)00019-2)
- Borgatti, S. – Everett, M. G. – Freeman, L. C. (2002): *Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis*. Analytic Technologies. Harvard, MA.

KÖZELKÉP

- Conover, M. D. – Ratkiewicz, J. – Francisco, M. – Goncalves, B. – Flammini, A. – Menczer, F. (2011): Political polarization on Twitter. Fifth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media.
- Enyedi Zs. – Kenneth, B. (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. Enyedi Zs. – Szabó A. – Tardos R. (szerk.): Új képlet. Választások Magyarországon. DKMKA, Budapest.
- Farkas A. (2016): Radikális jobboldali médiumok és a politikusok a magyar média-hálózatban. Szakdolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Kornai J. (2015): Hungary's U-turn. *Capitalism and Society* 10(2): 2–24.
<https://doi.org/10.1353/jod.2015.0046>
- Körösényi A. (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim In: Körösényi A. (szerk.): A magyar politikai rendszer – negyedszázad után. Osiris, Budapest.
- Körösényi A. – Tóth Cs. – Török G. (2007): A magyar politikai rendszer. Osiris, Budapest.
- Merrill, J. C. – Lowenstein, R. L. (1979): *Media, Messages and Men: New Perspectives in Communication*. Longman, New York.
- Ostini, J. – Fung, H. (2002): Beyond the Four Theories of the Press: A New Model of National Media Systems. *Mass Communication & Society* 5(1): 41–56.
https://doi.org/10.1207/s15327825mcs0501_4
- Polyák G. – Mong A. – Nagy K. – Urbán Á. – Uszkiewicz, E. (2015): Elfogy a levegő: Lány cenzúra a médiában. Mérték Médiaelemző Műhely.
- Polyák G. – Urbán Á. (2016): Az elhalkítás eszközei. Politikai beavatkozások a médiapiac és a nyilvánosság működésébe. *Médiakutató* 16(3–4): 109–123.
- Siebert, F. – Peterson, T. – Schramm, W. (1956): *Four theories of the press: The authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet communist concepts of what the press should be and do*. Urbana: University of Illinois. Champaign.
- Szabó G. – Bene M. (2015a): Hivatkozzak, tehát vagy(ok)!: Kommunikáció kapcsolatok a magyar médianyilvánosságban In: Szabó G. (szerk.): *Politika az intézményeken túl: Kapcsolatok, interakciók, élmények*. MTA TK PTI, Budapest.
- Szabó G. – Bene M. (2015b): Mainstream or an alternate universe? Locating and analysing the radical right media products in the Hungarian media network. *Intersections: East European Journal Of Society And Politics* 1(1): 122–146.
<https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.30>
- Szabó G. – Bene M. – Antal A. – Farkas A. (2015): Kívül tágasabb! Radikális jobboldali médiumok a magyar médianyilvánosság hálózataiban. *Politikatudományi Szemle* 24(3): 99–125.

KÖZELKÉP

- Szelényi I. – Csillag T. (2015): Drifting from liberal democracy. Neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe. *Intersections: East European Journal Of Society And Politics* 1(1): 18–48.
<https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>
- Török, G. (2005): A politikai napirend. Akadémia, Budapest.
- Varga M. (2018): Kampány a média tükrében. Politikai napirendkutatás a 2018-as választásról. In: Böcskei B. – Szabó A. (szerk.): Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018. Napvilág, Budapest.
- Watts, D. J. – Strogatz, S. H. (1998): Collective dynamics of “small-world” networks. *Nature* 393(3): 440–442. <https://doi.org/10.1038/30918>
- Weaver, D. – McCombs, M. – Shaw, D. L. (2004): Agenda Settings Research: Issues, Attributes, and Influences In: Kaid, L. L.(ed.): *Handbook of Political Communication Research*. Routledge, New York.

Online hivatkozások:

- Előd, F. (2018): Kinyírja a lakástakarékokat a kormány, index.hu 2018. október 15.
https://index.hu/gazdasag/2018/10/15/lakastakarekpenzta_allami_tamogatas_megszunetese/ (Utolsó letöltés: 2019. 08. 01.)
- Erdélyi, K. (2018): Orbán Viktor, a magánrepülőgép, a luxusjacht, és a Mészáros-klán – tudjuk, hol nyaraltak idén nyáron, atlatszo.hu, 2018. szeptember 24.
<https://atlatszo.hu/2018/09/24/orban-viktor-a-maganrepulogep-a-luxus-jacht-es-a-meszaros-klan-tudjuk-hol-nyaraltak-iden-nyaron/> (Utolsó letöltés: 2019. 08. 01.)
- hvg.hu (2018): A kormányfő, vagy egy százados Flóra nevű lányát hozta haza a HM gépe Ciprusról?, hvg.hu, 2018. október 16., https://hvg.hu/itthon/20181016_Honvedsegi_repulovel_utazhatott_haza_Orban_Rahel_Ciprusrol (Utolsó letöltés: 2019. 08. 01.)
- Magyar Nemzet (2014): Megfenyegette a Hír TV-t L. Simon, mno.hu, 2014. szeptember 4., <https://mno.hu/belfold/megfenyegette-a-hir-tv-t-l-simon-1246039> (Utolsó letöltés: 2019. 08. 01.)
- Mérték Médiaelemző Műhely (2019): Mindent beborít a Fidesz-közeli média, mertek.eu, 2019. április 25., <https://mertek.eu/2019/04/25/mindent-beborit-a-fidesz-kozeli-media/> (Utolsó letöltés: 2019. 08. 01.)
- Nagy, J. (2015): Simicska Lajos: Kinyírnak, lelőnek, elüt egy autó, 24.hu., 2015. február 6., <https://24.hu/belfold/2015/02/06/simicska-lajos-kinyirnak-lelonek-elut-egy-auto/> (Utolsó letöltés: 2019. 08. 01.)

KÖZELKÉP

Siposs Z. (2015): Ez a tévé a szabadság kis szigete lett, kreativ.hu, 2015. október 7.
http://kreativ.hu/media/cikk/ez_a_teve_a_szabadsag_kis_szigete lett (Utolsó le-
töltés: 2019. 08. 01.)

VÉLEMÉNY

A „Harari-jelenség” – töprengések a tudományos sikerről és a teljesítményről

KRÉMER BALÁZS¹

Bevezetésféle

Talán tőlem hallottak először debreceni egyetemi kollégáim – köztük a Metszetek szerkesztői is – Youval Noah Harariról, az izraeli történészről, illetve magyarul is megjelent könyveiről (Sapiens, Homo Deus, 21 lecke a XI. századról). Rám mély benyomást tett különösen első, és szerintem legjelentősebb könyve a Sapiens. Letagadhatatlanul tetszett szarkasztikus és önreflexív, könnyed és elegáns, provokatív, sőt szemtelen mesélő stílusa, élvezetes olvasmányossága – no meg, elgondolkodtató okfejtése.

Ezzel együtt, Harari sztorija nem egy szokványos tudományos sikersztori, hanem sokakat zavarba ejtő egyensúlyozás a tudományosság határvonalán, amely sajátos mondanó és stílus korábban elképzelhetetlen, legfeljebb krimi és romantikus best-seller-szerzőkével összemérhető sikert hozott a példányszámokban szerzőjének.²

Azután kollégáim is elolvasták Harari könyveit, és ez jól érzékelhetően elgondolkodtatta, sőt zavarba is hozta őket. Amikor gyanútlanul, egészen más ügyben keresve őt, bementem tanszékvezetőm irodájába, és ott a Metszetek szerkesztői tartottak szerkesztőségi ülést – egyszer csak valaki megszólalt, hogy nem lenne-e kedvem röviden összefoglalni és megírni gondolataimat erről a „Harari-jelenségről”? Mivel e jelenség engem is foglalkoztatott, könnyelműen rávágtam, hogy „miért is ne? Természetesen igen”. Meg is állapodtunk egy határidőben, ami már réges-régen elmúlt – pedig gyakran gondoltam adósságomra. Azután meg, sok-sok töprengés után – hát mégis megírtam...

A siker meg a teljesítmény

Abban, hogy össze tudtam rendezni gondolataimat, nagy segítségemre volt a Hararit jó messzire leszakadva, de mégiscsak ezernyi hasonlóságban követő szerző, Barabási

¹ Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék. E-mail: kremer.balazs@arts.unideb.hu

² Nem fogok egyenként hivatkozni munkáira, akit érdekel, az valamennyi nyelven megjelent valamennyi könyvét, cikkét, a vele készült interjúkat és nyilvános beszédeit megtalálja saját honlapján: ynHarari.com.

VÉLEMÉNY

Albert-László könyve, „A képlet”.³ Barabásit a hírnévben, ismertségben, elismerésben, díjakban és igencsak nyomatékkal a pénzben mérhető „külsődleges” siker okai és magyarázatai érdeklik (és naná, egy hálózatkutató mi másban is találhatná meg ezen magyarázatokat, mint a hálózatokban...), de ehhez szüksége van egy nagyon fontos elhatárolásra. Szét kell választania a leginkább belülről, elégedettségként megélt, többnyire nem is mérhető „teljesítményt”, és a külsődleges, nagyon is mérhető „sikert”. E siker jellemzésében némiképp a piaci marketingszemléletet adaptálja a sport, a művészet vagy éppen a tudomány világára is. A siker szempontjából nem az a lényeges, hogy ki vagy, mi vagy, mi a teljesítményed – hanem az, hogy a bármilyen, gyakorta nem is túl jelentős teljesítményedet miképpen tudod „eladni”, terjeszteni, hogy „mennyire látszol” sikeresnek, milyen kívülről érkező jutalmakra tudsz szert tenni, és hogy ezek alapján „mennyire tartanak” sikeresnek.

Ez a megosztás már elég jó „keretnek”, keretezésnek tűnik ahhoz, hogy rendezni tudjam gondolataimat a Harari-jelenségről, hogy értelmezni tudjam a Harari-sztorit.

A siker...

Harari sztorija leginkább „sikersztori”. Méghozzá akkora nagy sikersztori, hogy hasonlót a társadalomtudományi (vagy legalábbis társadalomtudományos ismeretterjesztési) világ még nem nagyon tapasztalt. Nem csupán könyveinek eladott példányszámában, abban, hogy hány nyelvre fordították le munkáit, hanem mindabban, ahogyan elfoglalta – nem csupán a tudományos, hanem a legszélesebb – nyilvánosság tereit. Szintén a világ minden táján, közte a legnagyobb, legolvasottabb világglapoknak és TV-knek ezernyi interjút adott; nagy sikerű, akár ezres közönség előtt író-olvasó találkozókon promotálta munkáit; és meghívást kapott előadást tartani a világ különböző politikai és gazdasági csúcstalálkozóinak plenáris üléseire (legutóbb a World Economic Forumra), amely előadásait szintén élőben közvetítették a világ vezető hírcsatornáit. Barabási azon tanulságát, amely szerint egy idő után maga a siker is újabb sikereket szül, Harari példáján is lehet demonstrálni: minél sikerebb lett, annál többen, köztük politikusok vagy népszerű celebek is elismeréssel, fontos olvasmányként emlékeztek meg Harariról – amitől persze még többen olvasták, messze nem csak a társadalomtudományhoz közelállók, hanem mindenki. No persze, konkrét példányszámokról, vagy az abból kikövetkeztethető pénzügyi nyereségeiről nincsenek konkrét információk – de anyagi helyzete miatt sincsen aggodalomra oka senkinek sem.

Harari sikerei mögött azt hiszem, hogy nincs túl nagy titok – a gazdasági élet más területein bevált gyakorlatokat úttörő módon ültette át a társadalomtudomány világára.

³ Barabási A. L. (2018): *A képlet – A siker egyetemes törvényei*. Budapest, Libri Kiadó.

VÉLEMÉNY

Már maga a termék, az írás is éppúgy sikerorientált, ahogyan azt a marketing tanácsadók tanítják: nem a meglevő, kész terméket kell reklámozni és eladni – hanem már eleve a vásárlói igényeknek megfelelően kell létrehozni a terméket. Harari minden leírt szava e marketing-megfontolásból is alaposan lektorált, amint munkáinak egész szerkezete is. Akár a precíz és szabatos kifejtés tudományos korrektségéből is áldozva, rövid és világos mondatokban, egyszerűen fogalmazva meséli el a maga történetét. Mindez nem teljesen új, előzmények nélküli jelenség a társadalomtudományban. Míg a XX. század második felét a németes filozófiai hagyományt követő, barokkosan tekervényes mondatokban fogalmazott nyelv jellemezte (olyannyira, hogy sokan a nem ilyen, nem olvashatatlan nyelven megírt munkákat nem is tekintették „igazi” tudományos munkának), addig az új évezred társadalomtudományi nyelvében egyre meghatározóbb az amerikai, különösen a „nagy közgazdászok” által használt mesélős, gyakran önéletrajzi anekdotákba ágyazott tudományos stílus. (Több Nobel-díjast is e stílus művelői közé lehet sorolni: a magyarul is olvashatók közül Sen, Kahneman, Thaler, Deacon, Akerlof, Shiller stb.) Ám Harari könnyed stílusa még rajtuk is tútesz, akár végletes leegyszerűsítések és rövidítések árán is. (Gondoljunk csak bele, micsoda egetverő szemtelenség az emberiség 70 ezer éves történetét háromszáz oldalba sűrítve elmesélni – ahogyan azt a Sapiensben megtette...) Ez a leegyszerűsített és tömörített nyelv ugyanakkor elképesztően fegyelmezett is, ami tovább javítja könnyű követhetőséget és olvashatóságot: semmi leágazás, semmi kacskaringó, semmilyen tiszteletkör se jobbra, se balra – a mondandóját világos, egyszerű, lineáris szálla fűzi fel, amely szálon könnyű lépésről lépésre haladni.

Másfelől, Harari mögött egy épp olyan marketing és ügynöki szervezet áll, mint amilyen a piaci termékeket „teríti”. Jól szervezett kereskedők, reklámosok, lobbisták, és velük együtt dolgozó kampányszervezők, dizájnerek, kommunikációs szakemberek. Harari ebben a sikerorientált üzemmenetben nem is igazán a dolgok menetének irányítója, nem a „főrendező”, hanem inkább a szerepét eljátszó primadonna és bonviván főszereplő. Nyilvánvalóan 2-3 évre előre, napra és percre be van osztva az, hogy a Föld mely részén van fellépése, mikor kinek ad interjút, hol szólal fel, és hol jelenik meg könyve újabb kiadásának bemutatóján. (Nem irigylem érte – de a siker ezzel jár.)

Ilyen „üzemet” a társadalomtudományi műhelyek soha nem tudtak megszervezni – legfeljebb erőforrások nélkül is, utánogzatni próbálták ezt az üzemmenetet. Ami nemcsak az amatőrség miatt hozza zavarba a társadalomtudományok művelőit, hanem...

Hanem – mint azt Barabási is regisztrálja – azért, mert valójában a társadalomtudományok is az elmúlt években nem a társadalom felfedezésében, értelmezésében és magyarázatában való teljesítményre, hanem a külsődleges megítélés, elismertség, popularitás elveit követő sikerre rendezkedtek be. Mindaz, amit a társadalomtudomány elvár és értékeli a művelőtől, az a siker, és a sikeresség mutatói: minél több (akármilyen) publikáció megjelentetése, minél magasabb presztízsű helyeken, minél több hivatkozás és hatás – no meg, minél több projekt, ami csupán szemérmesen

VÉLEMÉNY

belterjes megfogalmazása annak, hogy: minél több pénz. A tudománymetria mutatói között semmilyen indikátora nincsen a tudományos eredmények minőségének, a tudományos kutatásban nyújtott teljesítménynek, ehelyett minden mutató a külsődleges befogadást és elismerést kifejező „siker-indikátor”. A tudományos munka ezen túl is ehhez igazította a napi működésmódját: bármilyen is a produktum, a termék, a jobb teljesítménynél fontosabb elvárás a hálózati network, némi túlzással, a szmúzolás. Akár dögunalmas konferenciákon és workshopokon való hettyegés, projekt és kutatói konzorciumokba való beférkőzés, neves (értsd: sikeres) társszerzőkkel való közös publikálás stb.

Nos, hát Harari sikere emiatt majdnem sokkolóan zavarba ejtő a társadalomtudományok képviselői számára. Mert bár a szokásszerűvé és intézményesültté vált masinériáiban maguk a társadalomtudósok is a sikert hajhásszák – ám e szokássá, rendszerre intézményesült sikerorientált működésmódban megközelíteni sem bírják Harari egészen más úton, egészen más eszközökkel elért kirobbanó sikereit.

A teljesítmény...

Barabási szintén felelmeleti azt a banalitást, amely szerint olykor jelentős teljesítmények semmiféle sikert nem hoznak azoknak, akik a jelentős teljesítményt létrehozták – de minden sikerhez azért kell valamiféle érzékelhető teljesítmény is. Bár a siker „mennyisége” egyáltalában nem korrelál a teljesítmény mértékével, azért valamilyen teljesítménynek mégis kell állnia mögötte.

A Harari-jelenség amiatt is zavarba ejtő, hogy sokak szerint egyáltalán nincsen mögötte jelentős tudományos teljesítmény, és ha mégis volna, akkor az a sikerek gyarapodása mellett is egyre romló. (Sokak szerint már a három könyve is minőségében egyre gyengébb, régóta nem jelent meg újabb könyve, és újabb interjúiban egyre többször ismétli magát. Mondhatjuk: a sikerre berendezkedett üzemenet, a napi gyakoriságú megjelenés és megnyilatkozás annyira „kizsigereli”, hogy sem ideje, sem türelme, sem energiája nincsen mindig újabb ötletekkel előállnia, újabb teljesítményt prezentálnia.)

Harari teljesítménye a tudományos mércék szerint, már csak formai okokból sem tekinthető túl jelentősnek. Bár olvasottsága és műveltsége letagadhatatlan, de állításait hivatkozásokkal nem, vagy csak a kötetek végén szereplő irodalomjegyzékben ritkán és gyengén támasztja alá, nem érvel, nem ismerteti és kritizálja a mondandójával konkurens korábbi és újabb állításokat, és így nem is nagyon érvel mondandója mellett, nem igazol és nem bizonyít. Szellemesen és frappánsan elmondja a magáét, meggyerő és meggyőző modorban kinyilvánítja a maga igazságát. Amely magatartás szemben áll azzal a hagyományos tudományos attitűddel, amelyben az ötlet, a sejtés, a hipotézis, az a tudomány „művészi inspirációja” – az igazi tudományos munka és teljesítmény, az a „ráterzett” állítások kifejtése, alátámasztása és bizonyítása. Nem, Harari ilyenekkel nem sokat bajmóldik, és ha ez, az akkurátus tudományos bizonyí-

VÉLEMÉNY

tás a tudományos teljesítmény „igazi lényege”, akkor a teljesítménye valóban nem túl jelentős.

Én ezt egy kicsit másképp ítélem meg, akkor is, ha Harari inkább a sikerre „hajt”, és ha a teljesítménye eközben a szokásos megítélés szerint valóban nem túl jelentős. De, ettől még van. Ennek megértéséhez ismét nem árt felidézni a manapság gyakorolt társadalomtudománnyal szemben egyre élesebben felvetett kritikákat.

A társadalomtudományokat gyakran kritizálják azzal, hogy különösen a közgazdaságtan, a szociológia és a pszichológia területén már elfogadottan elégséges pusztán matematikai-statisztikai apparátusokat bővílgetni, minden különösebb hipotézis és elméleti háttér nélkül is. Hogy az eredetileg az érték, a közjó mibenlétét taglaló filozofikus közgazdaságtanból mára pusztán ökonometria lett, hogy más társadalomtudományok területén is elfogadott gyakorlat a pusztán adatokkal, számokkal való bővészkedés. Amihez sokan hozzáteszik azt, hogy ez a fajta tudomány, ez nemcsak a világ értéséhez és értelmezéséhez járul hozzá kevéssel, de ismeretelméletileg is gyenge lábakon áll: ha a gépbe jó sok adatot betöltenek, akkor abból mindig ki is jön majd valami. Olykor jó adatokból jobb eredmények, de a szemét betöltéséből mindig csak szemét is fog kijönni.

Mások ennél gyengébben fogalmazzák meg a hasonló kritikáikat. Ők ugyanezt a tudományos gyakorlatot megfigyelve azt látják, hogy gyakorta a kutatók az adatok bővülése után „barkácsolnak hozzá” elméleteket. Amely barkácsolt elméletek olybá tűnnek, mintha elméletekből a hipotézisalkotásra levont, valódi elméletek lennének, sőt, mivel azokat a már kész eredményekhez barkácsolták hozzá, emiatt még konzisztensnek is tűnhet a tudományos munka. Ám manapság ez az elméleti barkácsolás egyre gyakrabban bukik el a tudományosság legelemibb kritériumán: a barkácsolt elméletek alapján nem reprodukálható sem maga a kutatás, sem annak eredménye.

Végül a tudományosság amatőr sikerorientáltságának legdrámaibb lebukásai, azok a közönséges csalások lebukásai. Hogy számos empirikus kutatás egyszerűen hoax, svindli, csalás, vagy – különösen az orvoslásban, az epidemiológiában, a pszichológiában – egyre gyakrabban „meghekkelik” a mért adatokat, pl. a szignifikancia eredményekhez csak bizonyos méréseket vesznek figyelembe, másokat meg „eltemetnek”. (Különösen gyakoriak ezek a lebukások az eleve érdekvezérelt tudományos megrendelések esetén, pl. a gyógyszergyárak új termékeinek klinikai tesztje során.)

Nos, minél inkább eltorzítja a sikerorientáltság a tudományos gyakorlatok korrekt, a hipotézisek tesztelésére, verifikálására-falszifikálására berendezkedett klaszszikus módszertanát – annál inkább felértékelődő teljesítmények a valódi, erős elméletek, elméleti hipotézisek. Amely elméleti feltevések, hipotézisek felvetéséhez nem szükségesek új felfedezések sem, gyakorta elég ismert jelenségeknek a szokásostól való eltérő értelmezése is.

Ha innen nézzük – akkor a Harari-jelenség megértéséhez figyelembe kell vennünk azt, hogy ő mer ismert jelenségeket másképp értelmezni, az ismert jelenségeket más értelmezési keretben, koncepcióban elhelyezni. Számomra ilyen a „vallás-

VÉLEMÉNY

nak” az az értelmezése, amely eltér az istenhit szinonimájaként használt köznyelvi fogalomtól, és amely fogalom koncepcionális vezérfonal a Sapiensben.

Miközben – a tudományos normákhoz képest egyszerűen szemtelen. Úgy tesz, mintha nem lennének társadalomtudományi előzményei mindannak, amit és ahogyan ő elmond az általa elismert vallásról. Mintha nem hasonlítana nagyon az ő fogalomértelmezése Durkheimnek a társadalmi normákat társadalmi tényként való értelmezéséhez; mintha Machiavelli a jó törvényekről és a beléjük vetett hitről nem hasonlóan beszélne. Mintha a cselekvések koordinációjába nem tartozna bele a hatalom mint koordinációs elv, és nem lenne az istenhit-vallásnak akkora jelentősége a hatalom általi cselekvés-koordinációban, ahogyan azt Rousseau vagy Marx („a vallás a nép ópiuma”) annak tulajdonítja. Az ortodox tudományetika szemszögéből udvariatlan, sőt szemtelen – aközben a saját logikájában következetes és erősen hat. Ha mindezen szerzőkre bármilyen kitélt tenne – akkor az egy-egy felesleges, a logikailag egyenes iránytól nélkülözhetetlenül eltérítő „kurfli” lenne – és akkor Hararinak már inkább a szemtelenség. Amely „előadásmódtól” eltekintve, ebben van teljesítmény, ha nincs is hozzá hivatkozás, tiszteletkőr, elméleti felvezetés és a fogalom használatának igazolása, bizonyítása sem.

Valószínű, hogy ezt a „bizonyítás nélkül is értelmező” tudományos teljesítményt a társadalomtudományi-történelmi kérdésben járatos magyar olvasók könnyebben értik és értékelik, mint mások. A hazai történelmi irodalom tudományos teljesítménynek értékel olyan szerzőket és műveket, akiket inkább publicistának vagy közírónak kellene tartanunk, és legfontosabb írásaikat ilyen munkáknak kellene elkönyvelnünk. Bár Hajnal István vagy Szűcs Jenő a középkori levéltári anyagok feldolgozásában minden pozitivistá tudományos kritériumot is magasan teljesítettek, ám az ő, valamint rajtuk kívül Bibó, Szabó Zoltán, Kemény István és mások által kifejtett „történelmi mélysodor teóriák” Harari okfejtéséhez hasonlóan nem igazán igazolt hipotéziseknek tekinthetők. A fenti szerzők gondos alapossággal mutatják ki és igazolják azt, hogy a nyugatias és keleties feudális fejlődés jelentősen eltért egymástól. A nyugatias feudalizmus hűbéres rendszerének egyfajta, a jövőre irányuló szerződésféleség az alapja: a hűbérbirtok az uralkodó által megelőlegetett ellentételezése a jövőben megteendő hűbéres szolgálatoknak, pl. fegyveres és adóbehajtási szolgálatoknak. Ezzel szemben a keleties feudalizmus alapja az a vazallusi rendszer, amelyben a hűbérbirtok nem a jövőre irányuló szerződéses köteleességet alapoz meg, hanem az a múlt érdemeit honoráló kegy gyakorlása az uralkodó részéről. Ezen igazolt különbség ugyanakkor nem tekinthető bizonyíték erejű magyarázatnak arról, hogy a fejlődésben való, akár napjainkig ható kelet-európai társadalmi és gazdasági lemaradás oka ennek a kegygyakorló vazallusi hagyománynak a továbbélése – noha, sokunk számára erős sejtésünk az, hogy ebben akkor is „van valami”, ha az állítás nem tekinthető bizonyítottnak. (Tegyük most valóban zárójelbe, hogy a szociológia történelmi módszertana, vagyis annak a paradigmája, hogy miképpen igazolható az, hogy korábbi történelmi tények a ma társadalmi jelenségeit is meghatározzák – az

VÉLEMÉNY

ismereteim szerint soha nem forrta ki magát, nem alakultak ki sztenderd szabályai.) Ám minden, a tudományos bizonyításra irányuló pozitívista norma alulteljesítése mellett is – a jeles szerzők által kifejtett, a történelmi mélysodrok, a kelet-közép-európai történelmi fejlődés specialitásából levezetett történelmi gondolat nemhogy a társadalomról való kultúránk része, hanem jelentős történelmi-tudományos eredményként is nyilvántartjuk azokat. Ebben a „tudományosan korlátozott” értelemben azt hiszem, hogy Harari nem bizonyított, ámde fontos felvetései, értelmezései is eléggé jelentős társadalomtudományi teljesítményként könyvelhető el. (Újabb adalék ahhoz, hogy különösen a fentebb kritizált hibákba beleeső társadalomtudósok miért jönnek zavarba a Harari-jelenségtől.)

Végül, Harari tudományos teljesítményéhez még egy tényező hozzájárul. Mer a jövőről gondolkodni, és mer a jövőre vonatkozó következtetéseket is levonni gondolataiból – főképp a mesterséges intelligencia, a robotika, a környezeti problémák, a nacionalizmusok és a migráció várható alakulásáról. Hogy a jövőre vonatkozó predikció, előrejelzés, az „tudományos ténykedés” – ez már Descartes óta része a racionális hagyománynak. Descartes és követői, pl. Newton számára a múltban és a jelenben történt megfigyeléseknek az a legfontosabb értelme és célja, hogy abból „törvényszerűségeket”, természeti törvényeket állítsunk fel, amiből ha jól csináltuk, akkor hasonló körülmények között a jövőben megtörténő eseményeket is pontosan tudjuk előrejelezni. A kartézianus racionalista hagyomány azt az attitűdöt, hogy a jelen és a múlt megfigyeléseinek a jövő kiszámíthatósága, a jövő kísértése a célja – ezt mindmáig megtartotta, különösen a természettudományok világában. A társadalomtudomány mindig is kacérkodott és kacérkodik ezzel – de ritka kivételektől (pl. a közgazdászok előrejelzéseitől) eltekintve nem nagyon merte és meri ezt bevállalni. Amire van ok és mentség: a társadalmi jelenségek túl sok tényezőből tevődnek össze, túl komplex és túl sok változós összefüggéseket kellene felállítani ahhoz, hogy törvényszerűségeket lehessen felállítani és azokból előrejelzéseket lehessen tenni. De ettől még a racionális gondolkodás jövőt kísértő attitűdje, ha csak szemérmesen is, de tovább él.

Nos, Harari mer állításokat tenni a jövőről, és ezzel a szemérmeskedő tudományosságot szintén zavarba hozza. Jogosan. Jogosan a zavarba esés is, meg a szemérmességet átlépő „teljesítmény” zavarba hozó sajátossága is. Aminek megítélésében vannak kétségeim. Egyfelől, én magam sem tudom megítélni Harari előrejelzéseinek helyességét és jogosságát – számos kérdésben (pl. a mesterséges intelligencia várható hatalmában) azt hiszem, hogy nem jogosak az előrejelzései (egyelőre semmi sem igazolja azt, hogy bármely mesterséges intelligencia bármit is „akarna”, akarhatna – azok egyelőre kizárólag az emberi akaratok végrehajtásában nyújtanak elképzelhetetlenül erős és hatékony eszközöket – nem az algoritmusok hatalmától van okunk félni, hanem az azokat gátlástalanul használó emberektől...).

De, bármennyire is vannak ellenvetéseim és ellenérzéseim Harari jövőre vonatkozó vízióiról, azt azért tudományos teljesítményként vagyok kénytelen elismerni,

VÉLEMÉNY

hogy mer a jövőről beszélni. Hogy a popperi ismeretelmélet tudományos normái szerint mer vitatható állításokat megfogalmazni – amelyeket lehet vitatni, igazolni vagy cáfolni.

Bármennyire is nem a szokványos elvárások szerinti teljesítményként, és ettől zavarba ejtően – de vannak tudományos teljesítmény-értékei is Harari gondolatainak.

Összegzésként

A Harari-jelenség igazán zavarba ejtő...

Nekem leginkább azért, mert szemérmetlenül és gátlástalanul sikerorientált, amitől még inkább láthatóvá teszi azt, hogy a maga módján, a maga eszközeivel, a maga kezeiben nemcsak az alkalmazott tudományként gazdasági beszállító természettudomány hajt a pénzre, de a hagyományos társadalomtudomány is szemérmetlenül, gátlástalanul és önreflexiók nélkül sikerorientált. Másképp, máshogyan, de mégis. Ami attól ad töprengésre okot, hogy mi, társadalomtudósok, társadalomtudományokkal foglalkozók a társadalom megértésében nyújtott eredményekre mint teljesítményre orientáltként szeretünk magunkra tekinteni. Pedig, hát egy fenét. Mindaz, ami a társadalomtudomány elismerésében számít (a publikációk és hivatkozások száma, a projekt, és a projektekben megszerzett pénz stb.) – az külsődleges megítélés szerinti, a trendi témaválasztásban és annak eladásában, marketingben, smúzolásban és networkingben tett erőfeszítések nyomán előálló „siker”, és nem a világértéséhez és értelmezéséhez hozzájáruló „teljesítmény”. Amit jobban és nagyobb szegyenkezéssel érzékelhetünk, ha végiggondoljuk a Harari-jelenséget. És amin lehet, hogy még van mód változtatni, a tudományt valóban a világ értésének és értelmezésében szolgálatot tevő ágenseként rehabilitálni.

Másrészt, Harari zavarba hoz azért, mert nem ad kész tudást, nem azért jó olvasni, mert abból valami tudományosan igazolt bizonyosságot tud meg az ember. Harari szemtelen és provokatív, akár üzleti és siker megfontolásokból is, de világosan, logikusan fejt ki mondandóját – ami arra ingerel, hogy lehessen vele világosan, logikusan vitatkozni.

Kell is. Amihez érdemes Hararit olvasni.

Harari számos cikkét, vele készült interjút, azok ismertetését magyarra is lefordították, és interneten ezek el is érhetőek.

Három, magyarul is megjelent könyve:

Sapiens – Az emberiség rövid története, Animus, 2015 (második kiadás: 2020)

Homo Deus – A holnap rövid története, Animus, 2017 (második kiadás: 2020)

21 lecke a 21. századra, Animus, 2018 (második kiadás: 2019)

IN MEMORIAM

„Lakótelep kertés házak helyén...”

Interjú Béres Csabával – In memoriam¹

Az interjút készítette: Czibere Ibolya²

(Az interjú egy kiállítás kapcsán készült, amely a panelépületek és a „panellét” történetiségét mutatta be³ Debrecenben, 2019-ben.)

– *Kedves Csaba, köszönöm, hogy vállaltad az interjút. A hetvenes években indult városszociológiai, közelebbről a lakótelepekre irányuló kutatásaidról kérdezlek, melyek akkor újdonságnak, napjainkban pedig tanulságosnak értékelhetők. Milyen inspiráció alapján kezdődött a kutatásod, szinte párhuzamosan a lakótelepépítés kezdetével?*

– Először is azzal kezdem, hogy Debrecenben a lakótelep vizsgálatot Szelényi Iván és Konrád György indította el, még valamikor a 60-as évek közepe táján. Engem a lakásomon kerestek meg, hogy a debreceni kérdezést szervezzem meg. Valójában azonban nem ez inspirált engem a lakótelepek vizsgálatára, hanem az, hogy együtt dolgoztam P. L.-sal (*az érintett nevét töröltük*), aki a (*a szervezet nevét töröltük*) Települési Irodájának a vezetője volt. Aztán igazgatóhelyettes lett, majd később ő vette át az egész cég igazgatását. Ők készítették elő a debreceni lakótelepek beépítését, elrendezését, az épületek telepítését stb. P. L.-ban élt mindig egy olyan gondolat, hogy valahol az embereknek kellene építeni, és akkor jó lenne tudni az emberek véleményét is. P. L.-sal a feleségem révén kerültem kapcsolatba,

¹ Béres Csaba (1938–2019), a szociológiai tudományok kandidátusa. 41 éven át oktatott és kutatott a Debreceni Egyetemen (és elődszervezetében, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen). Csaknem 20 éven át vezette a Szociológia Tanszékét, amelynek alapítása is a nevéhez fűződik. Nyolc éven át a Politikatudományi és Szociológiai Intézet igazgatói posztját is betöltötte. A Magyar Szociológiai Társaság alapító tagja, a Szociológia és az Alföldi Társadalom című folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja volt. Jelentős település- és városszociológiai vizsgálatok vezetőjeként legfontosabb kutatásai a lakótelepek társadalmi és szociológiai problémái köré szerveződtek. Munkássága során az esélyegyenlőség elhivatott képviselőjeként emelt szót a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok és etnikai kisebbségek kirekesztése és a társadalmi egyenlőtlenségek ellen.

² Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet, intézetigazgató, tanszékvezető, egyetemi docens

³ A kiállítás címe: PANEL. Lét, közösség, esztétika – a lakótelepek hatvan éve. Helyszíne: MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ, Debrecen. A kiállítás 2019 augusztusában nyílt.

IN MEMORIAM

aki az Állami Építőipari Vállalatnál dolgozott műszaki előkészítőként, és kezdetben P. L. is ott dolgozott. Ezzel az építész társasággal gyakran találkoztam a feleségem révén. Kezdetben nagyon unatkoztam közöttük, aztán kezdtem odafigyelni és akkor rájöttem, hogy ez nagyon érdekes, amiről itt szó van. Úgyhogy elkezdtem ezzel komolyabban foglalkozni és ez adta aztán nekem a városszociológia felé fordulásomat is. Vagy ez tette lehetővé, vagy ez inspirálta. P. L.-ék révén tudtam több debreceni mikrotérségben szociológiai vizsgálatot végezni, ők rendelték meg ezt tőlem, illetve a tanszéktől, és így keletkeztek ezek az anyagok. Ezeket összefoglalva dolgoztam fel a kandidátusi disszertáciomban, ami most már ott van az asztalodon, és ha belenézel, akkor láthatod, hogy miről is van szó. Közülük is kiemelném a Tócsókert-vizsgálatot, mivel erre úgy került sor, hogy erre a város, illetőleg hát akkor a városvezető Ács elvtárs volt, személyesen adott megbízást. A következő történet. Ez egy családi házas beépítési terület volt, nagyon sok jó minőségű, viszonylag újonnan épített lakással, és a lakótelepeket nem lehetett építeni a belvárosba, az ilyen kísérletek megbuktak. Mint például a Darabos utcai beépítés, vagy például a Béke út, ill. Szent Anna út, meg ott azon a környéken. Hozzákezdtek, de rájöttek, hogy nem megy Debrecen történeti belvárosának átépítése lakóteleppé. Tehát Miskolccal vagy más városokkal szemben itt evvel leálltak, mert láthatóan ez nem működött. Akkor jött az a gondolat, hogy a város szélén kell ezeket elhelyezni, és akkor kerestek szabad területeket, amelyeket be lehetett építeni. A keleti oldal, a Csapókert és a környéke, az nem volt egy nagyon jó minőségi terület, ráadásul homokos, elég értéktelen mezőgazdaságilag kevésbé hasznosítható terület volt. Itt viszont adódott egy olyan probléma, hogy ezt magasabban, vagy alacsonyabban, már meg nem mondom, de a lényeg a csatornázás, hogy áttemelőket kellett volna alkalmazni ahhoz, hogy a szennyvizet elvezessék onnan, és ez nagyon megdrágította volna az építkezést.

Ezért aztán kerestek olyan területet, amely viszonylag hamar beépíthető, nem fekszik messze a hőerőműtől, mert a lakótelepek fűtését távhővel oldották meg. Így jött képbe ez a szerencsétlen Tócsókert. P. L.-éknak az volt a dolguk, hogy előkészítsék, hogy megtervezzék a lakótelep elhelyezését. No, de közben elindították a kisajátításokat és a lakók rájöttek arra, hogy amit felkínáltak nekik kisajátításként, a meglévő lakóházukért, azért nem tudnak újabb lakóházat venni itt Debrecenben. Erre is volt az akkori kormányzatnak, illetőleg a városnak javaslata, hogy jutányos áron hozzájuthatnak lakótelepi lakáshoz. De ez olyan életmódváltást jelentett az embereknek, amibe belerokkantak, szó szerint, meg bele is haltak. Volt olyan idős ember, meg idős család bizonyíthatóan, akik ebbe belepusztultak. Gondold el, hogy ezek az emberek életük nagyobbik hányadát friss levegőn, kertet művelve látták el, abszolút nem volt igényük arra, hogy éjszaka fűtött vécében végezzék a dolgukat, kijártak akár télvíz idején is a kertben lévő budiba és nem okozott ez nekik gondot. Azáltal, hogy őket belekényszerítették egy lakótelepi távfűtött lakásba, és a távfűtésnek az összes egészségügyi vonzatára itt most nem térnék ki... Gyakorlatilag egy teljesen

IN MEMORIAM

passzív életmódra kényszerítették őket. Ennek következtében, amikor elindultak a kisajátítások, rengeteg panaszos levél érkezett, személy szerint Kádár Jánoshoz, a titkárságához. No, azok ott Pesten begorombultak, hogy mi a rossz nyavalyát csinálnak ezek a debreceniek. Úgyhogy felhívták Brács elvtársat, mert ez volt a beceneve Dr. Ácsnak. Felhívták, hogy sürgősen nézzen utána és készíttessen egy szociológiai vizsgálatot. Akkor kértek fel bennünket, és mi bejártuk akkor még a bontás alatt levő területet, rengeteg interjút készítettünk, rengeteg fotóanyagot készítettünk. Sajnos ezeknek a fotóknak a jó részét most a költözés után kiselejtezttem. De van egy kiadványom, „Lakótelep kertés házak helyén”, amelynek hitem szerint egy példányát meg kellene találni. Én nem tudom, hogy az én példányom már hova tűnt, lehet ez is a költözés áldozata lett, mert hát minek őrizgessem ezeket a régi dolgokat alapon... Az ördög sem gondolta, hogy még erre valamikor bárkinek is mutatkozik valamilyen érdeklődése.

– *Munkásságod végigkíséri a kertvárosi családi házas környék lerombolásától (hiszen még a termőföldet is elvitték) az új, épített környezet létrejöttéig lényegében városunk történetének „modernizációját”, a mai társadalmi gondjaink egyik forrásvidékét. Hogyan fogadták kutatási eredményeidet?*

– Elkészült ez a vizsgálat és abban leírtuk, hogy ez előnytelen a lakosoknak. Na, ennek aztán híre ment, behívtak a Pártbizottságra. Úgyhogy a megyei titkár elkezdett engem győzködni, hogy: „Te Csaba! Hát neked fogalmad sincs, hogy milyen jó dolguk lesz ezeknek az embereknek. Megszabadulnak attól a piszkos, nehéz munkától, kényelemben fognak élni...” stb. stb. Tehát, győzködött a lakótelepi lakásban élés előnyeiről. Hát, mit mondjak, nem sikerült őket meggyőzőm. És így a hatalommal többször is, hogy így mondjam szóváltásba keveredtem, bár atrocitás sohasem ért, hát nem érhetett, mert nem az ujjamból ráztam ki az adatokat és a vizsgálatokat. Történt egy nagyon érdekes eset Ibolya, hogy a *(cég neve törölve)* párttitkárnője egy képzésen, amit én tartottam megyei kádereknek a Foxi-Maxi egyetemen – ez tudod mi volt?

– *A Marxista?*

– A Marxista Egyetem, igen így becézték. Szóval az előadás szünetében odajött hozzám, hogy Béres elvtárs, hogy tudja-e, hogy a maga kutatásai óriási károkat okoznak? Hát mondom, eddig nem tudtam, de mivel Ön mérnök ember és a számok embere, meg a tények embere, gondolom, megindokolja, hogy miért ez a véleménye az én kutatásaimról. Mert, hogy én fúrom a lakótelepeket. Az Újkertben mi volt az egész lakótelep építésének a logikája? Az, hogy nem a műszaki kivitelezést és megoldásokat igazították a lakossági igényekhez, hanem olyan volt, mintha valaki vesz egy nyakkendőt valamikor, aztán ehhez vesz egy öltönyt. Tehát a meglévő infrastruktúrára próbálták ezt felfűzni, hogy tudjanak valamivel jobb mutatót produkálni, az egységre eső infrastrukturális költségeket tekintve. Ezért volt az, hogy a Tócskert sorsát az pecsételte meg, hogy közel volt a hőközponthoz, a hőerőműhöz. Tehát túl-

IN MEMORIAM

zottan nagy vonalvezetékét nem kellett kiépíteni. Aztán a lakótelepi technológia már fejlődött, mikor az Újkerter terveztek és építették. Akkor már a közmű-alagút volt az ügyeletes örület, hogy a föld alá kell vinni a közműveket. Hát volt ebben ráció, hogy ha valami elromlik, mit tudom én, egy hővezeték meghibásodik, vagy elektromos kábel, vagy bármi, akkor ne kelljen az egész hőbelevancot, terepet felbontani, hanem ott el tudják végezni a szerelést. Csakhogy akkor ez mérhetetlenül megrágtotta a költségeket, borzasztó drága volt. Na, gondold el, gyakorlatilag alagutakat kellett építeni és abban helyezték el ezeket a közműveket.

– *A városfejlesztők a modernitás lázában elfelejtik, hogy minden épület annyit ér, amennyire az ott élők és tágabb környezetük életét szolgálja?*

– Ez borzasztó drága volt. Na, most ez a jó asszony, ez úgy volt érdekelt ebben, hogy a férje, aki a *(főiskola neve törölve)* tanított, meg tanszékvezető volt, az volt ennek a közműalagútnak az őrlője, ő tervezte ezeket és így a família érdekelt volt ezekben a közműalagutakban. Na most, közműalagutakat sehol máshol nem érdemes építeni, csak ott, ahol nagy az egységnyi területre eső lakásszám. Magyarul, ahol többszintes beépítésű, minimum 4 szintes, de inkább 10 emeletes, vagy volt, hogy 14 emeletes épületeket is felhúztak. Az volt még a tervezőknek a fő szabály, hogy az épületeket olyan távolra helyezték el, hogy ha leforgatnák ezeket az épületeket, tehát a dőlési távolság, hogy így mondjam, ne csapja őket agyon. Ez volt kezdetben. Aztán jött az, hogy szerepet játszott a toló pálya mozgása. Hogy olyan távolságra helyezték el, hogy a kivitelezés során egy toronydaru kiépítésével, felépítésével, akár két épületet is össze tudjanak rakni a házgyárban előállított panelekből.

Úgyhogy a daru távolsága határozta meg a lakóházak elhelyezését. Számtalan ilyen dolgot tudnék mondani, amikor egyáltalában nem az volt a szempont, hogy az embereknek mi lenne jó, hogy lenne jó, hanem ilyen és egyéb szempontok játszottak szerepet. Éppen ezért, például hogy mennyire nem vették figyelembe, vagy nem akarták, vagy nem tudták, vagy nem merték, ki tudja.

A feleségem műszaki előkészítőként dolgozott, és panaszkodott, hogy ő próbálta legalább a homlokzatokat változatosabbá tenni a kivitelezés során, azzal, hogy a sötétítő guriguri függönyöket más-más színben rendelje meg. Pedig ez a gyakorlatban úgy működött, hogy megrendeltek egy gurigurit, mit tudom én, irdatlan mennyiségű zöld, vagy kék színű gurigurit, és ameddig az tartott, akkor azt használták fel. Az, hogy a népek ez tetszett, vagy nem tetszett, kit érdekelt? De ugyanez volt a tapétázással kapcsolatban is, hogy volt egy egyentapéta, túlzottan sokat nem lehetett ezzel variálni, ezt építették, vagy ezt ragasztották fel. Aztán a padlószőnyeg például. És így tovább. Tehát nem szólhattak bele a lakók. Mondván, hogy örüljenek, hogy fedél van a fejük felett.

Ez tulajdonképpen az ipari városfejlődés logikája, mert egy viszonylag robbanásszerű népességnövekedés következett be Debrecenben, hogy ipari központtá vált és beszívta a munkaerőt a környező településekről, ahol a mezőgazdaság már nem tudta ellátni munkával a lakosságot. Megfogni ezt a betelepülő népességet, hát

IN MEMORIAM

valóban úgy tűnik, hogy más módon nem is lehetett. Egyébként ezt Magyarország nem maga találta ki, részben a Szovjetunióból másolták és a házgyárak is egészben onnan jöttek, de volt ebben nyugati minta is, mert a háború után a nagymértékű lakásvesztést, lakásszám-csökkenést úgy próbálták megoldani, hogy szociális célból lakótelepeket építettek. Persze aztán a nyugatiak hamar rájöttek, hogy ez nem olcsó, nem jó megoldás, nem szeretik a lakosok s viszonylag hamar felhagytak vele. Jó darabig Nyugat-Európában is működtek házgyárak, itt például az egyik házgyár, amit Magyarország megvásárolt, az egy dán valami volt, Larsen-Nielsennek hívták ezt a házgyárat. Onnan vették a mintát. A nyugatiak ezt viszonylag hamar kinőtték, amikor enyhült a lakáshiány, akkor rögtön leálltak vele. De a nyomai sokáig megmaradtak, emlékszem rá, hogy egy szociológiai kongresszuson voltam, és szállást nekem egy olyan diákokthozban foglaltak, ami korábban egy ilyen lakótelep volt. És aztán átalakították diákszállóvá, tehát ahol tudták korrigáltak, és nem ilyen irratlan méretű lakótelepeket építettek, az valami döbbenet, hogy mekkora lakótelepeket építettek. Ott tényleg emberi léptékű kis, viszonylag hamar körbejárható, élhető beépítések történtek. Emlékszem, hogy egyszer járt nálam egy angol kolléga, akit kivittem megmutatni neki az Újkertet, hát teljesen el volt képedve. Hát azt mondja, ez fantasztikus, hát azt mondta, hogy ilyet én még életemben nem láttam. Azt mondja az anglus, na, nekünk ilyenre nem telik. Mondtam neki magyarul, hogy cseszd meg, nekünk sem. De hát ez van.

– *Vizsgáld, hogy milyen volt a beköltözők társadalmi összetétele? Milyen szempontok alapján jelölték ki – az akkori eljárás szerint – a beköltözőket? A Tócskert mellett más lakótelepeket is elemeztetek ilyen szempontból?*

– Mondjuk, akik lelkesen és dalolva mentek oda, azok a lakásnélküliek, akik ostromolták állandóan Brács elvtársat is, hetente jártak a nyakára. És el kell, hogy mondjam, hogy a politikát is meg lehet érteni, ugye amikor hetente síró emberek vannak a fogadóráján és előadják a nyomorukat, akkor tényleg ez elég erős motiváció volt arra, hogy minél hamarabb, minél több lakást építsenek. És akkor a 'többség érdeke a kisebbség érdeke felett terv' alapján azzal olyan nagyon sokat nem foglalkoztak, hogy akkor az őslakosoknak ez mit jelentett. Most hadd tegyem hozzá, hogy a Tócskert Debrecen legjobb minőségű talaja volt. A Tócs völgyében rendkívül jól tudtak kertészkedni is, komoly mértékben hozzájárult Debrecen zöldség- és gyümölcsellátásához. Kik költöztek oda be? Például ezek a kényszer kiköltöztetettek, akiket, hogy így mondjam, megfosztottak az eredeti családi házas lakóövezetektől és muszáj volt nekik beköltözni. Ők voltak azok, akik nagyon nem szerettek oda beköltözni. Tehát én ezt a két réteget látom főleg, hogy akiknek nem volt lakásuk, azok örömmel költöztek oda, akiknek pedig volt, és kényszer útján kerültek be, hát azok nem voltak annyira happy-k. És érdekes, hogy ezek az emberek igyekeztek feltalálni magukat, már ezek a régi kertségi területről beköltözött emberek. Tehát ez volt a Tócskert, az Újkert, a Vénkert stb., ahol végrehajtották ezt a beépítést, a lényeg a

IN MEMORIAM

lényeg, hogy például ezek a lakók a ház körül kis virágos kertet létesítettek, közvetlenül a ház előtt. Na, ezt aztán nem jó szemmel nézte a Városgazdálkodási Vállalat, mert kiirtotta ezeket az úgymond illegális kerteket.

– *Azt hiszem, ez kiváló példája a központi elhatározások mindenek, még a józan ész felett is véghezvitt történetére, a lakosok igényeinek vak elutasítására. Ez a Tócsókertben történt?*

– Nem, az Újkertben is, meg mindenhol. Tudod mit ültettek helyette?

– *Mit?*

– Alacsony cserjéket, tüskés, madártövis a neve, az ördög tudja, hogy milyen cserjéket, amelyek talajtakarók voltak. Mi célt szolgáltak ezek? Azt, hogy amikor ezeket lerakták, utána évekig nem kellett hozzányúlni a területhez. Tehát a Városgazdálkodási Vállalatnál nem volt semmi dolga a lakóházak környékének a parkosításával, nem foglalkoztak vele. A lakóházak környékét meg egy marha nagy gyepes területet befűvesítették és akkor ez volt a természeti környezet. Építettek játszótereket is, viszont ezeket lebetonozták, meg leaszfaltozták. Miért? Mert a lakótelepeken mindig nagy volt a légáramlás. Hát gondold el, hogy a város szélén helyezkedtek ezek el, az északi meg mit tudom én, honnan jövő szelek bejöttek a városba és beleütköztek ebbe a falba. És akkor a fal mentén lecsapódtak, tehát a lakótelepeken még a kánikulában is volt légmozgás, ez felkavarta a port, és magas volt a szálló por, ezért minden szabad területet igyekeztek vagy befűvesíteni, vagy talajtakaró cserjékkel ellátni. A játszótereket pedig leburkolták. Ennek aztán ugye, mondanom sem kell, hogy számtalan gyerekplezúr lett az eredménye, a gyerekek lepottyantak a hintáról, vagy a libikókáról vagy a mászókaról. És a játszótereket is központosították, hogy így mondjam, tehát több lakótömbnek egy volt.

– *Miért éppen a játszótereket engedték volna ki a „központi gondolatból”, csak úgy, a szokások és a józan ész figyelembevételével?*

– És akkor így adódott az, hogy az anyukák minden áldott nap, mikor elmentek a gyereket levegőztetni, sétáltatni, megcélolták ezeket a játszótereket, hát ezekért kellett egy kis utat megtenni. Holott a gyerekek mindig a lakóházuk közelében szerettek játszani. Ez viszont konfliktusokat is okozott, mert a nagyobb srácok már ott fociztak a lakóház előtti járdákon. Ez a földszinten lakó idős embereket, érthető módon irritálta, különösen, amikor nagy erővel megrúgták a labdát és az döngette a falat. Szóval számtalan konfliktus adódott, de nem csak ebből, hanem abból is, hogy az egymás alatt meg felett levők között a mi vizsgálataink szerint soha sem alakultak ki szomszédsági kapcsolatok, csak az egymás mellett levők között, mert rendkívüli módon zavarták őket. Ugyanis a panelek elhelyezése úgy történt, hogy érdemi hangszigetelés nem volt. Ráragasztottak egy kis szőnyegpadlót.

– *Egészen elképesztő, hogy az építkezés egyetlen elemében sem kísérelték meg mérlegelni a leendő lakók szempontjait.*

– Ibolya! Volt olyan idős család, aki majd megőrült már. A szegedi papucsról hallottál, emlékszel még arra a korszakra?

IN MEMORIAM

– *Hallottam, igen.*

– Ez egy fapapucs, és a gyerekeknek is azt vették. Na, most gondold el, egy két-három éves, az mit összerohangál egy lakásban. S mindezt fapapucsban, és gondold el, hogy ez mi kopácsolást jelentett. Volt olyan idős házaspár, aki sírva könyörgött a felette lakónak, hogy engedje meg nekik, hogy vegyenek nekik egy vastag szőnyeget, hogy valamit csillapodjon a zajhatás. De nem csak a zajhatásról van itt szó, hanem hogy a műszaki szerelvények mellett, a fűtőcső, az elektromos vezetékek mentén akadály nélkül áramlott a szag. Például a bagószag lejött, ha valaki mondjuk a klotyóján 3 emelettel fentebb bagózott, azt lentebb is lehetett érezni. Tehát a szagkomfort sem működött, a csótányok mozgásáról meg nem is beszélve. Szóval Ibolya, rengeteg baj és gond jelentkezett itt, de ezekkel nem foglalkoztak, a város fejlesztésének nem ez volt a logikája, hanem az, hogy minél hamarabb az ipari munkaerőt elhelyezzék. Gyakorlatilag Ibolya, ezek munkaerő-raktárak, ember-raktárak voltak. Egyszer egy író ember úgy fogalmazott, hogy ezek gyerekgyárak tulajdonképpen. Mert itt csak kefélni, meg aludni lehetett. Ja, és hogy a hagyományos családokban a lakókonyha az a családi életnek a központja, tehát még az anya főz, a gyerek odaül mellé, hogy a konyhaasztalon, ott készíti a leckét, az anya tudja ellenőrizni stb. stb. Ezekben a minimálisra szabott konyhákban ez nem volt jellemző. Ugye az volt a koncepció, hogy mama, papa a gyárban, meg az irodában, a gyerek az iskolában ebédel és este csak annyit esznek, amennyi éppen vacsorára nem terheli meg a hasukat. Redukált háztartásvezetési koncepció volt mögötte. Aztán később ezt kezdték kinőni, és igényesebb tervezők aztán ragasztottak mellé egy étkezőt. Kezdetben olyan konyhákat is építettek Ibolya, amelynek nem volt természetes világítása, hanem egy szellőző udvarra nyílt elem volt, természetes fény nélkül, például ez a Dobozi lakótelepen talán még mindig megvan. Szóval Ibolya, itt a társadalmi igények, szempontok, teljes, totális negligálása történt. Most nem beszélve arról, hogy is történt a lakótelepek építése. Ibolya! A teljes bioszférát letarolták, nem csak az embereket pucolták el onnan, hanem leszedték a termőtalajt egészen a holt talajig. Ennek az oka a termőtalajvédelmi törvény volt, tehát onnan elmentették ezt a termő talajt, elvitték.

Ez így működött Ibolya, hogy a teljes bioszférát letarolták. És utána megpróbálták ezt úgy visszacsinálni, és akkor nem is mondom, hogy az építési törmelékeket már sokszor nem szállították el, hanem beásták a talajba. Aztán, amikor elkezdtek parkosítani, ilyen kis csenevész fákat ültetni, csodálkoztak, hogy az istennek sem akar megnőni a fa. Hát kiderült, hogy egy marha nagy betontömb van alatta. Építési törmelék van alatta. Tehát az történt, hogy elvitték a termőtalajt, és amikor felépült a lakótelep, akkor a füves térségbe pár fát beültettek, és oda visszahoztak egy kis termőtalajt. Ez így működött.

– *Döbbenetes.*

– Ez az, ez az. Na, most ekkor történt még egy nagyon érdekes dolog, hogy a Tócskert második ütemének az építésekor, többek között az én kutatásaim hatására,

IN MEMORIAM

L. rávette az épület tervezőit, hogy tervezzenek egy másfajta beépítési módot, meg ugye ők is ezen dolgoztak, és akkor jött ez a koncepció, hogy panelből lehet építeni kisebb léptékű lakóházakat, sőt családi házakat is. Úgyhogy ki is jelöltek egy területet a Tóócskertben, a Tóóc túloldalán, hogy egy ilyen rehabilitációs formában építik át a területet, tehát gyakorlatilag ilyen kis családi házakat raknak össze panelban. P. L.-ék elkészítették a saját, már meglévő tóócskerti tervüknek az ellentervét, ami egy óriási dolog volt. Gondold el, hogy a saját, korábbi nézeteiket, munkájukat felülbírálván, elkészítettek egy ilyen beépítési területet.

– *P. L.-ék példája mutatja, hogy az értelmiségnek akkor is kellett próbálkoznia a szakmai megoldások irányába mozdítani a központi elképzeléseket, ha kevés remény volt a változásra.*

– És a városban mutatkozott is volna erre hajlandóság, de a tervhivatal beleköpött a levesbe és azt mondta, hogy az állami beruházási pénz lakótelep építésére az a terv kapta meg, amelyik többszintes, meg tízeemeletes, meg mit tudom én milyen beépítést tartalmazott. Úgyhogy ez megmaradt tervként. Na, ennek az előkészítésében és a koncepció kidolgozásában is az a megtiszteltetés jutott nekem, hogy részt vehettem és dolgozhattam P. L.-ékkel. Az egy nagyon gyümölcsöző kapcsolat volt Ibolya, szinte naponta összejöttünk. Beszélgettünk, váltottuk ezt a rohadt világot, de hát nem akart megváltódni, nem akart. Aztán jöttek a gazdasági nehézségek és akkor az állami lakásépítés leállt, ezzel megszűnt a lakótelepépítés is. Aztán jött a rendszerváltás, és akkor utána meg már elszabadult a pokol a társadalomban, úgyhogy nagyjából ez az egész sztori, Ibolya.

– *Csaba! Az tényleg igaz egyébként, hogy a jobb módúaknak nem minden lakótelepet kínáltak föl, csak a jobb feltételekkel rendelkező lakásokat? Tehát az egy városi legenda, hogy a falvakból beköltöző munkáscsaládok inkább a városszéli, rosszabb lakóterű, nem olyan komfort fokozatú lakásokba költöztek, még a jobb módúaknak valahova beljebb...*

– Kezdetben valóban, nem városi legenda ez, így volt, mert a lakótelep építésével az is együtt járt, hogy a belváros rehabilitációját leállították, arra nem fordítottak pénzt, nem volt rá keret egyszerűen. Tehát az szépen rohadt lefele. Na, most gondold el, hogy ha valaki a belvárosban lakott mondjuk mérnök emberként, vagy állami tisztviselőként, tanárként, az megunta, hogy hullik le a vakolat a lépcsőházban, hogy patkányok szaladgálnak. Nem részletezem. Tehát, mikor megindult a lakótelepeken való lakhatás lehetősége, vagy megteremtődött számukra, akkor ezek nagy ívben húztak el ezekből a lerobbant belvárosi házakból. A helyüket valóban a vidékről beköltözöttek foglalták el, és így megkezdődött a cigány etnikum családjainak a növekedése a belvárosban. Na, persze nem csak cigányok, hanem tényleg valóban rossz szociális helyzetben levők foglalták el az ő helyüket. Nekik ez egy megváltás volt, lehetőség egy jobb életre.

– *Hogyne, persze.*

IN MEMORIAM

– De gondold el, hogy azok, akik faluról beköltöztek és soha sem éltek olyan környezetben, ahol másokra is tekintettel kellett lenni, alkalmazkodni kellett, hát nekik nagyon nehéz volt alkalmazkodni. Érdekes módon az idősebb és már ilyen értelemben nem mozgékony és alacsony érdekérvényesítési lehetőséggel rendelkező idősebb lakosság maradt még ott, a belvárosban. Na, nagyon érdekes módon, ők kezdték szocializálni ezeket a beköltöző, egyébként fiatal családokat. Hát már gondold el, hogy ez azért eléggé irritálhatta az ott lakó idős embereket, ez állandó veszekedést, konfliktust eredményezett. Aztán így lassan elkezdtek megváltozni.

Volt itt még egy csavar a dologban, mert arra próbáltak ügyelni, hogy a lakótelepeken ne alakuljon ki egy középosztálybeli gettósodás, tehát valamilyen előírás volt arra vonatkozóan, hogy a lakótelepek lakásainak hány százalékát kellett kiutalni hátrányos helyzetű családoknak. Ez azt jelentette, hogy minden lakóházban azért beköltöztettek pár ilyen családot, hát ebből aztán megint millió konfliktus lett. Például hajnali kettőkor jött rájuk, hogy lezúdítták a kiürült sörösüvegeket, amiket nem tudtak visszaváltani, vagy borosüvegeket a szemétdobón, mert ugye itt azzal, hogy ne fertőződjön a lift, ne hordják le az emberek a szemetet, emiatt kellett szemétdobót beépíteni. Minden emeleten volt egy szemétdobó. Ez egy fémből készült alkalmas volt, na de gondold el, amikor ilyen szilárd valamiket zúdíttak bele, hát akkor az egész ház felébredt vagy felriadt erre. Na, most még ennek a szemétdobónak volt egy vonzata. Azért kellett kiemelni a lakótelepeknek a földszintjét egy emelet magasságába, hogy legyen a pincesoron, vagy ahol a garázsok helyezkedtek el, amit most a lakótelepeken szervizutakként használnak, legyen elhelyezve a szemétdobónak hely, ahol a kukákat elhelyezték. Így a gravitáció útján meg tudjon érkezni a szemét. Gondold el Ibolya, egy ilyen tízemeletes lakóépületnek egyetlen lépcsőházában körülbelül 250 ember élt, egy kisebb falu lakossága. Nyilván, hogy ezt nem lehetett elképzelni, hogy majd a liften keresztül hordják le a szemetet, annak hihetetlen fertőzésveszélye lett volna. Ezért volt az, hogy kétszintes lett ilyen értelemben a lakótelep, az alsó szinten volt a szemétdobó, a garázssor, a túloldalán, ahol a főbejárat volt, ott meg lépcsőkön kellett feljutni ahhoz, hogy a lakóházba be tudjanak lépni. Hadd tegyem még hozzá, hogy ez különösen nagy gondot jelentett a kisgyermekes anyáknak, ugyan kiépítettek ilyen rámpákat, hogy feltolják a gyerekocsit, de hát ez eléggé küzdelmes dolog volt a számukra. Szóval itt is a műszaki megoldások domináltak és nem a lakosság igénye.

– *Igen, értem, itt minden a rendszer logikáját követte.*

– Ez volt a logika. Erről majd bővebben olvashatsz az összes műveimben, amit én Enyedi György vezényletével védtem meg. Méghozzá a Tudományos Akadémián, az egyik nagy termében. És hát erre kicsit rátarti vagyok, a fél egyetem kivonult a védésemre. 98%-kal védtem, mert a bizottságba én javasoltam egy, akkor már lakásszociológiából, illetve hát városszociológiából fokozatot szerzett kollégánót, aki viszont nagyon nem örült annak, hogy lesz még egy, esetleg egy konkurenciája. Úgyhogy ő

IN MEMORIAM

leszavazott engem, egyébként 100%-ra védtem volna. És hát még az volt egy nagy élmény nekem, hogy abban a szobában láthattam vendégül a bizottság tagjait egy kis prezentációval, amelyikben Arany János dolgozott. Innen indult az egész dolog, Ibolya. Utána nyílt lehetőség arra, hogy létrehozzák Debrecenben a Szociológia Tanszéket és akkor...

- *Igen, onnantól pedig Te felépítetted.*
- Igen, először docensnek neveztek ki, aztán....
- *Tanszékvezetőnek.*
- Igen.

Készült 2019. 01. 14-én, Debrecenben. Béres Csaba súlyos betegsége miatt telefonon zajlott az interjú.

Béres Csaba emlékére...

RECENZÍÓ

Foucault, még Foucault után

Blandine Kriegel (2007): Michel Foucault ma.
Holnap Kiadó, Budapest. 93 p.

Takács Ádám (2018): Az idő nyomai. Michel Foucault
és a történelem problémája. Kijárat Kiadó, Budapest, 183 p.

A. GERGELY ANDRÁS¹

Gyanús cím ez. Mintha elírták volna. Lehet valami/valaki önmaga, akár saját nemléte után? Ha a francia történész-filozófus-eszmetörténész-világértelmező 1984-ben elhunyt, lehet-e jelenléte hiányában is jelen lennie, avagy önmagához képesti ittlétével még (és nemcsak már) akár személyesen is úgy számolnia, mint a „távollévő nyoma” (Derrida fogalmi konstrukciója, a *trace* alapján) hitelesítette történéssel? Talány ez is, miként Foucault megannyi értelmezésmódjának túlélése a társadalmi gondolkodásban, s talány úgy is, miképpen lehetett erről fogalma magának a filozófusnak... De válaszai mégis vannak.

Foucault értelmiségi és tudománytörténeti közhely lett időközben, mindenhol idézhető etalon, s mert igen hatásos volt már életében is, akkoriban sem pertraktálta másképp saját kora, mint struktúrákban, a jelentéstulajdonítás eszköztárában újdonatúj szempontot bevezető, a panoptikusság, az „átlátható” szervezethez, a felügyelt bűnösség analógiáját kínáló felfedező. Felfedező, avagy megnevező, akit sem a rendszabályozó társadalom, sem a jogképes értelmiség, sem a szociológiai konstrukciókra képes kritikai értelmezők, sem a kommunikatív világ nem tekinthetett immár másnak, mint az emberi jelenlét idői és történeti folyamatosságát vitathatónak mondó provokátornak, vagy a mindenkori hatalom megrögzötten kíméletlen kritikusának. Már életében is múlt volt önmagának, s már akkor is egyben a jövő kérdéseit szétfeszítő másként gondoló maradt a tudáspiacon, miközben ugyanitt főhatalommá erősödött. A Foucault-kutatók azután már sokszor épp a Foucault traktálta állapotokat tükrözik, kezdve azoktól (például Kiss Balázstól vagy Szakolczai Árpádtól), akik a „Foucault még Foucault előtt” szempontját vezették be életmű-elemző írásaikban (Kiss, 1994, 1997; Szakolczay 1990), és zárva a sort azokkal, akik a Foucault-hatást már nemcsak az utókori válaszok felől tekintik (ekként például Derrida is, pl. 1978), hanem a még életében kiterjedő megértésmódok sokfélesége alapján konstruálják meg teljesebb értékelését (vö. Zizek 2007). Ezekhez képest lenne ér-

¹ ELTE TÁTK Kulturális Antropológia Tanszék, e-mail: andrasgergelya@gmail.com

RECENZIO

telmezési nóvum annak feltárása, miképpen reflektál önmagára a filozófus a mind-egyre erőteljesebb hatások konstatálása, saját korjelentőségének elismertetése körében. Ekképpen a jelenlét hiánya épp a hiány jelenével gazdagodik: az önértelmező olvasatok során át, a föl nem tett kérdéseken túlra ível mindmáig a Foucault-utáni gondolkodásmódok még Foucault-val és művével egybeértendő teljessége. S ehhez illeszkedik, ezekből fogan mintegy a jelenlét-örvény is, melyet az értelmező világ a folytonosság révén állandósít.

E felhangoló entrée nyomán már szinte kívánczik az ismertető rovatba ajánlott mű, mely ezúttal nem egy, hanem mindjárt kettő, párhuzamosságaikkal és eltéréseikkel egyszersmind húsz és negyven év távolából rápillantva a filozófus-történelem munkásságára. No de miért is érdekesítjük ezeket, mikor még az eredeti Foucault-műveket sem olvastuk szétesetté? Mit hoz, mit ad a másodolvasat, a bevezető tálalás, az áttekintő bölselem arról, amit keresnénk, amit problematikusnak – vagy épp csak aktuálisan sajátunk – tekintünk mostanság, amit (már és még) Foucault idejében is annak láttak az elfogadó vagy támadó értelmezések? Erre keresek két részválaszt alább, két monográfia ürügyén.

Ismeretes, hogy Foucault-t a XX. század egyik legnagyobb hatású gondolkodójának tartják, s már akkor is az volt Derridával, Deleuze-zel vagy Lyotard-ral együtt – akik viszont „csak” filozófusnak mutatkoztak, nem pedig keverten filozófiai érvényű szociológusnak és uralom- vagy önuralom-történésznek is ráadás képpen. Foucault életművében vezető szálként mutatható ki a hatalmi mechanizmusok, eljárások, packázások, erőszakok és mikromechanizmusok kitartó, sőt elszánt elemzése. Nagy vonalakban erre épít Blandine Kriegel filozófiaprofesszor is, aki Párizsban a 70-es évektől tíz évig volt Foucault asszisztense a párizsi Collège de France-ban, s aki így nem csupán életművét ismeri, de személyét, jellemét, *A szavak és a dolgok* vagy a *Bolondság története* sikerkötetek háttérét is. A filozofikus mélységű gondolkodás- és viselkedéstörténeti háttérről, a mikroszkopikus árnyaltságú szexualitás-, örület- vagy börtöntörténeti totálképből azonban még nem okvetlenül sejlik föl a filozófus mint filozófus, a Foucault mint Foucault-értelmező, a mindennapi szakmai vitái közben résztvevő érvelő, a „kitaszítottak és felügyeltek” körébe sorolódó társadalomkutató, a hatalmi mechanizmusokat a hatalom spektrumából láttatni képes megfigyelő. Kriegel könyve főhőse körül három esszéforma előadásmódot formál: Foucault tegnap, Foucault mint filozófus-művész-politikus, valamint Foucault ma – avagy mindezzel a „mi marad az életműből?” kérdéssel a stílust, a csapongást, a tartózkodó eleganciát, a fegyenc keménységét a sportoló teljesítményével kiegészítő munkabírást földélezve, amely magyarul is végre megjelent. Kriegel alapkérdése mindvégig a kortárs Foucault társadalmi intézményekben és uralmi rendek változatos sodrában kialakult rendszerét átlátni próbáló, már a művek hatásreményét is előlegező bizonyosságkeresését tükrözi. Szerinte a filozófus alapkérdése a „mit jelent élni és embernek lenni a XX. század végén?” volt, s válaszaira minduntalan a visszakérdézést tekintette evidens eljárásnak. Kriegel tónusválasza is erre emlékeztet: „Azért

RECENZÍÓ

távolodtunk el annyira az életétől és a művétől, mert általában eltávolodtunk a csodálat és az elismerés képességétől. Végső soron mit is kellene csodálnunk az eredeti gondolkodást üldöző kollektív ideológiákban? Mit kellene csodálnunk a tehetségtelen bürokraták és műveket létrehozni képtelen testületek által ma a korábbinál még inkább gyarmatosított egyetemeken? Mit kellene csodálnunk a szerzett jogok konzervatív és unalomig nyomatékosított védelmében?” (Kriegel 2007: 90). S a kötet (hangsúlyosan a *Foucault ma* fejezet) arra figyelmeztet, hogy az időbeli „ma” még a tegnapi, a Foucault művét és személyét lázadóknak tekintő kortárs gondolkodásmód idején indul, s épp az értelmező nagyság, az elemző tisztaság, az evidens belátások képviselőjét tekinti az elnyomásra ítélték egyikének, problematikáit a francia kommunisták évi rendes ünnepén vörös sipkával már nem koronázható ellentmondás alapjának, a beszéd erejét rehabilitáló gondolkodó személyét pedig akadálynak, melyet a „térre, imához!” tónusában próbálhat leküzdeni a korszellem, de ez esetben sikertelenül teszi (Kriegel 2007: 90–91). Egyik jele annak, hogy Foucault még Foucault után sem marad megtagadhatatlan, s egyúttal annak is, hogy már létében is az volt egyesek számára.

Kriegel első fejezete tehát a Foucault-befogadás tegnapijából indít, hogy a lehetséges értelmezések érdemes holnapját sugallja. Már kötetének első oldalán szerepel a *Bolondság történetét* vitató orvosok és pszichoanalitikusok fejcsóválása, az esztétikai elemzéseit követő mormogás, a humán tudományok „hard filozófiával” értelmezése alkalmával a nyelvészeti és antropológiai aspektust idéző érvelés, melynek elutasításával további tudományos körök vettek bátorságot Foucault bírálataira, sőt a „strukturált tudattalan” téves felfogásával szembeni idegenkedésként fogadták szemléletmódját is, a metafizika eredendő káosza ellen fellépő gondolkodó elutasításával pedig „a polgárjogot nyert elsődleges filozófia” oldaláról vettek elégtételt rajta. A „rend és modell kísérlete” mint a korabeli filozófia új harsonaszavának dicsősége Foucault számára „a tudás archeológiája” alapján újraértelmezendő iránykételkedő átgondolása volt ebből a kiút: „a sartré-i egzisztencializmus tétova, reszketeg kezéből kivette Heideggert, hogy levonjon belőle minden következtetést, és végigjárja ezt az utat” (lásd az Althusser-csapást, mely „minden humán tudományt összeegyeztethetővé tett a marxizmussal, és ezt megint korunk aktuális filozófiájává emelte... A struktúra filozófiájává, amelyben a szubjektum támpont csupán, termelési mód, amely a struktúra elfogadható modelljét állítja elő – ebben pedig az egyének mindig csak hiányuknak köszönhetően léteznek”) – s ebből így marad ki a kérdés, hogy „az ember mássága” miként vezet „az etnológia és a pszichoanalízis vitathatatlan uralmához”, a végesség felfedezéséhez, „a tengerparti fövénybe rajzolt arc” megmaradásához (Kriegel 2007: 9–10).

A kötet második „fejezete” az esszéfohász és a tudományos hősmemoár partvonalai közötti, a roppant személyes és megtisztelnivalóan mélyértelmű tudományos életút-részletek, érdemi értékelés és korrekt szakmatörténeti elhelyezés megtestesülése (Kriegel 2007: 17–75). Ezt is három részre tagoló aspektusban: Foucault a

RECENZIO

filozófus, a művész, a politikus tagolásban ad kellő árnyaltságú, közelségű és hiteles leírást a műegész szerkezeti képéről, rendszeréről, környezetéről és részben fogadtatásáról is. Ehhez illő intimitás-invokációként a Mestertől idéz a blokk elején, ami mintegy feladattudat és vállalás, struktúra és emberkép szempontjából is karakterizálja a várható tartalmat: „*Már régóta tudjuk, hogy a filozófia szerepe nem abban áll, hogy fölfedje, ami rejtve van, hanem olvashatóvá tegye, ami látható, vagyis megjelenítse a nagyon közelit, a nagyonis közvetlen dolgokat, amelyek olyan bensőséggel kötődnek hozzánk, hogy nem is észleljük őket.*” (Kriegel 2007: 16) Vagyis itt *A klinikai gondolkodás születése. Elmebetegség és pszichológia* témakörrel indítva valahol a szavak és dolgok mibenlétének, a látásra redukált belátás strukturalizmusokon túli esélyeinek, az ábrázolás mindenkori episztémét meghaladó, modellező hajlandóság mögötti látásmódját emeli ki, ennek fenomenológiai elemeit és a történelem látása felé tolódó komplexitását sem kímélve. Majd a művészet iránti érdeklődés és a teremtés mint perspektíva szempontjai jönnek, Foucault-val szólva: „*Egyfajta történeti fikciót építetek. Bizonyos mértékig nagyon jól tudom, hogy nem igaz, amit mondok... Abban reménykedem, hogy könyveim megírásuk után változnak igazsággá.*” (Kriegel 2007: 31) A harmadik tematika hívószava a képzelet és álom kontextusában is a lehetőség a másságra: „*Mivel a létezés boldogtalansága mindig az elidegenedésben gyökerezik, a boldogság pedig, empirikus szinten, nem lehet egyéb, mint a kifejezés boldogsága.*” (Kriegel 2007: 53) S amit ebből a *Nyelv a végtelenhez* magyar kiadásában is döntő választóvonalként mutat be a megismerés képi és dologi, mozgás és megjelenítés együttes tükröződésében hangot nyerő verzióiként, az visszautal *A szavak és a dolgok*, valamint a későbbi *A tudás akarása* művekhez.² A záró előadásfejezet a politikus Foucault megidézése (Kriegel 2007: 55–75), körülményeivel, a modern politikai filozófia „pásztori politikának” beillő természetével, a csatazajban is „a társadalmat meg kell védeni” kötelezettség nevében, a francia ismeretelméleti iskola forrásainak és a brit moralistáknak illő elismerés mentén, de a biopolitika bűnét folyamatosan opponáló attitűddel éles kötelezettségét is ide véve mint vállalt feladattudatot (Kriegel 2007: 60–68).

Kriegel harmadik fejezete a fennebb idézett, „a ma nevében” opponáló felfogás eredőit mutatja meg Foucault ellenzéke, támadói, majd melléje állt hívek körében: a mindig mindent újragondolni próbáló érzékeny lény, aki (nem úgy, mint Althusser vagy Lacan, akik színpadias szigoruk és szertartásaik, híveik megszervezésében „régii vallásukra és dogmáikra, kolostori szervezeteikre és zárdaszabályzataikra támaszkodtak”) mágikus gyorsasággal utasítja-távolítja el a „foucault-i gondolkodásmód” esélyének megjelenését is, a reá támaszkodó kultuszformálási szándékot, de kisugárzásából az a szabadságigény árad, melyet mindenkivel kíván megosztani, s nemcsak a kiváltságosokkal. Ennek méltósága rejlik például abban, hogy „halálosan utálta a kommunista rendszert”, az iskolássá tett szellemet, a bürokratikus tudat-

² Nem szabadna feledni Romhányi Török Gábor érzékletes fordítását ez esetben is, mint korábban számos Foucault-mű kiváló interpretálásában.

RECENZÍÓ

lanságot, a szektáktól szétforgácsolt és tönkresilányított eszméket, az ideológus-sá csiszolt kutatókat és a propagandistává züllesztett értelmiséget (Kriegel 2007: 84–87). Rokonszenve a lázadásé volt, a lengyelek szolidaritási mozgalmáé, a tervgazdálkodásba fulladt „permanens forradalom” elvitatóié, a marxizmust „fukóizáló” bűvész mestereket viszont kellőképp le is kezelte, a pszichoanalitikai elköteleződések tőrés-szinten kezelte, miközben a „változatlan emberi természetben” valami transzcendens viselkedés normativitását visszaidéző kortárs felfogásokkal sem volt meg békében. Talán ugyancsak ezért, záró szavaiban Kriegel épp e megértő mód lehetségességét hangsúlyozza a ma tegnapijában, a Foucault utáni Foucault teljesebb életmű-értékelésében.

Az idő nyomvonalán, a történelem problémája körül

A követők, vagy akár csak kedvelők, olvasók, értelmezők hazai szaktudományi területekre sem restelnek súlyos műegész-részleteket, szövegfoszlányokat átemelni. A máig szólóan „aktuálisnak” tekintett Foucault életműve talán a metodológiai szintén némi fenntartásokkal kezeltnek mondható (árnyalhatnánk úgy: senki sem követte azóta sem az *Én, Pierre Rivière* szemléleti-metodológiai komplexitását például...), de gondolkodásának hagyatéka nem hagy kétséget afelől, hogy Habermas vagy mások kritikai észrevételeivel akár egyet is lehet érteni, sőt kell is vitatkozni velük (akár Jean Baudrillard javaslatával ellentétben), de semmiképp sem lehet „múlt időnek tekintve” összegző visszatekintést adni. Már csak azért sem, mert az olvasatok olvasatai is kezdenek alkönyvtárba rendeződni, s egyre megkerülhetlenebb lesz az újabb felfedezések, összegzések kísértései felé elindulni.

Egy ilyen kísértő indulás lenyomata Takács Ádám: *Az idő nyomai. Michel Foucault és a történelem problémája* című monográfiája, aki rögtön bevezető soraiban már utal a fenntebbi véleménykorszak felhajtóerőire: „A filozófusok közössége aligha az a hely, ahol Michel Foucault művének legelhivatottabb követőire bukkanhatunk. Jó esély van viszont arra, hogy legádázabb ellenfeleit a társadalomtudósok, és közelebbről a történészek között leljük fel. Ennek a furcsa helyzetnek, és a mögötte rejlő dilemmának a tisztázása volt e kötet elemzéseinek motivációja. Foucault műve ugyanis kétségkívül a 20. század legerőteljesebb és leginspirálóbb intellektuális vállalkozásai közé tartozik. A filozófia területén túl, alapvető hatást gyakorolt a történetírás, a szociológia, a kultúra- és irodalomtudomány, az antropológia, a gender studies és megannyi más területre. Ugyanakkor talán épp emiatt annak tisztázásában, hogy miben is áll a foucault-i vállalkozás jelentősége, nehéz egyértelmű közös pontokat találni az említett diszciplínák megközelítéseiben.” (Takács 2018: 7)³

³ Foucault szövegidézetek – a kiadó jóvoltából – innen: https://www.academia.edu/36514494/Az_id%C5%91_nyomai_Michel_Foucault_%C3%A9s_a_t%C3%B6rt%C3%A9nelem_prob%3%A9m%3%A1ja

RECENZÍÓ

A Szerző itt magyarázkodó-értelmező szabadkozással kezdi rendszerleíró kötetét: mivel Foucault életműve – jóllehet kötetei leginkább „történelmeket” közelítenek meg komplex szempontból, úgymint a bolondság, az őrület, a börtön, a szexualitás, a kórház, a bölcelet stb. –, mégis sokkal inkább a filozófiai feldolgozottság felé hajlik, s ezen belül is politikai konnotációkba fordul (úgymint a tudás, a büntetés, a hatalom, a szubjektivitás stb.), s ezek mint mozgó keretek nehezítik filozófiája áttetszőben strukturált leírását. Ezért is a kötet a Foucault-optikára jellemző heurisztikus ráközelítések, áttetsző horizontok, az „idő nyomainak” kérdései, s ezek tükröződései mentén indul Foucault munkásságát a „rámenős egységesítéstől” eltérő kérdések erezeite mentén igyekezve feltérképezni és bemutatni.⁴

E kötet alaptézise mégis az, hogy nem lehetetlen Foucault munkásságát egyetlen problémakör keretében megragadni. E lehetőség kidolgozása festi fel az elvégzett elemzések konkrét horizontját. Átlátásom szerint nem Foucault különböző korszakainak és eljárásainak „rámenős egységesítéséről” van szó, hanem – némiképp Foucault eljárásaihoz híven – épp azoknak a motivációknak, elméleti belátásoknak és gyakorlati szabályoknak történeti leképeződését megértő szándékról, melyek történelmi-filozófiai gyakorlatának szinte állandó jelenségei. Foucault ugyanis a történelem kérdésében megbúvó történetértelmezési és filozófiai tétet leggyakrabban úgy kalibrálja át, hogy a jelen-múlt viszony újfajta artikulálódása lesz az eredmény, mely sokak olvasatában megakasztja a történeti időfolytonosság konvencionális eljárásait, vagy „a történeti módon való létezés kérdésének radikálisan új megfogalmazásához” vezet, miközben episztemológiai beállítódását is tükrözi. Az első rész első fejezetében (Takács 2018: 14–123) Takács arra törekszik, hogy megjelenítse: a megélt és gondolt jelen, az archeológia és geológia múltképe vagy tapasztalata miként változik az idők nyomainak képzetei révén az „elgondolt múlt” és a történetírás tárgyaként megjelenő tematikák rendszerévé, ezen belül is hogyan lesz diszkurzív formációkká vagy hatalmi viszonyrendszerek tükrözőjévé. Így jut arra, hogy a „múlt kijelölésében” és „a történelem mint aktivitás” interpretálásában nem (tisztán) valami „általános történelem”, „kijelölt múlt” természetesnek vett értelmezésében juthatunk előbbre, hanem (mint írja): a tradicionális felosztások ellenében egy-egy „adott probléma-meghatározás alatt itt azokat a témákat kell értenünk (őrület, kli-

⁴ A hivatkozott forrástanulmányok, melyekre a kötet összegzései, fejezetei is épülnek: Michel Foucault és a történelem tapasztalata. *Századvég*, 1998/3: 143–146; Történeti megismerés és történeti tudás Michel Foucault-nál. In: Szekeres A. (szerk.) (2002): *A történelmszervező. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 15–35; Szubjektivitás és szubjektiváció: Foucault egzisztenciális modelljei. *Pro Philosophia Füzetek*, (36), 2003: 11–18; A történelem ereje: módszer és tematika Michel Foucault-nál. *Zempléni Múzsák*, 2005/3: 18–28; Foucault problematikája és a droggkérdés. In: Rácz J. – Takács Á. (szerk.) (2006): *Drogpolitika, hatalomgyakorlás és társadalmi közeg. Elemzések Foucault-i perspektívából*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 22–45; Az elfelejtethetetlen Michel Foucault. *Magyar Szemle*, 2006/3–4: 139–145; Biopolitika és nemzeti állapot: egy Foucault-i problematika rekonstrukciója. In: Cieger A. (szerk.) (2009): *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Atelier, Budapest, 15–28.

RECENZÍÓ

nika, börtön, test, szexualitás, szubjektivitás), melyeket Foucault történelmi tárgyakká alakítva, a jelen diagnózisára és filozófiai kritikájára való tekintettel, történetileg vizsgálat alá von” (Takács 2018: 95). A filozófiai és történelmi modellalkotás itt egy „foucault-i egzisztencializmus” révén kerül át a szubjektivitás történelmi modelljeibe, ami „saját létezésünk bizonytalanság-evidenciáinak megalkotását jelenti: normalitásunkét, megismerésünkét, igazságainkét, testünkét, társadalmi-közösségi gyakorlatainkét” – ami semmivel sem kevesebb filozófiai elmemunkát kíván, mint bármely hagyományos eljárás, melynek nevében a filozófia megnyilatkozni volt hivatott (Takács 2018: 123).

Takács hangsúlyozza: „Foucault kutatásait minden esetben egy aktuális jelenség problematizálása motiválja, mely azonban a kutatást arra készíti, hogy e jelenség analízisét történetileg, azaz a múlt nyomaira való tekintettel végezze el. Az eljárás eredményeképpen egy olyan beállítódás jön létre, melynek következtében a ’múlt’ hagyományos fogalma átalakul, és ebből lehetőség nyílik a jelen kritikai analízisére”. Ezért is veszi párhuzamba egyfelől Foucault új történelmi beállítódása számára meghatározó jegyek sorát (nevezetesen a történelem tárgyának megváltozását, vagy azt, hogy a történelmi kutatás tárgyául nem tények, események vagy másfajta adottságok, hanem viszonyok jelenléte és hatása kérdései szolgálnak, egyebek között az Annales iskola sokszor hasonló törekvései, valamint a történelem tárgyának átalakításából fakadó történelmi gyakorlat következményei is), hogy azután másfelől a második rész három további fejezetében a sajátos történelmi eljárás olyan aktív kutatási gyakorlatként jelenhessen meg, „amely egyaránt szakít a történelmi múlt empirista és idealista felfogásával. Ez a konstruktív történelmi praxis a források újfajta kezelésében, a periodizáció új formáinak bevezetésében, és egy erőteljes elméleti-filozófiai fogalmi apparátus alkalmazásában áll”, ezek tanulásaiból fakadó olyan történelmi modellálást lehet így követni, „mely képes az emberi létezés általában vett társadalmi-tapasztalati állapotának megvilágítására” (Takács 2018: 9). Így a „jelen történetének” kutatási programja egy ontológia körvonalait hordja magában, „amely azonban nem a lét és létező kategoriális vagy fenomenológiai elemzésén, hanem az emberi létezés történetileg konkrét módon adott lehetőségeinek számbavételén alapul”. A „gyakorlati filozófia” címszava Foucault módszereinek, kutatási témáinak és alapvető fogalmainak alkalmazhatóságát teszteli: az első fejezet átfogó áttekintésben ad számot módszerek és tematikák összhangjáról a foucault-i életműben, kiváltképp a tudás, a hatalom és a szubjektivitás témakörei mentén, beleértve a foucault-i gondolkodás flexibilitását és kritikai hatékonyságát is. Majd a második és harmadik fejezetben olyan területeken kísérli meg a foucault-i elemzési stratégia és fogalmiság „gyakorlati” alkalmazását, mint példaképpen a „biopolitikai” tematika és kiterjesztése a nemzet, nemzeti azonosság jelenségeivel meghatározható területre, hogy záró fejezetében Foucault szempontjait ismertesse a modern európai illegális droghasználattal összefüggő társadalmi képzetek és gyakorlatok terén, ide értve az elemző és

RECENZÍÓ

a kritikai problematikát is (pl. a drog pillanatai szemben a hatalom mintázataival, a képzelet és az öröm dimenziója, az anyag hatalma és a kontroll radikális dilemmái, a társadalmi egészség biohatalmi beavatkozással támogatott totális kontrollja – az „államilag támogatott rasszizmus” –, valamint a pszichoaktív társadalmiság szubjektivizációs technikákkal befolyásoltsága, a kockázatvállalás modernítésben átalakult normái stb.). Mindezekkel „nem Foucault különböző korszakainak és eljárásainak rámenős egységesítéseiről” kíván szólni, „hanem – némiképp Foucault eljárásaihoz híven – azoknak a motivációknak, elméleti belátásoknak és gyakorlati szabályoknak az egységes figyelembevételéről, melyek Foucault történetfilozófiai praxisának legtöbb pontján felismerhetőek” (Takács 2018: 8).

Takács a konklúziót tartalmazó utóhangban egy hangsúlyos kontraszttal él bevezetesként: Baudrillard egy 1977-es könyvének címével (*Felejtjük el Foucault!*) nemcsak azt provokálta, hogy a kor addigra már legnépszerűbb francia filozófusa még növelje is hívei táborát és keresettségét, de a Collège de France-on megtartott (addig publikálatlan) előadásainak kiadása is érzékeltette, hogy az életművében leghangsúlyosabb témakörei – így a tudás és hatalom változatai az állam, a nemzet, a liberalizmus vagy a rasszizmus – mintegy összegző újratárgyalásával valamiféle tartósítást kaptak, mégpedig mindmáig érvényes üzenetekkel, melyek a filozófia folyamatos változásának is jelzői lettek az érdeklődésváltozás lenyomatai révén. Kiderült ezekből, hogy a korabeli „strukturizmusból” önként kimaradni szándékozó Foucault ezzel mintegy „megúsza” az irányzat gyors értékvesztésével járó tudományos krízist, majd hatása „poszt-strukturalizmus” címén terjedt el a tengerentúli tudományos világban, amihez persze a marxizmustól távolságtartóan elhúzódozó attitűdje is hozzájárult, sőt az is, hogy a fenomenológiai filozófia műveiben fellelhető kritikája is külön tónust kapott azért, mert a tapasztalatszerzés direkt irányzataihoz képest a műveiben föllelhető történeti és társadalmi dimenziók (amihez „az ember halála” értelmezések bírálata, avagy az emberi „szubjektivitás” fogalomértelmezése és erkölcsi komponensei) is közvetlen módon kísérték el a kormányzás mint jelenség, vagy a biopolitika mint erkölcsi aspektus kiemelt szemléletéhez. A Foucault-kritika emiatti átváltozása a hatvanas-hetvenes évektől napjainkig (a kritikai-politikai vitakérdésektől a kritikai-elemző szempontok felé közeledésben) mintegy új korszakot formál, immár nem egy „tan”, hanem egy társadalomelméleti-történeti álláspontként lett olyan elméleti keretté, amely a kultúra és a társadalom viszonyában áthatja az újabb filozófiai vizsgálódást egyfajta „diagnosztikai tevékenység” érdemi vállalásával, a múltból fakadó jelen megkülönböztető értékelésében vagy megfigyelésében. „A jelen diagnózisa tehát mindenekelőtt azt jelenti, hogy egyes jelenleg nagy súllyal érvényesülő társadalmi alakzatokat történeti származásuk alapján tárjuk fel. Mint láttuk, ennek szellemében szentelt Foucault elmélyült, és gyakran széttartó kutatásokat a tudás, a hatalom, a szubjektivitás modern jelenségeinek vizsgálatára” (Takács 2018: 176). S ehhez mind a kormányzás, a gondolkodásmódok, az

RECENZÍÓ

államérdek, a politikai önmegvalósítás 18. századi eredőitől az állammal szembeni ellenállás aktuális feladataiig, „az önmaguk kormányzására képes, modern egyének születési pillanatáról” is olyan fontos ontológiai belátásokat nyújt, amelyek terminológiája áthatotta az angolszász és francia, történeti és társadalomtudományi gondolkodást, új törésvonalak észrevéttetésében is segít, valamint „a jelen diagnózisának programjával” újra és újra a mozgósítható filozófiai, tudományos és morális elemzés lehetőségét kínálja fel. Szemléletmódját lehet persze bírálni (mint Habermas tette módszertani kritikájával), de hogy „megfelelkezni” róla (mint Baudrillard javasolta) semmiképp sem lehet, az ma már nem szorul bizonygatásra. „Foucault aktualitását minden jel szerint az adja, hogy saját jelenünk tartogat alapvető meglepetéseket számunkra” (Takács 2018: 178).

A két kötet „egybeolvasása” nem szokványos megoldás – itt azonban nemcsak a társadalomtudományok felé szóló, a kritikai olvasatból fakadó „üzenet” a lényeges elem, hanem ez örökség hasznavehetőségének kérdései is eltérő értelmezési horizontot igényelnek és sugallanak. Az, hogy az életmű egésze, s az abból kihangzó „alkalmazott” ismeretek miképpen követelnek többet, mint szimpla idézetek tömegét, talán fölsejlik abból is, hogy a filozófián túli, a nyelvi és kommunikatív szféra intézményes közegébe vetett Foucault „távollévő nyoma” önmagát hitelesíti a történelem rendjének sajátlagos szemléletével, a megnevezéssel, a filozófia feladatai között a nevesítő, nomináló eljárás mód szimbolizációs eszközként használatával is, melyekkel olyan értékelt aspektust kínál, ami a reprezentáció elméletének megléte/hiánya mentén a lehetséges diskurzus elméletét teszi megismerés-elmélet alapjává, az „antropológiai szendergés” eszközök és értékek generálásában önértékét kiteljesítő politikai cselekvésterévé, a szimbolikus politika cselekvő, attraktív, beavatkozó, reálpolitikai hatásának dramaturgiai fegyvertárba illeszkedő ontológiai státuszává. Ekképpen amiként megképződik maga az értelmezés univerzuma, jelentésteré vagy térbeli kiterjedése, annak éppen a birodalmias erőfölénybe átalakulni kész társadalmi törekvések (vö. jelenkortörténet) korunkbeli feladatai között van jelentősége. Foucault látszólag inkább csak kérdez, rákérdez, átfogalmaz, kételyeket szorgalmaz, újragondolást serkent. De válaszai mégis vannak.

Foucault még Foucault után is az marad, akit megkerülni, „feledni”, fölülírni nem lehet, s nem is érdemes. Jelenlétének hiánya a hiány jelenével hordozza az önértelmező olvasatok életművével egybeértendő teljességét, melyhez már a művek hatásreményét is előlegző bizonyosságkeresés is tartozik.

RECENZÍÓ

Irodalom

- Baudrillard, J. (1977): *Oublier Foucault*. Galilée, Paris.
- Derrida, J. (1978): *Cogito and the history of madness*. In *Writing and Difference*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Deleuze, G. (1986): *Foucault*. Les Éditions de Minuit, Paris.
- Deleuze, G. (1989): *Michel Foucault philosophe, Rencontre Internationale, Paris, 9, 10, 11 Janvier 1988*. Éditions du Seuil, Paris.
- Foucault, M. (1975, 1990): *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Éditions Gallimard, Paris. (Magyarul: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat Kiadó, Budapest.)
- Habermas, J. (1986): Taking Aim at the Heart of the Present. In Hoy, D. (eds): *Foucault: A critical reader*. Basil Blackwell. Oxford.
- Kriegel, B. (2007): *Michel Foucault ma*. Fordította: Romhányi Török Gábor. Holnap Kiadó, Budapest. (Eredetileg *Michel Foucault aujourd'hui*. Plon, Paris, 2004.)
- Kiss B. (1994): Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle* 3(1): 43–68.
- Kiss B. (1997): *Foucault még Foucault előtt*. MTA Politikai Tudományok Intézete Politikatudományi műhelytanulmányok sorozat, Budapest.
- Szokolczai Á. (1990): *A fejlődés megkérdőjelezése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szokolczay Á. (szerk.) (1991): *A modernség politikai filozófiai dilemmái, a felvilágosodáson innen és túl*. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest.
- Takács Á. (2018) *Az idő nyomai. Michel Foucault és a történelem problémája*. Kijárat Kiadó, Budapest.
- Zizek, S. (2007): *Cogito, Madness and Religion: Derrida, Foucault and then Lacan*. <https://www.lacan.com/zizforest.html> (Utolsó letöltés: 2020. 07. 15.)

RECENZÍÓ

Mindent az alapjövedelemről?

Amy Downes – Stewart Lansley (eds.): *It's Basic Income. The Global Debate*. Bristol, Policy Press 256 p.

OLÁH ESZTER¹

Az egzisztenciális biztonság megteremtése évszázadok óta meghatározza társadalmunk mindennapjait. Az egyéneken belül jövőtervek kialakításakor aggodalom fogalmazódik meg életszínvonaluk fenntarthatóságával kapcsolatban, hiszen a XXI. századi információtöbbletből nehezen szűrhető ki, hogy milyen változások várhatóak a következő években, melyek hatással lehetnek megélhetésükre.

A jövőbeli terveket elsősorban a munkaerőpiac változásai befolyásolhatják, mint az alulfoglalkoztatás jelensége, a határozott idejű munkaszerződések túlsúlya, a teljes munkaidős állások felszámolása a részmunkaidős állások javára, a prekariátus szélesedése és az alacsony bérek okozta hátrány (Artner 2014, Standing 2014). Ezek a változások a mindennapok átstrukturálásán túl jelentős hatást gyakorolnak a növekvő vagyoni egyenlőtlenségekre és a politikai stabilitásra. További probléma, hogy a munkalehetőségek jövőbeli szűkülését reális jövőképek tekintik a kutatók, elsősorban a robottechnológia térnyerése miatt (Ford 2017).

Ezek a gazdasági és társadalmi változások a jóléti programokat kihívás elé állítják. Amennyiben a jövőben a munkavégzés veszít elsődleges strukturáló funkciójából, a mai jóléti juttatások alapja is megkérdőjeleződik. Szükség lesz egy olyan koncepció megvalósítására, amely hasonlóan a munkavégzéshez, elősegíti a kedvezményezettek önmegvalósítását és lehetővé teszi a társadalmi integrációt.

Ilyen gazdaságpolitikai eszköz lehet az alapjövedelem, amely már 1516-ban Morus Tamás utópiájában is megjelent, mint az általános, mindenkire kiterjedő jólét eszköze (Morus 1963). Egy olyan univerzálisan járó juttatásról van szó, mely a XXI. században is képes aktualitást nyerni a hétköznapi és a politikai vagy közgazdaságtani diskurzusokban egyaránt, leginkább olyankor, amikor a munka által megszerezhető jövedelem lehetősége korlátozódik.

¹ Doktorandusz, Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: olah.eszter@arts.unideb.hu

RECENZÍÓ

Az Amy Downes és Stewart Lansley szerkesztésében megjelent *It's Basic Income. The Global Debate* (2018) című angol nyelvű könyv arra tesz kísérletet, hogy ábrázolja azt a gazdasági, társadalmi és politikai környezetet, ahol napjainkban felmerül az alapjövedelem gondolata. Továbbá igyekeznek megragadni e gondolatkör filozófiáját, mindazon túl, hogy gyakorlati példákat, kísérleti programokat is ismertetnek, így könnyű olvasmánnyá teszik a néhány oldalas tanulmányokat.

A gyűjteményes kötet hat fő egységből áll és összesen harmincnyolc rövid tanulmányt tartalmaz. Az érintett témák színesek, így segítenek megismerni az alapjövedelem kérdéskörének összetettségét. Az első és második egység a jövőbeli tendenciákat és kihívásokat írja le, amelyek megoldásaként az alapjövedelem gondolata fogalmazódik újra. A harmadik egység az alapjövedelemmel kapcsolatos kritikus hangoknak ad teret. A negyedik és ötödik egységben az alapjövedelem történetét ismerheti meg az olvasó közelebbről, eljutva egészen a legfrissebb kísérleti programokig, amelyekben eltérő koncepciók mentén tesztelik az alapjövedelem gazdaságra és társadalomra gyakorolt hatását.

A választott cím azt szimbolizálja, hogy nem csupán egyetlen történelmi kort és nem csupán egyetlen országot hatott át ennek a tárgykörnek az ideológiája, hanem valóban az egész világot globálisan érintő juttatást takar. Thomas Paine vagy Mark Zuckerberg különböző történelmi korokat képviselnek, mégis mindketten fontosnak tartották képviselni az alapjövedelem eszközét. Továbbá olyan jelentős országok foglalkoztak akár kísérleti programként is ezzel a juttatással, mint az Amerikai Egyesült Államok vagy India.

A szerkesztők már a bevezetésben hangsúlyozzák, hogy a több évszázada felmerülő gazdaságpolitikai eszköz sokak által utópisztikus jelenségként értékelhető. A kötet az alapjövedelem fogalma kapcsán az adómentességet és a feltétel nélküli segélyt hangsúlyozza. Tehát a juttatás független attól, hogy az egyén végez-e munkát, független az egyén körülményeitől, így szociális juttatásként elsődleges célja, hogy az állampolgárok részére egy minimumszintet biztosítson a megélhetés terén.

A bevezető tanulmányt az első egység kilenc rövid írása követi, melyekben bemutatásra kerülnek azok a körülmények, amelyek kapcsán az alapjövedelem mint valódi megoldás kerül előtérbe. Jelentős félelemként fogalmazódik meg a jelenlegi és jövőbeli tendenciákat tekintve, hogy a gyors technológiai változások hatására – a robotika és a mesterséges intelligencia eredményeként – egyre több munkavállaló szorul ki a munkaerőpiacról, későbbiekben megélhetésüket támogathatná az alapjövedelem, véli Martin Ford és Eduardo Rodriguez-Montemayor. A jelenleg működő tendenciák hatására átalakul a munka szerepe az emberek mindennapjaiban, így egyre kevésbé a teljes munkaidő számít az elfogadott normának. A fiatalok rugalmas munkaidővel számolnak és azt várják munkaadójuktól, hogy ezt biztosítsa számukra. Chris Oestereich azt vizsgálja, hogy mindezen változások hogyan hatnak a gazdaság stabilitására. Brian Eno megfogalmazza, hogy az alapjövedelmet sokan idealistának tartják, mivel nehezen megvalósíthatónak tűnik a mai gazdasági és politikai vi-

RECENZÍÓ

szonyok mellett, mint ahogy korábban a választójog bevezetése is annak tűnt a korábbi történelmi időszakokban. Az első egység kilenc tanulmánya között helyet kaptak még a nők helyzetével foglalkozó írások is, mivel az alapjövedelem bevezetésével kapcsolatban az egyik jelentős várakozás, hogy a közösségért végzett tevékenység vagy a nők családban végzett munkája pénzügyileg is megfizethetővé válna, ez pedig átalakíthatná társadalmunkat, fejezi ki Vanessa Olorenshaw várakozásait. Elősegítené a nemek közötti nagyobb igazságosság megteremtését, ami hatással lenne a családon belüli férfi-nő viszonyra és a nők primer szektorbeli munkavállalására.

A második egységben a jövő társadalmát szemléltető nyolc tanulmány kapott helyet. A jelenlegi és a jövőbeli helyzet leírása e tanulmányokban váltakozva követi egymást. Egyesek azt elemzik, hogy milyen társadalmi változásokat hozna az alapjövedelem bevezetése (például Anthony Painter írása), mások pedig inkább a jelenlegi helyzetre koncentrálnak, a munka jelenlegi megítélésére (Olivia Hanks – Norwich Radical), vagy azt hangsúlyozzák, hogy a jóléti állam válságba került és ezért tekintenek megoldásként az alapjövedelemre (Jonathan Bartley – Caroline Lucas).

A harmadik egység öt tanulmánya az alapjövedelem kritikai megközelítésére fókuszál. A szerkesztők igyekeznek híek maradni a könyv címéhez: a vita kifejezés elvárásaként magában hordozza, hogy az olvasó az érvek és ellenérvek ütköztetéséből formálhat véleményt. A negatívumok között számos kérdés merül fel, amelyekre a tanulmányokban bizonytalan válaszok születnek. Talán ezek a homályos reakciók hozzájárulnak ahhoz, hogy mind a közvéleményben, mind szakértői körökben kialakul egyfajta félelem az alapjövedelemmel szemben. Az egyik legnagyobb aggály a finanszírozhatósága kapcsán merül fel. Sokan kétségbe vonják, hogy az alapjövedelemnek létezik hatékony pénzügyi modellje. Mindemellett Francine Mestrum úgy véli, hogy mivel univerzális alapon járna mindenkinek az alapjövedelem összege, így továbbra is fennmaradnának az egyenlőtlenségek. Ezen túlmenően pedig Peter Beresford megfogalmazza kételyeit az alapjövedelem gazdaságra gyakorolt hatásával kapcsolatban, mivel féltő, hogy negatívan hatna az egyének munkavállalási motivációjára egy feltétel nélküli havi juttatás. A munkához való hozzáállás negatív irányba történő változásának rémképe miatt az alapjövedelem ötletét Anke Hassel zsákutcának nevezi, Ed Whitfield pedig egyszerűen nem tartja elég jó ötletnek.

A negyedik egység kilenc tanulmányából közelebről is megismerheti az olvasó az alapjövedelem múltját, azon gondolatokat, amelyekre épül. Philippe Van Parijs az alapjövedelem kapcsán talán a legtöbbet hivatkozott filozófus és közgazdász, írása helyet kapott a gyűjteményes kötetben. Három fő szempontot fogalmaz meg, mely az alapjövedelem mellett szól: fokozza az egyén szabadságát, előmozdítja az egyetemes jogokat és megvalósítja a gazdasági biztonságot. Andrew Harrop and Fabian Society élesen fejezik ki az alapjövedelem gyakorlati megvalósíthatóságának lényegét, miszerint lehet a hozzá kapcsolódó vita globális szintű, de a reformjavaslatok a lokálitást igénylik, melyek a tényleges helyi szükségletekre fókuszálnak.

RECENZÍÓ

A kötet utolsó előtti fejezete igyekszik a teljesség igénye nélkül ismertetni néhány frissebb pilot programot, mint például a finn, kanadai vagy a holland modell. Ezek a kísérletek a gyakorlatban kívánják vizsgálni az alapjövedelem hatásait. Mivel a legtöbb pilot program jelenleg még zajlik, az ezekből levonható következtetések és eredmények még váratnak magukra. Arra azonban kiválóan alkalmasak, hogy továbbra is fenntartsák az alapjövedelemmel kapcsolatos diskurzust a közbeszédben.

A könyvben megjelenő múlt-jelen-jövő váltakozó tendenciája azt sugallja, hogy újra és újra felmerülnek az alapjövedelemmel társított alapvető értékek, amelyeknek vágyott elérése képes napirenden tartani ennek a gazdaságpolitika eszköznek a gondolatát. Ilyen érték például az igazságosságra való törekvés vagy a szabadság garantálása. Az ezekre való igény a munka fogalmának átalakulásával még nagyobb hangsúlyt kapnak. Az átalakulással párhuzamosan az új körülményekhez való alkalmazkodást is szükséges kidolgozni, ennek egyik eszköze lehet az alapjövedelem. Erről az eszközről a gondolkodás és a vita fenntartása más innovatív koncepciók kidolgozásához is elvezethet, amelyek talán hatékonyabban orvosolják majd a felmerülő társadalmi és gazdasági problémákat, mint ahogyan azt az alapjövedelem garantálása lehetővé tenné.

A cím ne tévesszen meg senkit: a könyv szerkesztése során a vita elég egyoldalúra sikeredett, a tanulmányok többsége a szerzők pozitív megítélését tükrözi az alapjövedelemmel kapcsolatban. A kötet mindemellett tökéletes választás azoknak, akik szeretnék megismerni az alapjövedelem témakörét, mind elméleti, mind gyakorlati kereteit, annak korai hagyományaitól kezdve a jelenlegi vitákon át, egészen a jövő társadalmára gyakorolt feltételezett pozitív hatásig.

Irodalom

- Artner A. (2014): A feltétel nélküli alapjövedelem relevanciája és kérdőjelei. *Eszmélet*, 2014/102. 109–130.
- Atkinson, A. B. (2017): *Egyenlőtlenség. Mit kellene tennünk?* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Ford, M. (2017): *Robotok kora. Milyen lesz a világ munkahelyek nélkül?* Budapest, HVG Kiadó.
- Morus T. (1963): *Utópia*. Budapest, Magyar Helikon.
- Standing, G. (2014): *The Precariat*. *Contexts*, 2014(13): 10–12.

RECENZÍÓ

Az elmélet és a gyakorlat találkozása

Fényes Hajnalka – Mohácsi Márta (2019):
Munkaerőpiac és emberi tőke.
Debreceni Egyetemi Kiadó. 123 p.

KOCSIS ZSÓFIA¹

Munkaerőpiac és emberi tőke. Két olyan fogalom, amely-lyel számos tudomány foglalkozik, mégis e két értelmezés nem mindig fonódik össze világosan, és egyértelműen a tudományterületek eltérő aspektusa és módszertana miatt. Ezt a látszólagos ellentmondást oldja fel a szerzőpáros, Fényes Hajnalka és Mohácsi Márta könyve, amelyben a közgazdaságtudományi elméleteket és ismereteket oly módon sikerült átadniuk, hogy azok minden érdeklődő számára hasznosak és érthetőek. Osztozom a kötet lektorának a véleményével, miszerint a szerzőpáros munkája egy hiánypótló vállalkozás. Ez a hiánypótlás nem valósulhatott volna meg a szerzők széleskörű, tudományterületeken átívelő tudása nélkül, hiszen kutatási területük a közgazdaságtan, szociológia és a neveléstudomány határán helyezkedik el, s a kötetben az alábbi szemléletmódok jól érzékelhetőek.

A szerzők a munkagazdaságtan alapjainak és az emberi tőkeelmélet ismertetésére vállalkoztak, valamint az emberitőke-modell néhány alkalmazását is bemutatták. A kötet négy fejezetre tagolódik, amely közül az első három a munkaerőpiac és az emberi tőke legfontosabb elméleti hátteréről ad áttekintést, míg a negyedik fejezet egy empirikus kutatás eredményeiről számol be. A könyv szilárd elméleti alapokra épül, ezt bizonyítja a több mint száz szakirodalmi hivatkozás. Bár javarészt hazai kutatások eredményeiről olvashatunk, mégis a feldolgozott irodalom több mint megfelelő, és elegendő alapot nyújt az elméleti háttér megismeréséhez, hiszen a téma legnagyobb, nemzetközi kutatási eredményei is bemutatásra kerültek.

Ahogy említettem, a kötet címében két olyan fogalom szerepel, amelyet a szerzőknek sikerült alaposan és világosan kifejteniük. A könyv első fejezetében a munkaerőpiaci alapfogalmakról esett szó, különös tekintettel a neoklasszikus mun-

¹ PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Nevelés-és Művelődéstudományi Program, e-mail: zsofikocsis6@gmail.com

RECENZÍÓ

kaerőpiaci modell továbbfejlesztéseire, és az emberitőke-elméletre. A második részben az emberitőke-elmélet alapmodelljével ismerkedhetünk meg. A tőke fogalma a közgazdaságtanban gyökerezik, ebben az esetben a tőkét felhalmozható és befektethető gazdasági eszközként vagy pénzként definiálták (Pusztai 2015), azonban a 19. században nemcsak a közgazdaságban, hanem a társadalomtudományban is helytálló fogalomként jelent meg (Pusztai 2009), a tőke fogalmát kiterjesztették az emberi tőkére, amely alatt az egyén tudását, képességeit és szakértelmét értjük (Farkas 2013). A második fejezetben azon túl, hogy megismerkedünk az emberi tőke közgazdaságtani koncepciójának a kidolgozásával, és különböző elméleti megközelítéseivel, az emberi tőke modell kritikáival is szembesülünk. Egy fontos vizsgálati pont az emberitőke-elméletben a munkaerőpiac és az oktatás illeszkedése, hiszen korábbi kutatási eredmények is alátámasztották, hogy általában bérhátrányban vannak a nők és az etnikai kisebbségek. A harmadik fejezetben kerül bemutatásra a nők és a romák oktatásbeli és munkaerőpiaci sajátosságai mellett, a különböző iskolai végzettségűek munkaerőpiaci helyzete.

Az első három fejezet megadja a kötet megfelelő elméleti bázisát, s az elméleti háttér kereteiből nőtt ki a kötet egyik különösen értékes fejezete, az utolsó rész, amely *A felsőoktatási továbbtanulás, a tanulás melletti fizetett és önkéntes munka mint humántőke-befektetés* címet viseli. A felsőoktatási hallgatók önkéntes és fizetett munkavállalását növekvő tendencia jellemzi. Fontos kérdés mind az önkéntes, mind a fizetett munkavégzés során, hogy a fiatal a tanulmányaihoz kötődő munkát vállal-e, hiszen a munkavállalás – mint befektetés – révén a diákok olyan előnyökre tehetnek szert, amelyek a végzettség megszerzése után, a munkaerőpiacra lépés idején nagy előnyt jelenthet. Azonban számos kutatás arra hívja fel a figyelmet, hogy a tanulmányok melletti munkavégzés arra is motiválhatja a hallgatókat, hogy megszakítsák a tanulmányaikat és a munkaerőpiacon való elhelyezkedést válasszák (Markos 2014, Markos et al. 2019, Masevičiūtė et al. 2018). Az említett fejezetben az IESA (Institutional Effects on Student Achievement in Higher Education) 1792 főt számláló adatbázisa alapján és az emberitőke-elmélet tükrében vizsgálták a felsőoktatási hallgatók továbbtanulási és tanulás melletti munkavállalási motivációját. A kutatás során arra a kérdésre keresték a választ, hogy a diákok körében az anyagi megtérülés, a könnyebb munkához jutás és az elismert foglalkozás megszerzése mennyire motiváló a továbbtanulás és a tanulás melletti munkavégzés során. A kutatás során Bourdieu tőkefajtaikkal kapcsolatos elméletét vették alapul, amelynek lényeges eleme a tőkekonvertálás. A szerzők úgy vélik, hogy a továbbtanulásra és a tanulás melletti munkára is jellemző lehet a tőkekonvertálás, ugyanis a továbbtanulás, az önkéntes és fizetett munka során szerzett kapcsolati és kulturális tőkét a fiatalok egy kedvező állás elnyerésével gazdasági tőkévé alakíthatják. Továbbá a tanulmányokhoz kapcsolódó fizetett munkavégzés is lehet humántőke-beruházás, kiváltképp az a munkavégzés, amely szakmai tapasztalatszerzés, valamint a kulturális és kapcsolati tőke növelése céljából történik. Feltételezéseik szerint a továbbta-

RECENZÍÓ

nulás, az önkéntes és fizetett munkavégzés összefüggést mutat a hallgatók társadalmi háttérével, nemével és korával. Az elemzés során változatos és jól megválasztott statisztikai módszerek alkalmazására került sor, mint keresztábra-elemzés, varianciaelemzés, faktor- és klaszterelemzés, valamint lineáris regresszió elemzés. Az elemzés arra mutatott rá, hogy a továbbtanulás legfontosabb céljai közé sorolható a tudásgyarapítás, a könnyebb elhelyezkedés, a szakmai előmenetel, s csak ezek után következik a jó jövedelem és a kapcsolatépítés. A tíz motiváció alapján négy klasztert hoztak létre: a tőkenövelők (gazdasági, kulturális és kapcsolati), a tőkenövelők családi nyomásra, az elsődlegesen kulturálistőke-növelők, valamint az erős anyagi és szakmai célúak klaszterét. Elsőként a klaszterek nemi eloszlását vizsgálták, azonban ebben a tekintetben nem találtak szignifikáns eltérést. A várakozásokkal ellentétben a férfiakat és a nőket is hasonló arányban motiválják az anyagi célok. A hallgatók családi helyzetét vizsgálva arra az eredményre jutottak, hogy mindhárom tőkefajta növelők esetében kevesebb anyagi gonddal küzdenek a családok, míg az elsősorban a kulturális tőkét növelők körében gyakoribbak az anyagi gondok. A szerzők szerint ezek a hallgatók nincsenek tudatában annak, hogy a felsőfokú végzettség megszerzése milyen bérelőnyökkel járhat. Továbbá az is jól körvonalazódott, hogy a családi nyomásra történő tőkenövelőknél magasabb a szülők iskolai végzettsége, akik ösztönözhetik mind a továbbtanulásra, mind a tőkenövelésre a gyermekeiket. Míg az erős anyagi és szakmai célúak klaszterére volt jellemző a legalacsonyabb szubjektív anyagi önbesorolás, tehát a rosszabb szubjektív anyagi helyzetűek akar-nak jól keresni.

Az empirikus fejezet második részében a tanulás melletti fizetett és önkéntes munka jellemzőiről olvashatunk. A fizetett munka motivációi az anyagiak és a tapasztalatszerzés köré csoportosulnak, míg a kulturális és kapcsolati tőke növelése kevésbé motiválja a hallgatókat. A motivációk alapján elkülöníthető a tisztán munkatapasztalat-szerzők, a csak anyagi célúak, a szabadidős, függetlenedő, illetve a tőkenövelő célúak klasztere. A kialakult klaszterekről elmondható, hogy a munkatapasztalat-szerzőknek kapcsolódott leginkább a munkájuk a tanulmányaikhoz, s a tisztán munkatapasztalat-szerző motiváció a kedvezőbb családi háttérrel rendelkező hallgatókra volt jellemző, ahol a szülők iskolai végzettsége is magasabb volt. Míg a tőkenövelőknél 35%-ban kötődött a munka a tanulmányaikhoz, a munka és a tanulmányok kapcsolata a legkevesbé volt jellemző a szabadidős, függetlenedők körében. A csak anyagi célú motiváció azokra a hallgatókra jellemző, akik a hátrányosabb anyagi helyzetűek. A fizetett munka mellett az önkéntes munka motivációi, s az érreható tényezők is görcső alá kerültek. A motivációk rangsorának az elején a másokon való segítség, a szakmai tapasztalatszerzés és kapcsolatépítés, míg legutolsó helyen az önéletrajzba való feltüntetetés állt. A faktorelemzés által három faktor jött létre, amely közül az első faktorban a segítő új típusú motivációk jelennek meg, mint a másokon való segítség, szakmai fejlődés, és a szabadidő hasznos eltöltése. Az új típusú motivációs faktor sajátossága, hogy önkéntes munka kapcsolódott a tanulmányok

RECENZÍÓ

jellegéhez, valamint inkább az idősebbekre volt jellemző. A második faktorban a pszichológiai fejlődési motivációk (hasznosnak érzem magam, változtatni akarok a világon stb.) rajzolódnak ki. A segítő új típusú és a saját pszichológiai fejlődési motivációk inkább a lányokra jellemző. A harmadik faktorban a posztmodern önkéntességi motivációk szerepelnek, mint a hagyományőrzés, a nyelvtanulás, az új kultúrák megismerése, amely leginkább a fiatalabbakra volt jellemző. A eredmények arra is rávilágítanak, hogy a segítő új típusú motiváció a hátrányosabb társadalmi háttérű hallgatók esetében gyakoribb, ugyanis elképzelhető, hogy a kedvezőtlenebb háttérüket kompenzálják az önkéntesség révén.

A könyv borítója egyszerű, de lényegre törő. Amikor elolvastam a könyv címét és megláttam a kötet borítóján szereplő figurákat, azonnal arra a képre és szállóigére asszociáltam, ami napjainkban terjedt el a fiatal pályakezdők körében. Ez a szállóige egy ironikus kijelentés, amely arra vonatkozik, hogy manapság a munkaadók elvárása az, hogy a fiatal, huszonéves pályakezdők – akik éppen megszerezték a diplomájukat – már rendelkezzenek 15 éves munkatapasztalattal. S ezen a szarkasztikus karikatúrán a pályakezdő fiatalok kisiskolás gyermekként vannak ábrázolva, akik a fejükön munkavédelmi sisakkal, és a kezükben a megszerzett diplomával próbálnak munkát keresni. Jogosan merülhet fel bennünk a kérdés: hogyan oldható fel ez a paradoxon elvárás? Véleményem szerint a szerzők utolsó, néhány gondolata erre egy jó válasz lehet. Az eredmények arra világítanak rá, hogy a hátrányos társadalmi helyzetű diákok esetében előfordulhat, hogy a továbbtanulási döntés nem tisztán racionális kalkuláción alapszik, így kimondottan lényeges, hogy már a középiskolákban tudatosítsák a fiatalokban a felsőoktatási továbbtanulás fontosságát. Továbbá a későbbi megtérülés szempontjából ugyanilyen jelentőséggel bírhat a tanulmányok mellett végzett fizetett és önkéntes munka. A korábbi vizsgálatok arra hívták fel a figyelmet, hogy a felsőoktatási hallgatók életében az önkéntes és fizetett munkavállalás egyre nagyobb szerepet játszik (Markos 2018, Pusztai – Kocsis 2019), azonban az említett munkaformák eredményességre gyakorolt hatásával kapcsolatban ambivalens eredmények születtek (Hámori et al. 2018, Riggert et. al. 2006, Roshchin – Rudakov 2015). Ahogy a szerzőpáros is hangsúlyozza a tanulás mellett munkatapasztalatok szerzését, kimondottan a tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzést, még akkor is, ha a megtérüléssel kapcsolatban a korábbi eredmények ellentmondásosak. Azonban kedvező eredmény a tanulás mellett végzett önkéntes munka megléte, amely során a hallgatók a kedvezőtlenebb társadalmi háttérüket kompenzálhatják az önkéntesség révén szerzett kapcsolati és kulturális tőkével.

Fényes Hajnalka és Mohácsi Márta kötete valóban hiánypótló alkotásnak tekinthető, amely lehetővé teszi, hogy a könyv címeként megjelenő fogalmak az olvasó számára is érthetőek legyenek, függetlenül attól, hogy milyen szakmai ismerettel és tudományterületi háttérrel rendelkezik. A *Munkaerőpiac és emberi tőke* című kötet jelentősége abban is rejlik, hogy a szerzőknek sikerült megtalálniuk az arany középút, ugyanis gördülékeny, világos stílusuk ellenére a kötet tudományos jellege, és

RECENZÍÓ

értéke nem csökkent, sőt inkább növekedett, hiszen a könyvük tudományterületeken átívelő munka. A kötet érthetősége pedig egyértelműen a szerzőpáros integratív szemléletének köszönhető. A szerzők szemléletmódja és széleskörű tájékozottsága teszi lehetővé, hogy a kötet egyaránt hasznos olvasmány lehet közgazdász és szociológus hallgató és oktató számára is, de még azoknak az olvasóknak is, akik csupán jobban szeretnék megismerni a munka világát.

Irodalom

- Farkas Z. (2013): A társadalmi tőke fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány*, 4(2): 106–133.
- Markos V. (2014): Egyetemisták a munka világában. In: Fényes H. – Szabó I. (szerk.): *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Markos V. – Kocsis Zs. – Dusa Á. (2019): A civil aktivitás, a hazai és a külföldi munkavállalás különböző megjelenési formái a lemorzsolódás folyamatában. In: Pusztai G. – Engler Á. – Kocsis Zs. (szerk.): *KozmaPolis: Tanulmányok Kozma Tamás 80. születésnapjára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 275–289.
- Masevičiūtė, K. – Šaukeckienė, V. – Ozolinčiūtė, E. (2018): Eurostudent VI. Combining Studies and Paid Jobs. URL: http://www.eurostudent.eu/download_files/documents/TR_paid_jobs.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 07. 15.)
- Pusztai G. (2009): A társadalmi tőke és az iskola. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Pusztai G. (2015): Tőkeelméletek az oktatáskutatásban. In: Varga A. (szerk.): *A nevelésszociológia alapjai*. Pécs, PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislöck Henrik Szakkollégium, 137–160.
- Pusztai, G. –Kocsis, Zs. (2019): Combining and Balancing Work and Study on the Eastern Border of Europe. *Social Sciences*, 8(6): 193.

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon velem behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

A mű, amelyet a Debreceni Egyetem doktorandusza bemutat¹, a kelet-európai országok EU-hoz való csatlakozása miatt várható migrációs veszély okozta morális pánik dinamikáját mutatja a hollandiai politikai mezőben.

¹ Pijpers, Roos (2006): 'Help! The poles are coming': Narrating a contemporary moral panic, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 88(1): 91–103, DOI: 10.1111/j.0435-3684.2006.00207.x

OLVASS FELESLEGESET!

„Úristen! Úton vannak a lengyelek”: Egy morális pánik narratívája

SARÁNY ORSOLYA¹

Az Európai Unió és a csatlakozó országok 2003. április 16-án írták alá az athéni szerződést, amely 10 ország európai uniós csatlakozásának alapjait fektette le. A bővítés várható negatív hatásai között az új tagországokból érkező vendégmunkások szabad munkaerő-áramlása előkelő helyet foglalt el. Ilyen vita folyt Hollandia parlamentjében is, amely végül úgy döntött, hogy 2006-ig lezárja határait az új munkaerő előtt, és a megnyitást követően is csak azokat a munkavállalókat fogadja be, akik azokban a gazdasági szektorokban vállalnának munkát, amelyben hiánnyal küzd a holland gazdaság.²

A vizsgált munka a holland kormány döntésének narratíváját vizsgálja, abban az öt hónapban, amely alatt megszületett a döntés a kelet-európai munkaerő bevándorlásának szabályozásáról. A dolgozat célja megvizsgálni, hogy a tömeges bevándorlástól való félelem megértésére mennyire alkalmas a morális pánik elmélete. A mű két kérdése:

Mennyire egyezett meg a parlamenti és a médiában lefolyt nyilvános vita a fenyegetettség mértékéről, illetve vannak-e a kormány döntését megelőző időszakban megjelenő eseményeknek morális aspektusai, azaz megfelel-e a morális pánik koncepciójának.

¹ Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program,
e-mail: saranyorsi@gmail.com

² A többi EU-tagország sem szabott sokkal kedvezőbb feltételeket az új tagországokból érkező vendégmunkásoknak. Az akkori 15 tagállam közül csupán az Egyesült Királyság, Észak-Írország, illetve Svédország nyitotta meg határait, kisebb-nagyobb megszorításokkal az új keleti tagállamok munkavállalói számára (Drinkwater et. al. 2009), sőt: a többi ország által bevezetett intézkedések idővel még szigorúbbak lettek (Boeri – Brücker 2005). A legtöbb EU-s tagállam két évre lezárta a határait a külső munkaerő előtt, a munkavállalást pedig különböző engedélyekhez (munkavállalói, lakhatási) kvótákhoz kötötték, a keletiek munkavállalása pedig csak meghatározott időre szólt. Ám a tagországok nemcsak a munkavállalást, de a szociális juttatásokhoz való hozzáférést is szabályozták: Svédország kivételével – ott a keleti munkavállalók egyenlő bánásmódban részesültek – az összes tagállam korlátozta az új tagországokból érkezők szociális juttatásokhoz való hozzáférését (Boeri – Brücker 2005).

OLVASS FELESLEGESET!

Mi a morális pánik?

A morális pánik koncepcióját Stanley Cohen brit szociológus dolgozta ki az 1970-es években (Cohen 1980). A témával számos magyarországi szakember is foglalkozott (lásd Kitzinger 2000, Erős 2015), s Cohen művének egy részét a *Replika* is közölte (Cohen 2000). A morális pánik jelenségét sokan kutatták (Thompson 1998, Snel 2003³), és noha a különböző feldolgozások számos eltérést mutatnak be, van három közös elemük:

1. morális pánik akkor alakul ki, hogyha a társadalom azt észleli, hogy valami fenyegeti a morális értékrendet;
2. vannak „morális vállalkozók”, akik felhívják a figyelmet az értékrend „veszélyeztetettségére”;
3. vannak bűnbakok (folk devils), akik fenyegetik az értékrendet.

Cohen szerint a morális pánik folyamata a következő: „*Egy csoport vagy egy bizonyos csoporthoz kapcsolódó jelenség az adott társadalom idealizált rendjét (hagyományos életmódját vagy alapvető értékrendszerét, konstruált, konszenzuális valóságát) fenyegető veszélyként tudatosul a társadalom tagjaiban. A média szenzációkeltő és leegyszerűsítő bemutatása nyomán a fenyegetést hordozó csoport könnyen azonosíthatóvá válik. A médiának ez a tevékenysége autoritativ megoldásokat sürgető közhangulatot alakít ki. A hatóságok erre az igényre törvényi szigorításokkal válaszolnak. A fokozott intézményi és közfigyelemhatásra növekszik a jelenség regisztrált eseteinek száma, így legitimálva a rend helyreállítását*” (Kitzinger 2000: 23–24).

Goode and Ben-Yehuda (1994) elmélyítette Cohen elméletét, és öt kritériumot adott hozzá: 1) társadalmi nyugtalanság a fenyegetettség miatt, 2) ellenségesség a fenyegetőkkel szemben, 3) társadalmi egyetértés abban, hogy a problémát meg kell oldani, 4) elpárolgás, azaz a pánik intenzitása idővel csökken, illetve 5) túlzott médiabeli figyelem.

Mit teszünk, ha pánikolunk?

Hogyha a társadalom úgy érzékeli, hogy a morális értékrend veszélyben van, azonnal megerősíti, és jól láthatóvá teszi az értékrendjének határait. A fenyegetett társadalom szerint a kívülről (vagyis Ők) összeférhetetlenek a saját (vagyis a Mi) értékrendünkkel. Ilyenkor az Ők sztereotipizálása, a Mi és az Ők elkülönítése törté-

³ A morális pánikról az utóbbi időben Magyarországon a 2015-ös menekültválság, a magyar idegenellenesség kontextusában írtak többet, lásd: Messing – Ságvári 2016, Bernat – Sik – Simonovits 2015, Bernáth – Messing 2015, Simonovits – Bernát 2016, Lázár – Sik 2019, Gerő – Sik 2020.

OLVASS FELESLEGESET!

nik meg, a társadalom elfogadott értékei, normái előtérbe kerülnek, s a megerősített értékrendhatárokat Ők nem léphetik át.

A különböző elméletek kialakítói a média morális pánikban betöltött szerepében sem értenek egyet. Míg Cohen (1980), valamint Goode és Ben-Yehuda (1994) nem tulajdonít nagy szerepet a médiának, Thompson (1998) szerint annak van a legnagyobb szerepe a pánikkeltésben. Critcher (2003) Thompsonnal ért egyet abban, hogy a morális pánikok eltorzulása sokszor a túlzott médiatizáltság eredménye.

Pijpers a Critcher (2003) által javasolt módszertant alkalmazza az elemzés során. Ez a morális pánik nyolc egymásra épülő mozzanatát különíti el.

A Critcher-féle nyolclépcsős modell:

1	A „kezdet”	Újdonság, fenyegetés
2	Média	Sztereotipizálás, túlzás, torzítás, előrejelzés és szimbólumgyártás – a bűnbak(ok) megnevezetnek
3	Mit és hogyan kell tenni?	Morális vállalkozók megjelenése – ők az erkölcs csőszei, akiknek „munkaköri leírásába” tartozik a pánik tolmácsolása, amit a média „megmagyaráz”
4	Szakértők bevonása	Válaszok a 3. fázis kérdéseire, amit a média hitelesít – a szakértők bevonása az elit bevonódását jelenti
5	Az elit szerepe: egyetértésre való törekvés	Az elit jelzi a fenyegetést, a döntéshozók jelentős része pedig egyetért abban, hogy ez ellen védekezni kell. A társadalom nagy része ellenséges a bűnbakokkal szemben.
6	Megoldás, lebonyolítás	Megoldások javaslása és elfogadása – ezek lehetnek törvények, szabályok. A megoldásnak szimbolikus jelentősége van: megerősíti a társadalomban, hogy az elit foglalkozik a kérdéssel.
7	A „vég”	A megoldás a pánik „elpárolgását” hozza magával, a figyelem más irányba terelődik.
8	Örökség	Hosszú távú (nem szándékolt) következmények

Forrás: Critcher 2003: 151-153.

A szerző a pánik leírásához a narratológia módszerét használja. A narratológia lényege egy esemény részletes, kronologikus leírása. A bemutatott esetben például a szerző a narratológia felépítéséhez sajtóanyagokat és parlamenti szövegeket használ, azzal a céllal, hogy a holland parlamentben és közbeszédben lejátszott vitát bemutassa. A tanulmány szerzője az elemzésben nyomtatott lapok anyagait – híreket, háttérelmzéseket, valamint véleményeket –, audiovizuális anyagokat – tévé- és rádióhíreket, interjúkat, dokumentumfilmeket –, illetve más nyomtatott vagy elektronikus forrásokat használ fel a történet rekonstrukciójához. A begyűjtött anyagok öt

OLVASS FELESLEGESET!

hónapot fednek le, a 2003 szeptembere és 2004 februárja közötti időszakot, amelyen belül az események csúcspontját a bevándorló kvóta 2004. január 23-i elfogadása jelenti.

A narratológia, véleményem szerint, nem tekinthető tudományos kutatási módszertannak, legfeljebb eszköznek, amely segítheti a kutatót abban, hogy előkészítsen szövegeket, eseményeket mélyebb vizsgálathoz, esetleg ok-okozati összefüggéseket feltárjon, indokoljon. Tehát egy probléma részletes leírásához, egy kutatás felvezetéséhez tökéletes megoldás, ám módszertannak gyenge.

A szerző tudatában van a narratológia hátulütőinek is, annak kritikáit is ismerte, s tisztában van a Critcher-féle nyolclépcsős módszertan hiányosságaival is, hogy például nem minden esetben lehet az összes szereplőt (bűnbakok, szószólók, morális vállalkozók stb.) beazonosítani, hogy a morális vállalkozók és a szakértők között nem mindig lehet különbséget tenni.

A holland helyzetre alkalmazott morális pánik modell

Hollandiában a kétezres évek elején a bevándorlás nem volt új jelenség. Erik Snel (2003) három morális vállalkozót azonosított, akik e témának „gazdái” voltak:

1. Pim Fortuyn: jobboldali politikus, aki a nem asszimilálódó bevándorlókból gyártott bűnbakot, és a bevándorlást kívánta szabályozni és visszaszorítani.
2. Ayaan Hirsi-Ali: a Holland Liberális Konzervatív Párt tagja, maga is egy sikeresen integrálódott muszlim fekete nő, aki az integrációt népszerűsítette.
3. Paul Scheffer: publicista, bevándorlásellenes esszéista, aki az akkori bevándorlást a holland kultúra elleni merényletnek kiáltotta ki.

E három szereplő a morális értékek fenyegetettségének hangsúlyozásával vagy ennek tagadásával teremtették meg a morális pánik alapját a holland társadalomban.

A következőkben a szerző által alkalmazott narratívát fogom bemutatni, de azt, a szerző javaslatai alapján, hat lépcsőre egyszerűsítve. A módszertan esetlenségét igazolja, hogy a javasolt nyolc lépcső nem abban a sorrendben jelenik meg a holland narratívában, ahogy azt Critcher javasolja, az eredeti tipológiában szereplő lépcsők gyakran átfednek, összeolvadnak (az eredeti critcheri lépcsőkre zárójelben utalok).

1. **Egy parlamenti megszólalás** (a critcheri modellben – 1. A „kezdet”): A morális pánik első lépése az volt, amikor egy parlamenti képviselő arra hívta fel a figyelmet, hogy a holland parlamentben soha nem volt vita a bevándorlásról, márpedig a gazdasági lassulás miatt a holland munkaerőpiacon emelkedni fog a munkanélküliség, aminek nem fog jót tenni az olcsó kelet-európai munkaerő bevándorlása (2003 ősze). A parlamenti képviselő emlékeztette a parlamentet arra, hogy az athéni szer-

OLVASS FELESLEGESET!

zódés megengedi, hogy az EU-tagállamok, akár hét évre, lezárják határait a bevándorlók előtt. A felszólalás hatására a Szociális és Foglalkoztatási Ügyek Minisztériuma egy tanulmányt rendelt a bevándorlás pozitívumairól és negatívumairól. (2004. szeptember 24.)

2. Igénymegfogalmazások (a critcheri modellben – 3. *Mit és hogyan kell tenni?*, 5. *Az elit szerepe: egyetértésre való törekvés*): A Szociális és Foglalkoztatási Ügyek miniszterét egy tévéműsorban kérdezik a bevándorlásról, kiemelve, hogy csak Lengyelországból 30 ezer bevándorló érkezik. A miniszter szerint ezektől a számoktól nem kell tartani (október 28.), de több parlamenti képviselő elkezd a témával foglalkozni. Két kereszténydemokrata képviselő a bevándorlás hatásait akarja megismerni (november 6.), míg a kezdeményező konzervatív képviselő egyre nagyobb nyomást gyakorol a miniszterre (november 6.). Az alsóház az athéni szerződés ratifikásáról tárgyal, s noha az számos témát ölel fel, a legnagyobb vita a bevándorlás körül zajlik. Több párt a határok lezárását követeli, ahogy több nyugat-európai ország is teszi. Más pártok azonban ez ellen vannak. A parlament arról dönt, hogy döntés akkor születhet, amikor a tényleges számokat a bevándorlás pozitívumait és negatívumait taglaló tanulmányból megkapják a képviselők (november 19.).

3. Belép a média (a critcheri modellben – 2. *Média*): Felerősödik a média szerepe, ahol több történetben is megjelenik az olcsó lengyel munkaerő toposza, amely ellen a pro-Európa mozgalmakat hozzák fel. A parlamenti viták mellett a média mint a nép hangja szól, háttérrel és véleményanyagokat fogyasztható módon szolgáltatva a diskurzushoz (2003 ősz–2003. december).

4. A diskurzus kiszélesedik (a critcheri modellben – 2. *Média*, 4. *Szakértők bevonása*): Ennek során sokféleképpen kapcsolódó témák jelennek meg. Egy olvasó például az illegális migráció meggátolását, és nem a határok lezárását kéri egy újságban. A *Limburgs Dagblad* több riportot közöl németországi és hollandiai lengyel munkásokról, amelyek hatására – noha a cikkek nem túldramatizáltak – a holland társadalom egy része tartani kezd a bevándorlástól (2003 ősz–2003. december). Egy közfinanszírozással foglalkozó professzor a bevándorlás ellen kampányol, kiemelve, hogy az a munkaerőpiaci versenyre és a szociális támogatásokra negatív hatással lehet (december 10.). Egy szakszervezet ezzel szemben a határok megnyitása mellett érvel, és egységes munkaerővándorlási szabályozás lefektetését javasolja EU-s szinten (december 19.).

5. Kézzelfogható bizonyítékok gyártása (a critcheri modellben – 6. *Megoldás, lebonyolítás*): Megszületik a minisztérium által kért elemzés (január 14.) a bevándorlás várható hatásairól, amelyet a Holland Gazdaságpolitikai Elemzőiroda (CPB) készített el. A tanulmány szerint a bevándorlók az alacsony szintű, betöltetlen állásokat fogják elfoglalni, ezért kijelenthető, hogy a bevándorlás nem jelent veszélyt a holland értékekre és szociális hálózatra. A Szociális és Foglalkoztatottsági Ügyek Minisztériuma végül a határok részleges lezárása mellett dönt: 22 ezer bevándorlót

OLVASS FELESLEGESET!

engednek be az országba, ha ennél több érkezik, a munkaerőpiacot lezárják (január 23.). Ez a döntés kompromisszum, amely ugyanakkor nem zárja ki további szigorítások bevezetését, nyilatkozta a miniszterelnök (január 23.). Ám több párt szerint a szabályozás nem elég szigorú, ezért a miniszter a további viták lefolytatása mellett dönt (február 4.).

6. Tetőpont (a critcheri modellben – 6. *Megoldás, lebonyolítás*, 7. A „vég”): A különböző vélemények hatására a miniszter a szigorításokat is bevezeti: a 22 ezer munkás csak megszabott munkára jelentkezhetsz, olyan munkákra, amelyeket a holland munkások nem vállalnának, s ezeknek nagyrészt is csak 2006 után foglalkozhatják el (február 13.). A döntés értelmében, ha a bevándorlás mértéke nagyobb, mint a jóslat, avagy az EU tovább bővül, és megjelennek a román és bolgár munkások, a mozgás szabadsága tovább korlátozható. Az idegen- és integrációs ügyek minisztere (Dutch Minister of Alien Affairs and Integration) 26 ezer elutasított menedékkérő kiutasítását javasolja. A hatalmas tüntetéseket és médiavisszhangot kiváltó javaslat elnyomja a lengyelek és a tömeges bevándorlás körüli vitát (február 3.).

Összefoglalás, észrevételek

A szerző szerint Critcher elmélete és módszertana megállja a helyét, ugyanakkor látható, hogy a szerző tagolása nem egyezik meg az eredeti elméletben szereplő nyolc lépcsővel, továbbá a szerző fel is cseréli a lépcsőket. Mi több, a holland helyzetben az egyes lépcsők fontossága sem azonos a morális pánik kialakulásában: a politikai nyomás erősebb volt, mint a média hatása. Ez megerősíti Critcher feltevését, miszerint nem a nép, hanem az elit észleli a fenyegetést, ők tudatosítják, erősítik fel és oldják meg a pánikot.

Az elemzett példa rávilágít egy fontos jelenségre, arra, hogy a migrációval kapcsolatos politikai döntéseket, a jelenség érzékeny volta miatt, a politikusok gyakran a félelem hatásaitól tartva hozzák meg. Láttuk, hogy hiába készítettek felmérést a bevándorlásról, nem az abból nyert adatoknak megfelelően cselekedtek, inkább lezárták a határokat s szabályozták a bevándorlók munkavállalását, noha a tanulmány azt állította, hogy a bevándorlók csak azokat a munkákat fogják elvégezni, amelyekre a hollandok nem jelentkeznek.

Szerintem a globalizált világban morális pánikot válthat ki a környezetszennyezés, környezeti csapások (mint éppen a közelmúltban láttuk, egy járvány), a világ-gazdaság lassulása, a technológiai fejlődés (például a kibertámadások), mivel ezek – egyéb hatásaik mellett – mind fenyegetik az emberek értékrendjét, életvitelét. Morális pánikot válthat ki továbbá egy álhír és/vagy a médiafogyasztás torzulása is: Székelyföldön például rettegnek attól, hogy az afrikai/ázsiai bevándorlók elveszik a munkát, holott Romániába nem is jönnek bevándorlók. Ez a félelem annak köszönhető, hogy a székelyföldiek magyarországi és nem erdélyi magyar médiát fo-

OLVASS FELESLEGESET!

gyasztanak. Végül, a közösségi médiának köszönhetően, ma már a „nép” (vagy olyan szereplők, akik a Nép Hangjának tüntetik fel magukat) is lehet morális vállalkozó, hiszen minden eszköz megvan arra, hogy bárki azonosítsa, tudatosítsa, tolmácsolja, s ezáltal létrehozza vagy/és befolyásolja a morális pánik kialakulását és lefolyását.

Irodalom

- Bernát, A. – Sik, E. – Simonovits, B. – Szeitl, B. (2015): *Attitudes towards refugees, asylum seekers and migrants*. TÁRKI, Budapest. http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20151203_refugee.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Bernáth, G. – Messing, V. (2015): *Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei*. Médiakutató 16(4): 7–17. https://mediakutato.hu/cikk/2015_04_tel/01_menekultek_moralis_panic.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Boeri, T. – Brücker, H.: *Why are Europeans Getting so Tough on Migrants?* <https://pdfs.semanticscholar.org/1a22/aae46846d56f24d73be3621db58585fd9bd6.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Cohen, S. (1980): *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, St. Martin's Press, New York. Elérhető: https://infodocks.files.wordpress.com/2015/01/stanley_cohen_folk_devils_and_moral_panics.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Cohen, S. (2000): *Ifjú szörnnyetegek. A modok és a rockerek megteremtése*. Replika 40(6): 49–65. Elérhető: http://replika.hu/system/files/archivum/replika_40-03_cohen.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Critcher, C. (2003): *Moral Panics and the Media*. Open University Press, Buckingham.
- Drinkwater, S. – Eade, J. – Garapich, M. (2009): *Poles Apart? EU Enlargement and the Labour Market Outcomes of Immigrants in the United Kingdom*. *International Migration*, 47(1). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-2435.2008.00500.x> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Erős, F. (2015): A morális pánikot a kormány szította, és a politika táplálja. Magyar Narancs. <http://magyarnarancs.hu/belpol/eros-ferenc-a-moralis-panikot-akormany-szitotta-es-a-politika-taplalja-97092> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Geró M. – Sik E. (2020): The Moral Panic Button In: Godziak, E. M. – Main, I. – Suter, B. (eds.): *Europe and the Refugee Response*, London, 39–58. <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9780429279317/chapters/10.4324/9780429279317-4> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 26.)
- Goode, E. – N. Ben-Yehuda (1994): *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, Blackwell Publishers, Cambridge, US. <https://dl.uswr.ac.ir/bitstream/Hannan/>

OLVASS FELESLEGESET!

- 130553/1/Goode%2C_Ben-Yehuda-Moral_Panics_The_Social_Construction_of_Deviance%282009%29.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Hier, S. (2003): "Risk and Panic in Late Modernity: Implications of the Converging Sites of Social Anxiety." *British Journal of Sociology* 54(1): 3–20.
- Kitzinger D. (2000): *A morális pánik elmélete*. Replika 40(6): 23–48.
https://www.replika.hu/system/files/archivum/replika_40-02_kitzinger.pdf,
(Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Lázár D. – Sik E. (2019): A morálipánik-gomb 2.0. *Mozgó Világ* 11: 15–32.
https://www.academia.edu/40971554/A_mor%C3%A1lip%C3%A1nik-gomb_2.0 (Utolsó letöltés: 2020. 03. 26.)
- Messing V. – Ságvári B. (2016): „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk.” A magyarországi idegenellenesség okairól. *socio.hu*, 6(2): 17–37. https://socio.hu/uploads/files/2016_2/messing_sagvari.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Simonovits B. – Bernát A. (szerk.) (2016): *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary*. TÁRKI, Budapest. http://old.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)
- Snel, E. (2003): „Morele Paniek Beheerst het Integratiedebat.” *Roodkoper: Onafhankelijk Maandblad voor Cultuur, Religie en Politiek* 8(1): 12–16.
- Thompson, K. (1998): *Moral Panics*, London, Routledge.
- Ungar, S. (2001): "Moral Panic Versus the Risk Society: The Implications of the Changing Sites of Social Anxiety." *British Journal of Sociology* 52(2): 271–291. <http://www.penelopeironstone.com/UngarMoralPanic.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 03. 18.)

Abstracts

The perception of the families and the concerned social workers about the promotion of the well-being of the families and social mobility

ANDREA RÁCZ – DOROTTYA SIK

In the study our goal is to analyse the perception of the families and concerned social workers. The research was established in two regions in Hungary: in an underprivileged and disadvantaged micro-region in North Hungary and in the agglomeration around Budapest. The main focus was the perception of the available educational, social, child welfare and health services and supports. The starting point was their knowledge about these services. Beside the perception of the families, the opinion of the experts in the social support system about the value and quality level of their work is important. Analysing the quality of these services and supports is crucial to understand the mobility chance of the children living in these micro-regions. In our research public questionnaire and interviews with the families and experts were completed. The results show, that without capability and talent development for the children and the lack of welfare services, the mobility chance and opportunity of this families are extremely low. With the current social, education and health care system, and the lack of cultural possibilities, these children stuck in their disadvantaged circumstances without the hope or chance for better opportunities. The social interventions in the current child welfare system is only enough for damage control and not for prevention or increasing equality.

KEYWORDS: social work, child welfare services, social mobility, support for families with children

The role of family and child welfare services in promoting social mobility – from a staff perspective

MARIANNA KOPASZ – ILDIKÓ HUSZ

The study aims to seek answers to the following questions: how do Hungarian child and family social workers perceive their role in addressing poverty, the potential they have to tackle poverty, and the barriers they face when filling this role. The analyses are based on a survey of 600 social workers at child and family services conducted at the turn of 2018 and 2019. Our findings indicate a consensus among professionals that social work does have a role in addressing poverty. At the same time, the data suggest a tension between the role perception of social workers and the potential (or rather the lack of potential) for filling this role. There is no difference in the role perceptions of professionals according to their individual level socio-demographic variables. However, an important finding of the study is that perceptions of the possibilities for alleviating poverty depend on the socio-demographic characteristics of the area where they carry out their activity. In settlements with high shares of poor or Roma populations, social workers are less likely to think that addressing poverty can be part of their professional

daily routine. Thus, the situation of poor families living in these settlements is exacerbated by the fact that it is these places where the child and family service system is the least capable of taking on the role of tackling poverty.

KEYWORDS: *addressing poverty; perception of role; social workers; child and family social services, Hungary*

Entangled in the web of solidarity paradoxes – from the moral contradictions of helping to the dysfunctions the welfare system

DOMONKOS SIK

The article aims at analysing the idealtypical paradoxes of solidarity in a Hungarian rural community. The case study focuses on helping processes embedded in various integration mechanisms (including conservatory, reflexive and cybernetical ones – Sik 2015), while reconstructing the perspectives of the helping and the supported actors. During the field work interviews (n=22), small surveys (n=95) and observations (1 week) were collected, which were interpreted in several turns. The results of the research reveal the idealtypical paradoxes of solidarity in various social spaces, and also the consequences of their accumulation. According to our conclusion, it is particularly important to reflect upon these latter, mostly latent paradoxes, as their treatment is indispensable for any spontaneous or expert social interventions.

KEYWORDS: *solidarity, helping interactions, rural society, late modernity*

Pastoral care for the Gypsies/Romas Societal engagement of the Churches

DEZSŐ OLÁH

In my adolescence, I noticed that in my small hometown village of Nógrád County, the majority of the Romani don't attend mass and sever their ties with Roman Catholic religion. This tendency remains to this very day, and I continue to experience the same thing where I now live in Pest County. What could be the reason for this separation? I set out to find the answer with the help of twenty years of experience as a divinity teacher and my previous empirical sociology research. Is the clergy to be blamed for the large numbers of Gypsies and non-Gypsies leaving the fold? I wanted to personally find an answer to the question from the concerned parties. Therefore, at the permission of the bishop of the Diocese of Vác, as a Roman Catholic civilian theologian, I visited the pastors of the Historical Churches at the various offices and parishes to ask them questions about the Romani.

KEYWORDS: *God, Church, Romani*

Politics and Media – The Hungarian Media Sphere in the fall of 2018

ATTILA FARKAS

This article focusing on the changes within the Hungarian media sphere after the Orban-Simicska conflict. After the conflict the Hungarian media sphere has changed radically. Those of the media outlets which belonged to Lajos Simicska had cease their operation. Business persons who have close ties to Fidesz has founded new media outlets. In my article I analyzed three political case which happened during the Fall 2018. I assumed that the media sphere in Hungary had become more polarized than before. In order to prove it, I created two groups of the media outlets. The first one, which have close ties to the governing party, and the second one which has not got ties to Fidesz. During my research I used three different methods. First, I recorded a statistics about the articles. According to this, the media agenda shows large difference between the groups. I did content analysis on the articles, which shows us a huge polarization between the groups. The third one, was network analysis. The network analysis did not confirmed the polarization hypothesis.

KEYWORDS: media system, polarization, content analysis, network analysis, Fidesz, empirical research